

K .T.

Zanîngeha Mardîn Artukluyê

Enstîtuya Zimanên Zindî

Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî

Teza Lîsansa Bilind

DÎWANÇEYA SEYFIYÊ ŞOŞÎ
(Metn û Lêkolîn)

Müslîh SEZER

Mêrdîn 2016

K . T .

Zanîngeha Mardîn Artukluyê

Enstîtuya Zimanên Zindî

Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî

Teza Lîsansa Bilind

DÎWANÇEYA SEYFIYÊ ŞOŞÎ
(Metn û Lêkolîn)

Müslîh SEZER

Şêwirmend

Doç. Dr. Abdurrahman ADAK

Mêrdîn 2016

JI BO RÊVEBIRIYA ENSTÎTUYA ZIMANÊN ZINDÎ

Ev xebat ji aliyê jûriya me ve di Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî de mîna teza lîsansa bilind hatiye pejirandin.

(îmza)

Serok :

(Unvanê Akademîk, Nav- Paşnav)

(îmza)

Endam :

(Unvanê Akademîk, Nav- Paşnav)

(îmza)

Endam :

(Unvanê Akademîk, Nav- Paşnav)

(îmza)

Endam :

(Unvanê Akademîk, Nav- Paşnav)

(îmza)

Endam :

(Unvanê Akademîk, Nav- Paşnav)

Pesendkirin

Ez pesend dikim ku înzayên jorîn ên endamên hîdekariyê yên navborî ne.

Îmza

.....

Unvanê Akademîk, Nav- Paşnav

Birêvebirê Enstîtuyê

KURTE
DÎWANÇEYA SEYFIYÊ ŞOŞÎ
(METN Û LÊKOLÎN)

Seyfiyê Şoşî, di nîva dawîn a sedsala XVIIIan û nîva pêşîn a sedsala XIXan de li herêma Behdînan jiyaye. (1760?-1821?) Malbata Seyfî li vê derdorê bi terîqeta Xelwetî û Qadiriyê namdar bûye, temenê wî jî di nav vê kevneşopiyê de derbas bûye. Seyfî helbestvanekî mutesewif ê edebiyata kurdî ya klasîk e. Wî rêbazên edebiyata klasîk di helbestên xwe de bi kar anîne.

Ev xebata li ser dîwançeya Seyfiyê Şoşî, ji destpêkek û çar beşan pêk hatiye. Di destpêkê de, li ser dîroka mîrîtiyên kurdan û Mîrîtiya Behdînanê û di serdema Seyfiyê Şoşî de rewşa Behdînan hatiye sekinîn. Di beşa yekem de, agahiyên derbarê jiyan, malbat û ramanên wî yê tesewufî hatine pêşkêşkirin û li ser danasîna Dîwançeyê de agahî hatine dayîn. Di beşa duyem de, li ser ziman û kesayetiyê edebî ya Seyfiyê Şoşî hatiye rawestandî. Di beşa sêyem de, dîwançe ji aliyê şiklî û naverokî ve hatiye vekolandin û Dîwançe hatiye tehlîlkirin. Di beşa çarem de rêbazên tesnîfkirina helbestan hatine beyankirin û metna Dîwançeyê ya bi tenkîd di vê beşê de cih girtiye.

Di tîpguhêzkirina metnê Dîwançeyê de, şûna tîpên ‘erebî yê ku di elifbêya Latîni/Kurdî de cih nagrin, tîpên transkîripsiyonê yê navneteweyî hatine bikaranîn. Helbestên Şoşî, goreyê zimanên xwe ji sê beşan pêk tên. Di vê xebatê de jî sê beş in, lê belê, goreyê teşeyên helbestê hatine tesnîfkirin.

Peyvên Sereke: Seyfiyê Şoşî, dîwançe, Qadirîti, transkîripsiyon, edebiyata Kurdî ya klasîk

ÖZET
SEYFİ-Yİ ŞOŞÎ'NİN DİVANÇESİ
(METİN-İNCELEME)

Seyfi-yi Şoşî, XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın ilk yarısında Behdînan bölgesinde yaşamıştır. (1760?-1821?) Onun ailesi bu bölgede Halvetî ve Kadirî tarikatlarından dolayı tanınan bir ailedir. O da ailesinin diğer fertleri gibi bu geleneğin içinde yetişmiştir. Seyfi-yi Şoşî mutasavvıf bir şair olarak klasik şiirin klasik edebiyatın kuralları dahilinde şiirlerini icra etmiştir.

Araştırma ve inceleme konusu yaptığımız bu çalışma bir “giriş” ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Kürt mîrlikleri, Behdînan Mîrliği ve Seyfi-yî Şoşî zamanında Behdînan’ın durumu üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Seyfi-yî Şoşî’nin hayatı, ailesi ve onun tasavvuf düşüncesi ve onun elyazması şiirlerinin kaynağı üzerinde durulmuş, ikinci bölümde şiirlerinden hareketle dili ve edebî şahsiyeti beyan edilmiştir. Üçüncü bölümde onun divançesi şekil ve muhteva açısından incelenmiş, dîvançe tahlil edilmiştir. Dördüncü bölümde, Dîvançe’nin tenkidli metnine yer verilmiştir. Seyfi’nin kürtçe, arapça ve farsça dillerindeki bütün şiirleri bu bölüme alınmıştır.

Divan metninin transkripsiyonunda Arapça harfler yerine uluslararası transkripsiyon harfleri kullanıldı. Seyfiyê Şoşî’nin şiirleri dillerine göre üç bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmada da üç bölümden meydana gelmektedir; fakat şiirleri şekilsel yapılarına göre yeniden tasnife tabi tuttuk.

Anahtar Kelimeler: Seyfi-yi Şoşî, divançe, Kadirilik, transkripsiyon, klasik Kürt edebiyatı

SUMMARY
SEYFIYÊ ŞOŞÎ'S DÎWANÇE
(TEXT AND ANALYSING)

Seyfiyê Şoşî lived in the last half of the 18th century and in the first half of the 19th century (1760?-1821?). His family was well-known by Xelwetî and Qadirî tarîq, a religious path. So he passed his life as a member of that path. In addition to this, he was a sufic poet of classic literature. He used the patterns of this literature in his poems.

This work consists of one beginning and four parts. Through the beginning part, I've researched about Kurdish goverment and the history of Behdinan goverment and the time when Şoşî lived in Behdinan. In the first chapter I focused on his life, family and sufic views and the knowledge of the manuscript of his diwan. The second part is about his language and his literary personality. In the third chapter there is a research on the form and shape of his work, its content as well. In the fourth chapter his Dîwançe has been analysed. The fourth section is the methodology of classifying of his poems and also it is the related of Dîwançe's criticised text.

The international transcription was used instead of arabic letters for his transcription of the texts. Şoşî's poems were formed by three chapters, and they have made three parts, in this working too; but it has classified according to the known types.

Key Words: Seyfiyê Şoşî, dîwan, Qadirî Path, transcription, classic literature of Kurdish

NAVEROK
DÎWANÇEYA SEYFIYÊ ŞOŞÎ
(METN Û LÊKOLÎN)

KURTE	III
ÖZET	IV
SUMMARY	V
NAVEROK	VI
PÊŞGOTIN	XII
KURTEBÊJE	XIV
DESTPÊK	1
1. Mîrîtiyên Kurdan.....	1
2. Mîrîtiya Behdînanê.....	3
3. Rewşa Cîvakî ya Herêma Behdînanê.....	6
4. Di Serdema Seyfiyê Şoşî de Behdînan.....	7
5. Edebiyata Herêma Behdînan.....	10

BEŞA YEKEM
SEYFIYÊ ŞOŞÎ

1. JIYANA SEYFIYÊ ŞOŞÎ.....	12
1.1. Serdema Wî.....	12
1.2. Navê Wî, Navê Bavê Wî û Ciyê Jidayikbûna Wî.....	15
1.3. Malbat Wî.....	16
1.4. ‘Eşîra Wî.....	18
1.5. Mexlesa Wî.....	18
1.6. Navdarên Malbata Şoşîyan.....	21
2. MEZHEBÊ WÎ.....	23
3. TERÎQETA WÎ.....	23
3.1. Terîqeta Qadirî.....	24

3.2. Hatina Terîqeta Qadirî li Kurdistanê.....	25
3.3. Seyfiyê Şoşî û Terîqeta Qadirî.....	26
4. BERHEMÊN SEYFIYÊ ŞOŞÎ.....	30
4.1. Dîwançe.....	30

BEŞA DUYEM
ZIMAN Û KESAYETIYA EDEBÎ YA SEYFIYÊ ŞOŞÎ

1. ZIMANÊ WÎ.....	35
1.1. Mezmûnên Hatine Bikaranîn di Helbestên Wî de	38
1.2. Biwêjên Hatine Bikaranîn di Helbestên Wî de	39
1.3. Unsûrên Erebî û Farisî	40
1.3.1. Unsûrên ‘Erebî	41
1.3.2. Unsûrên Farisî.....	44
1.4. Hunerên Edebî.....	46
1.4.1. Teşbîh (Wekandin)	46
1.4.2. Telmîh.....	47
1.4.3. Tezad.....	50
1.4.4. Tenasub.....	51
1.4.5. Mubalexe.....	51
1.4.6. Îstîare	52
1.4.7. Telmî’ (Du/Sê Zimanî).....	53
1.4.8. Terîz.....	55
1.4.9. Leff û Neşr (Berhevkirin û Belavkirin).....	55
1.4.10. Î’ade (Lêvegerandin).....	56
2. KESAYETIYA WÎ YA EDEBÎ.....	57
3. EDÎBÊN KU SEYFIYÊ ŞOŞÎ DI BIN TESÎRA WAN DE MAYE.....	64

BEŞA SÊYEM
VEKOLÎNA LI SER DÎWANÇEYA SEYFIYÊ ŞOŞÎ

A. TAYBETİYÊN ŞEKLÎ.....	70
1. Tertîba Dîwançeyê.....	70
2. Teşeyên Nezmê.....	71
2.1. Murebba.....	72
2.2. Xezel.....	74
2.3. Tercî'-bend.....	76
2.4. Terbî û Texmîs.....	77
2.5. Rûba'î.....	78
2.6. Yekmalik.....	78
3. Wezin.....	78
3.1. Îmaleya Dirêj (Memdûd).....	79
3.2. Îmaleya Kurt (Meqsûr).....	80
3.3. Zihaf.....	81
4. Qafiye.....	82
4.1. Qafiyeya Mucerred.....	82
4.2. Qafiyeya Murekkeb.....	83
5. Redîf.....	86
5.1. Redîfên Biqertaf.....	86
5.2. Redîfên Bêje.....	87
B. CUREYÊN EDEBÎ.....	88
1. Munaca't.....	88
2. Hicviye.....	89
3. Medhiye.....	90
C. TEHLÎLA DÎWANÇEYÊ.....	92
1. UNSURÊN DÎNÎ.....	92
1.1. Xweda.....	92
1.2. Qur'ana Pîroz.....	93

1.3. Pêxember.....	94
1.3.1. Muhammed	94
1.3.2. Musa.....	95
1.3.3. ‘Îsa.....	96
1.4. Çar Xelîfe.....	97
1.5. Bezmê Elest.....	98
1.6. Kewser û Selsebîl.....	98
1.7. Xizir.....	99
1.8. Abê Heywan.....	99
1.9. Hecer’ûl Eswed.....	100
2. KESAYETIYÊN TESEWIFÎ.....	100
2.1. Muyîddînê ‘Erebî.....	100
2.2. Hellacê Mensûr.....	101
2.3. Zenûnê Misrî û Hesênê Besrî.....	102
2.4. Şêxê Işraqî.....	103
2.5. ‘Ebdal.....	103
3. KESAYETIYÊN ÇÎROKÎ Û DÎROKÎ.....	104
3.1. Şêxê Sen’an.....	104
3.2. Leyla û Mecnûn.....	105
3.3. Ferhad û Şêrîn.....	105
3.4. Zuleyxa.....	106
3.5. Belqîsa.....	107
4. MEZMÛNÊN EVÎNDARIYÊ.....	107
4.1. Gul û Bilbil.....	107
4.2. Find û Perwane.....	108
4.3. Selwî/Serw.....	109
4.4. Qewseyn.....	109
4.5. Îrem.....	110
5. CIHÊN TAYBET.....	110
5.1. Çîn û Maçîn.....	110

5.2. Qendehar.....	111
5.3. Bulxar.....	111
6. JIYANA CIVAKÎ.....	112
6.1. Newroz.....	112
6.2. Aletên Mûzîkê.....	112
6.2.1. Çeng, Dol û Neqqar.....	113
6.2.2. ‘Ud û saz.....	113
7. MADDEYÊN GIRANBIHA.....	114
7.1. Durr û Mercan.....	114
7.2. ‘Eqîq.....	115
7.3. Kafûr.....	115
8. ÇÎÇEK Û BÊHNÊN XWEŞ.....	116
8.1. Mîsk û ‘Enber.....	116
8.2. Gul.....	117
8.3. Sosin, Lale.....	119
8.4. Binefş û Sunbul.....	119
8.5. Reyhan.....	120
8.6. Nêrgiz.....	120
8.7. Qerenfil.....	120
8.8. Zencefîl.....	121

BEŞA ÇAREM

1. DI AMADEKIRINA METNÊ HELBESTAN DE RÊBAZÊN KU HATINE ŞOPANDIN.....	122
2. METNÊ DÎWANÇEYÊ	125
2.1. BEŞA HELBESTÊN KURDÎ.....	125
2.1.1. Murebba.....	125
2.1.2. Xezel.....	145

2.2. Beşa Helbestên ‘Erebî.....	148
2.2.1. Tercî’-bend	148
2.3. Beşa Helbestên Farisî.....	153
2.3.1. Terbî’	153
2.3.2. Xezel.....	156
2.3.3. Murebba	170
2.3.4. Rûba’î.....	178
2.3.5. Yekmalik.....	181
ENCAM.....	184
ÇAVKANÎ.....	186

PÊŞGOTIN

Sedsala XVIII. û XIX. hem ji bo cîhanê hem ji bo gelên rojhilata navîn, bi taybetî jî ji bo gelê kurd sedsaleke gelekî girîng e. Di vê sedsalê de vegûherînên mezin dest pê kirine û di dawiyê de jî tabloyên balkêş derketine pêş. Her çend şopên van vegûherînan di nav helbestên şa'îran de bi eşkereyî neyên dîtîn jî, tesîra wan li ser şaîran gelekî maye.

Şer û gengeşî, têkiliyên mirovan, hest, raman û hizra wan a tesewufî di nav helbestan de bi şiklekî edebî û hunerî hatine beyankirin. Seyfî jî yek ji wan şa'îrên girîng yên vê serdemê ye û girêdayê terîqeta Qadîrîyê ye, têgehên termînolojiya Qadîrîyê (têgehên tesewufî û navdarên vê terîqetê) di helbestên xwe de bi kar anîne.

Seyfîyê Şoşî di sedsala XIX. da jiyaye û helbestvanekî mutesewif ê herêma Behdînan e. Heta demeke nêzik ji aliyê cîhana kurdolojiyê ve nehatiye naskirin. Mixabin der barê jiyayî û berhemên wî de zêde ma'lûmat nînin. Pêzanînan der barê wî de jî bi gelemperî, ji helbestên wî hatine derxistin.

Seyfîyê Şoşî destnivîseke hêja bi şeweya keşkûlekê nivîsiye û ew heta roja îro hatiye. Di nav wê destnivîsê de cure cure helbest û berhem hene û ev destnivîs gencîneyeke edebiyata Kurdî ya klasîk e. Seyfîyê Şoşî ev destnivîs di navbeyna salên 1780-1786an de nivîsiye. Ev berhem cara yekem bi xebata Tehsîn Îbrahîm Doskî û Muhsîn Îbrahîm Doskî derketiye meydanê û Şoşî bi vê awayê hatiye naskirin.

Tehsîn Îbrahîm Doskî û Muhsîn Îbrahîm Doskî, helbestên Seyfî yên vê destnivîsê de di sala 1988an de bi dest xistine, bi goreyê zimanê helbestan li ser sê beşan weke beşa Kurdî, Farisî û 'Erebî tesnîf kirine û cara yekem bi tîpên 'Erebî li Duhokê çap kirine. Ji bilê van helbestan, di berhemên cuda cuda de, du helbestên kurdî û sê helbestên Farisî jî me bi dest xistin. Me di xebata xwe de çapa Tehsîn Îbrahîm Doskî ji xwe re kire bingeh, lewra me nekarî em destnivîsa wî bi dest bixin.

Me xwest ku em li ser helbestên Seyfîyê Şoşî rawestin û jiyan, berhem û hûnera wî ya edebî bidin zanîn û kîjan helbestvanî li ser wî tesîr kiriye beyan bikin û bi vî awayî cihê wî di edebiyata Kurdî de bidin nasandin.

Di vî xebatê de pêşîn me helbestên Seyfî yê ku ji layê Tehsîn Îbrahîm Doskî ve bi tîpên ‘Erebî hatine çapkirin, transkrîbe kirin û bi goreyê şiklê me ji nû ve tesnîf kirin. Bi xebatên ku li ser Şoşî hatine kirin û bi helbestên wî me jiyan, huner û kesayetiya wî ya edebî derxist û beyan kir.

Me xebata xwe ji çar beşan pêk anî: Di beşa yekem de; em li ser jiyan, fikir, terîqet û kesayetiya Seyfî rawestiyan. Di beşa duyem de, em li ser ziman û kesayetiya edebî û hunerî ya Seyfî rawestiyan. Di beşa sêyem de me Dîwançeya wî ji aliyê şiklê û naverokê ve vekoland û Dîwançe tehlîl kir. Di beşa çarem de me rêbazên tesnîfkirina helbestan beyankir û cih da metna dîwançeyê ya tenkîdî.

Ji bo ku mijara vê tezê ji min re peyda kiriye û bi rêberiya xwe piştgirî daye min, ji şêwirmendê xwe Doç. Dr. Abdurrahman ADAK re spasîyên xwe pêşkêş dikim. Herweha ji bo bidestxistina dîwançeya Seyfîyê Şoşî, ji Tehsîn Îbrahîm DOSKÎ û ji bo wergera helbestên ‘erebî û farisî ji Îbrahîm SUNKUR re jî spas dikim.

Müslîh SEZER

MÊRDÎN-2016

KURTEBÊJE

amd.	: Amadekar
bnr.	: Binêrin
b.n.	: Berhema Navborî
c.	: Cild
h.b.	: Heman berhem
HE.	: Helbestên ‘Erebî
HF	: Helbestên Farisî
HK	: Helbestên Kurdî
hwd.	: Her wekî din
j.	: Jimare
M	: Murebba
r.	: Rûpel
R	: Rêz
TÎD	: Tehsîn Îbrahîm Doskî
T	: Terbî
vgz.	: Veguhastin
wer.	: Werger
X.	: Xezel
YM	: Yekmalik

DESTPÊK

MÎRÎTIYA BEHDÎNANÊ Û REWŞA SIYASÎ, CIVAKÎ Û EDEBÎ YA SERDEMA SEYFIYÊ ŞOŞÎ

1. Mîrîtiyên Kurdan

Ji hilweşîna Ebbasiyan¹⁰ (1258) heta nîzikê dawiya sedsala XIX.ê, di erdnîgariya kurdan de serdema mîrektiyan e. Ji ber êrişên Moxolan, demografiya Kurdan di gelek ciyên Kurdîstanê de bi koçberî û qetlîaman kêm bûye. Moxolan ekonomiya kurdîstanê xirab kirine û li derdora Diyarbekirê hemu ‘eşîr ji hev belavbûne. Piştî van neyiniyan nîzikê 150 sal şun de vê carê Tîmurleng Bexda desteser kiriye (1393) û Diyarbekir, Mêrdîn, Turabîn û Hesenkêf ji layê kurê Tîmurleng Jalal al Dîn Mîranşah ve hatiye talan kirin.¹¹

Sed salan piştî êrişa Moxolan, Kurd carek din derketine meydanê û di dawiya sedsala 17.ê de herî hindik çil mîrektiyên kurdan hatine avakirin. Ev mîrektî weke herêmên otonom lê ser piyan bûne. Lêbelê Safewî û Osmaniyan bi êrişên xwe xwestine wan mîrektiyan têk biben û bi xwe ve bidin girêdan. Şerê desthilatdariyê yê Safewî û Osmaniyan jî, di vê serdemê de berdewam kiriye. Di şerê Çardêranê de (1514) kurdan destek dane Osmaniyan û Safewî têk çûne. Ji bo piştevaniya kurdan, Yavuz Selîm nîzikê 16 mîrektiyên Kurdan her yekî weke hikumeteke serbixwe nas kirine.¹² Gengeşiyên

¹⁰ Eyubiyên bi têkoşîneke xurt artêşa Xaçperestan têk birin û Quds û Mescîd’ul Herem ji wan azad kirine. Lêbelê Moxolan bi êrişeke hovane, cîhana Îslamê û bi taybetî rojhilata navîn dakir kirine. Navendên giring talan û wêran kirine. Moxol xweyî tebiîtekî hişk bûne û tu tiştê xwe li ber wan negirtiye. Mensûbê tu dînê nebûne û milletekî putperest bûne û tu qanûn û qaîde nas nekirine.¹⁰Ebbasiyan şeş sedsalan (k. 132-656/ z. 750-1258) zêdetir ji alema Îslamê re rêvebirî kirine. Piştî êrişên Moxolan Dewleta Ebbasiyan dawî bûye û di cîhana Îslamê de serdemeke nû dest pê kiriye.¹⁰

¹¹ Davîd McDowall, *Modern Kürt Tarihi*, (çev.), Neşenur Domaniç, Doruk Yay., İstanbul 2004, s. 51.

¹² Von Hammer, “İdris-i Bitlisî’nin Faaliyetleri ve Doğu Anadolu’nun Kesin Olarak Osmanlı-Türk Topraklarına İlhakı”, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 2010, C. III, s. 569.

navbeyna Safewî û Osmaniyan heta lêhevhatina Qesra Şîrînê (1639) dewam kiriye. Piştê vê buyerê heta sala 1918ê di navbera Safewî û Osmaniyan de sînorek hatiye qebûl kirin û vê sînore bandoreke neyênî li ser kurdan hiştiye. Ji sala 1650ê heta 1730an, mîrekiyên otonom ên di navbera herêma Diyarbekir û Wanê de gelek caran ji layê desthilatdarên Osmaniyan ve hatine tepisandin (çewsandin) û ev pêvajoyê heta dawiya sedsala 19.ê berdewam kiriye. Bi cehd kirina pergala merkezîbûna Safewî û Osmaniyan mîrekiyên kurdan yê din jî, ji meydana rabûne.¹³

Di salên 1830an de Siltan Mehmudê II. xwestiye dewletên otonom ên kurdan ji meydana rake û otorîteya Osmaniyan van deveran de dîsa tesîs bike. Mehmudê II., ji bo vê projeyê, sedrezemê kevin, waliyê Siwasê yê wê demê Reşît Mehmet Paşa, bi artêşeke xurt ve şandiyê Kurdîstanê. Reşît Paşa li Mêrdînê serhildanek çewsandiyê, li Mezopotamyaya jorê konfederasyona eşîreta Milliyan belav kiriye. Bi begên Sason û Hanî, Hazro û Farqînê re têkoşineke dijwar derbas kiriye. Reşît Paşa, di sala 1836 an de êrişek bîriye li ser Rewandizê. Birayê Mîr Muhammed, Ehmed Beg di wadiya çemê Herîrê de bi 40 hezar eskerê xwe ve li hemberê artêşa Osmaniyan şer kiriye. Eskerên Osmaniyan paş ve kêşane. Piştê hinek leyîstikên siyasî, leşkerên Osmanî bi ser ketine. Mîr Muhammed hêsîr ketiye û Osmaniyan ew birine Stenbolê.¹⁴ Serokeşîr û mîrên kurdan (weke Bedîrxan Beg, Şêx Ubeydullah) têk çûne û rêvebirê Osmaniyan ew sirgunê Edîrneyê kirine.¹⁵ Mîrekiyên kurdan ên bi hêz weke mîrekiya Behdînan, Botan (Cizîr), Soran, Bedlîs, Hîzan, Muks, Hekkarî, Baban, Sason... hwd. di dawiya sedsala 19em de têkçûne û bi vê awayê serdema mîrekiyên kurdan jî dawî bûye.¹⁶

¹³ Amir Hassanpour, Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil, (çev.), İbrahim Bingöl, Cemil Gündoğan, Avesta Yay., İstanbul 1997, r. 130; Wadie Jwaideh, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, (çev.), İsmail Çekem, Alper Duman, İletişim Yay., İstanbul 2004, r. 33.

¹⁴ Celîlê Celîl, Lazarev, Kürt Siyaset Tarihi, (çev.), M. Aras, Pêrî Yay. İstanbul 1998, r. 14.

¹⁵ Wadie Jwaideh, h.b., r.105; Celîlê Celîl, h.b., r. 15.

¹⁶ Celîlê Celîl, Lazarev, h.b., r. 14-19.

2. Mîrîtiya Behdînanê

Mîrîtiya Behdînanê, di mabeyna bajarê Mûsilê, çemê Dicle û Zêya Mezin de hatiye damezirandin. Tixûbên Mîrîtiya Behdînanê wiha bû: Ji aliyê rojava ve Mîrîtiya Botan, ji aliyê bakur ve Mîrîtiya Hekarî û ji aliyê rojhilat ve jî Mîrîtiya Soran cih girtibûn. Bajarê Amêdiyê, serbajarê Mîrîtiya Behdînanê bû. Di nav tixûbên mîrîtiyê de, bajarên Zaxo, Akrê û Dihokê hebûn.¹⁷

Jêderên herî kevn yê tê zanîn ku di derbarê Amidiyê de ma'lumatan diden belgeyên Aşurî ne û ev jî digehije sedsala nehem a beriya zayînîniyê. Li serdemê Aşuriyan de Amidî ji layê stratejî û aboriyê ve pêşketî bûye. Karwanên Urartuyan di deverê de diçûne welatê Aşuriyan.¹⁸

Mîrîtiya Behdînanê ji sedsala 14em heta ya 19em (1376-1843) li devera Behdînanê hikum kiriye. Avakarên vê mîrekiyê ewilê li Şemzînanê nîştêcih bûne û li kelha Taronê hikum kirine û dema Îmadeddîn Zengî têk çûye, Bahaddînê Şemzînanî çûye Amidiyê¹⁹ û li vê derê bingeha mîrekiya xwe daniye û ev der bi navê wî hatiye naskirin. Hinek dîrok nas damezrandina mîrîtiya Behdînanê heta sedsala 13.ê dibin û dibêjin Bahaddînê kurê Şuca'î di serdema Ebbasiyan de, di sala 1262yê de li vê deverê bûye desthilatdar. Mîr Bahaddîn, mîrê Amidiyê yê yekem e û navê mîrekiyê jî, ji navê wî hatiye.²⁰

Di serdema Tîmur de mîrê vê deverê Mîr Zeyneddîn bûye (di sala 1402yê de mîrê Amidiyê bûye²¹), ew ji malbata Bahaddîn bûye û mîrgehê ve serdemê de berfireh

¹⁷ Ebdullah Varli, *Dîroka Dugelên Kurdan*, derpêç 1, weşanên Sîpan, İstanbul 1997, r. 301; Amed Tîgrîs, *Aso Germiyani, Dîroka Kurd û Kurdistanê*, Weşanên Koral, İstanbul, 1991, r. 36.

¹⁸ Warî Dilşad Salih, *Bekir Begê Erzî (Jiyan û Berhem)*, Teza Lisansa Bilind a Neçapbûyî, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Mardîn 2015, r. 9.

¹⁹ Şerefhan, *Şerefname*, (çev.), M. Emin Bozarlan, Deng Yay., İstanbul 1998, r. 92; Ethem Xemgîn, *Kürdistan Tarihi*, Doz Yay, s. 278.

²⁰ Warî Dilşad Salih, h.b., r. 12.

²¹ Nazmî Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kürt Beylikleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1982, r. 136.

bûye. Piştî wî, kurê wî Mîr Seyfeddîn bûye desthilatdar. Du kurên Mîr Seyfeddîn hebûne: Hesên û Bayrîk. Dema ew jî miriye, kurê wî Hesên ketiye cihê wî. Di serdema Mîr Hesên de serokê Akkoyuniyan, Suleymanê kurê Bêjen, êrişek biriye ser mîrekiya Amêdiyê. Kelhên Akrê û Şoşê zebt kirine, lê belê di girtina kelha Amêdiyê de bi ser neketiye û paş ve vekêşaye. Akkoyunî têk çûne û dema Sefewî serdest bûne Mîr Hesên bi Şah Îsmâîl re ketiye têkiliyê û Şah Îsmâîl keleha Duhokê û nahiyeya Sindê jî daye Mîr Hesên.

Dema Mîr Hesên wefat kiriye heft kurên wî hebûne: Sultan Huseyîn, Seydî Qasim, Muradxan, Suleyman, Pîrbudak Mîrza Meheme û Ehmedxan. Kurê Mîr Hesên ê mezin Mîr Huseyîn, piştî bavê xwe li vê deverê bûye mîr. Mîr Huseyîn hej alim û ilmê kiriye û hunermend hîmaye kirine. 30 salan mîrîtiya Amidiyê kiriye û di derdora salên 1560an de wefat kiriye. Pênc kurên Mîr Huseyîn hebûne: Qubad Beg, Bayram Beg (Behram Beg), Rustem Beg, Îsmâîlxan, Ebû Se'îd.²²

Dema ku padîşahê Osmaniyan Selîmê I. (Yavuz Selîm, 1466-1520) piştî şerê Çardêranê ev dever xistiye bin desthilatdariya Dewleta Osmaniyan û mîrekiya Amêdiyê jî bi dewleta Osmaniyan ve hatiye girêdan. Piştî Siltan Huseyîn, kurê wî Qubad Beg, bûye mîrê Behdînanê. Ji bo mîrîtiyê birayê xwe Behram Beg re şer kiriye. Eşîreta Mizuriyan li hemberî Qubad Begî serî hildane û bi zorê Suleyman Beg bûye mîr. Di şerê serdestbûnê de Suleyman Beg, kurmamê xwe Qubad Begî di kelha Duhokê de kuştiye (1576) û bi xwestina 'eşîreta Mizûriyan birayê wî Bayram Beg, ji Zaxoyê vegehiyaye û bûye mîr. Siltan Muradê III, dîsa dest daniye ser vê gengeşiyê û ferman daye ku Serdar Ferhad Paşa, Bayram Begî bikuje. Piştî kuştina Bayram Beg, Seyîdxan Beg bûye hakimê mîrekiya Behdînanê.(1585).²³

Piştî Seydîxan, Yusifxan bûye mîr (1638). Di sala 1700an de Ribat Beg mîrê Behdînanê bûye. Di sala 1725ê de kurê wî Bayram Beg bûye mîrê Behdînanê. Mîrekiyê

²² Şerefşan, h.b., r. 94.

²³ Şerefşan, h.b., r. 93-98; Mihemed Emîn Zekî Beg, Dîroka Kurd û Kurdîstanê, (çev.), Ziya Avcî, weşanên Avesta, İstanbul 2012, r. 533-535; Ethem Xemgîn, h.b., r. 278,473.

di dewra wî de nav û deng daye û piştî rêvebiriya 40 salan, di sala 1767an de wefat kiriye. Piştî Bayram Paşa, kurê wî Îsmâil Paşa bûye mîr. Pişt re Elî Muradxan (di sala 1802yê de mîr e) û duv re kurê wî Qubad Beg (1804ê de avêtine zindanê), pişt re Adil Paşa (wefat 1808) bûye mîr. Di şuna wî de Zubeyr Paşa (wefat 1812) buye mîr. Di şuna wî de kurê wî Ezîz Paşa mîrektî girtiye dest. Di sala 1816an de mîr Ezîz miriye û kurê wî Se'îdxan bûye serokê mîrekiyê. Di sala 1819an de birayê Se'îdxan, Îsmâil Paşayê II. bûye mîrê Behdînanê.

Di sala 1832an de Mîrê Rewandizê Mîr Mihemmed xwestiye ku vê deverê bixe bin desthilatdariya xwe. Êrişê Akrê kiriye û ev dever xistiye bin desthilatdariya xwe û rêvebirê Akrê Îsmâil Paşa leşkerên xwe ve, xwe vekêşane çiyayê Zêbarê. Piştî vê êrişek biriye li ser Amidiyê û bi mîr Se'îd Paşa re şer kiriye Amidî jî girtiye bin hîmayeta mîrekiya Soranê. Resul Paşayê birayê Se'îd Paşa bi fermana Mîr Mihemedê Rewandizî li Amidiyê bûye mîr. Dema Mîr Mihammedê Rewandizî, Dihok û Zaxoyê jî girtiye bin hîmayeta xwe, mîrîtiya Behdînanê bi tevahî ketiye bin hakimiyeta mîrîtiya Soranê. Dema Mîr Mihemmed, bi mîrekiya Cizîrê re şer kiriye, xelkê Amidiyê li hember zilm û zordestiya wî serî hildane û di cihê Resûl Paşa de, Se'îd Paşa kirine rêvebirê xwe. Mîr Mihemmed dema ev bûyer bihîstiye, dîsa vegeyriyaye Amidiyê û Se'îd Paşayî tîk biriye û Musa Paşayî kiriye mîrê Amidiyê. Piştî Musa Paşa, Îsmâil Paşa bûye hakimê Amidiyê.

Di sala 1835ê de waliyê Musulê dema Amêdiyê dorpêç kiriye, Îsmâil Paşa vekêşaye kelha Nîrwayê ewa ku bakurê Amêdiyê ye. Dema di sala 1843yan de sedrê e'zem (sedrezem) Mustafa Reşîd Paşa Amidiye (Amêdî) muhasere kiriye, ev dever ketiye bin hakimiyeta Osmanîyan. Îsmâil Paşa jî, sîrgunê Bexdayê kirine û bi vê awayê 'umrê mîrekiya Behdînanê bi dawî bûye (k.1259 / z. 1843).²⁴

²⁴ Mihemed Emîn Zekî Beg, h.b., r. 535; Ebdullah Varli, h.b., r. 308-310.

3. Rewşa Civakî ya Herêma Behdînanê

‘Eşîret, kom û cîwatek e ku li ser bingehêke biyolojîk bi hev re dijîn û peywendiyên silsilewî, malbatî û eqrebatîyê bi hev re çêdikin û bi bawerî, ziman û axeke hevpar dibe xwediyê hin çand û efsaneyan.

‘Eşîratî her çend di nav ‘ereban de ji sulaleyekê pêk bê jî, di nav kurdan de peywendiyên ‘eşîran ne wisa ye. ‘Eşîrên Kurdan bi axê ve girêdayî ne. Di Kurdistanê de ‘eşîrên ji sülaleyêke tenê tên gelekî kêman. Navên ‘eşîretan jî, bi taybetî ji navê herêm, çiya û gundên wan tên.²⁵

Ji ‘eşîretên herêma Amêdiyê yên herî xurt û bi quwet, êşîra Mizûrî û ya Zêbarî ye. Ev eşîret li derdora çemê Zêyê rûdinin, loma jî navê Zêbarê ji çemê Zê tê. Yên din, Radkan (nav gel de veguheriyê Birîkanî û Birîfkaniyê), Berwarî, Mahal, Siyabrûyî, Tilî û Behlî ne.²⁶

Mihemed Emîn Zekî Beg, di Dîroka Kurd û Kurdistanê de dibêje ku Sîr Mark Sykes bi navê “ ‘Eşîretên Kurd ên Dewleta Osmanî de” xebatek ava kiriye û ‘eşîretên kurdan bi şeş mintiqeyan parve kiriye. ‘Eşîretên herêma Behdînanê li bin Lîwaya Mûsilê nîşan daye. Ev ‘eşîrat jî ev in: Berwarî, Barzanî, Zêbarî, Dostkî, Mîzûrî, Ertoşî, Sindî, Gulî.²⁷

Gundên navbera Amêdiyê û Akrê bi taybetî girêdayê eşîreta Zêbarî û Mizûriyan in û gundê Şoşê ku yek ji van gundan e, bi ‘eşîreta Zêbarîyan ve girêdayî ye. Şoşê dikeve bin rêzezincîra çiyayê Akrê, li rojavayê, bi dûratiya 20 km, li navbera gundê Şermenê û gundekî de ye ku ev dever bi Berbenê li ser ‘eşîra Zêbarê ve tê naskirin.²⁸

²⁵ Nejat Abdulla, Împaratorluk Sınır ve Aşiret, (çev.), Mustafa Aslan, Avesta Yayınları, İstanbul, 2010, r. 77,78, 101.

²⁶ Şerefhan, h.b., r. 92; Ethem Xemgîn, h.b., r. 473-475.

²⁷ Mihemed Emîn Zekî Beg, h.b., r. 243-245.

²⁸ Şêx Tahîrê Şoşî, Gulzar, Weşanên Yekitiya Nivîsarên Kurd, Dihok 2012, r. 20.

4. Di Serdema Seyfiyê Şoşî de Behdînan

Seyfiyê Şoşî, di navbera sedsalên 18. û 19.ê de jiyaye û hevdemê Mihemed Teyar Paşayê Amêdî bûye. Vî paşayî bi navê “Xerîb” helbest nivîsîne û dîwana Melayê Cizîrî jî bi destxetî îstînsax kiriye. Destnivîseke ku helbestên xwe tê de kom kirine, niha li Bexdayê (Daru’s-Seddâm el-mextutat, jimar 8155) ye. Tarîxa nivîsîna vê destnivîsê 1821 e. Tê de du helbestên Seyfiyê Şoşî jî hene, ku yek bi kurdî û yek jî bi farisî ye.²⁹

Desthilatdarê herêma Behdînanê, di Kelha Amêdiyê de nîştetih bûne. Şehzade û pismamên mîrên Îmadiyahê jî, li Keleha Duhok, Dêr, Beşrî (destê ‘eşîra Radkanê bûye), Qelade (destê ‘eşîra Zêbarê de bûye) Şoş, Ûmranî û Baziranê de jiyane û ev herêm bi rê ve birine.

Mihemed Teyar Paşa, kurê Ismaîl Paşayê I. ê Amêdiyê ye. Ismaîl Paşayê I., kurê Behram Paşayî bûye; ew jî kurê Zubeyr Paşayî ye û ji binemala mîrên Behdînanê bûye. Mihemed Teyar Paşa, di sala 1780an de li Amêdiyê hatiye dinyayê. Hêj Ismaîl Paşa li heyatê, xwestiyê kurê wî Mihemed Teyar, li şûna wî bibe mîr. Ew di sala 1794an de bi şîreta bavê xwe bûye mîr, lê belê mîrîtiya wî gelekî nekêşaye, ji ber ku birayê wî yê mezin Mirad Paşa razî nebûye ku birayê biçûktir bibite mîr. Bi saya waliyê Mûsilê Mihemed Paşayê Celîlî ev bira li hev hatine û Mirad bûye mîrê Amêdiyê û Mihemed Teyar jî bûye hakimê Akrê (1799). Teyyar Paşa di sala 1800î de jî bûye hakimê Duhokê û ji ber ku dîroka mirina wî ne diyar e, mabeyna salên 1815-1824an de wefat kiriye. Piştî mirina wî, birayê wî Zubeyr bûye hakimê wê deverê. Di sala 1824an de mîr Zubeyr jî wefat kiriye û ji ber ku kurê Mîr Zubeyr tune bûye, kurê Mihemed Teyar Paşa, Mihemed Se’îd bûye mîrê Amêdiyê. Mihemed Se’îd di mabeyna salên 1824 û 1834an de li Amêdiyê mîrîtiya kiriye.³⁰

²⁹ Seyda Muhammed ‘Elî Qeredaxî, di rojnama Hewkarî de (jimara 2023, 3.9.1994) li ser vê destnivîsê malûmatî berhevkeriye, lêbelê derbarê Seyfî de agahî nedaye. (vgh. Tehsîn İbrahim Doskî & Muhsin İbrahim Doskî, Seyfiyê Şoşî û Berhemên Wî, Weşanên Kovara Metîn, Duhok 1999, r. 9).

³⁰ Doskî, “*Helbestvan Mihemed Teyar Paşayê Amêdiyê*” Nûbihar, j. 73/74, Nîsan/Gulan 1999.

Mîr Mihemed Paşayê Rewandizî xwestiye desthilatdariya Osmaniyan li ser Kurdîstanê rake û Kurdîstaneke azad ava bike û bibe qralê wê. Di Rewandizê de topxaneyek ava kiriye û tê de top û tivingên xwe çêkirine. Di gel Osmaniyan şer kiriye û di sala 1834an de, li hemberê Osmaniyan mizaffer bûye.³¹ Mîr Mihemed pişt re dest avêtiye mîrîtiyên derdora xwe û ew jî xistine bin desthilatdariya xwe. Mîr Mihemed êrişek biriye ser mîrekiya Behdînanê jî û di sala 1833yan de berê xwe daye milê Akreyê, bi muhasereke kurt ev dever zebt kiriye û piştê vê bûyerê hakimê Akrê Îsmâil Paşa ji vê deverê reviya. Mihemed Paşa, pişt re êrişek biriye li ser Zêbarê ku di destê mîrê Amêdiyê Seîd Paşa de bûye.³² Mihemed paşa, piştê Amêdî, Duhok û Zaxo jî girtiye, me'murên xwe şandine vê deverê, di hemî cih û warên Behdînanê de ewlekarî û îta'eteke xurt peyda kiriye.

Di sala 1834an de kurê Mihemed Teyar Paşa yê din Mûsa Paşa şûna birayê xwe Seîd Paşa bûye mîre Amêdiyê.³³ Piştî ji vegera sefera Zaxoyê, Mihemed Paşayê Rewandizî, berê xwe daye Cizîr û Hesenkêfê, tirs û lerezek xistiye nav mîrîtiya Bedirxaniyan. Piştî vegera wî, xelkê Amêdiyê, Musa Paşayî qewirandine û car din Mihemed Seîd Paşa danîne cihê wî. Dema ku ev xeber ghiştiye Mihemed Paşa, cardin bi leşkerên xwe ve, berê xwe daye Amêdiyê û sê mehan ev dever di bin muhasereyê de maye û di dawiyê de Seîd Paşa bi bajêr ve teslîm bûye. Mîr Mihemedê Rewandizî, Resûl Begî birayê xwe kiriye hakimê Amêdiyê û ev dever bi Rewandizê ve girê daye.³⁴

Piştî Mûsa Begî, Ismaîl Paşayê Duyem bûye mîrê Amêdiyê. Îsmâil Paşayê Duyem, di sala 1836an de ketiye nav dîrok û siyaseta Kurdan. Di van salan de artêşa Osmaniyan, di bin serdariya waliyê Sêwasê Reşîd Paşa de, êrişek biriye ser mîre Rewandizê Mihemed Paşa. Giregirên wê demê ji ber sîtemkariya Mihemed Paşa, nameyek ji Reşîd Paşa re bi rê kirine.

³¹ R. Mehrad Izady, Kürtler, (çev.), Cemil Atila, Doz Yayınları, İstanbul 2004, r.123; Wadie Jwaideh, h.b., r.119.

³² Mihemed Emîn Zekî Beg, h.b., r. 159.

³³ Doskî, "Helbestvan Mihemed Teyar Paşayê Amêdiyê", r. 10.

³⁴ Mihemed Emîn Zekî Beg, h.b., r. 160.

Amêdiye, Cizîra Botan û Rewandiz, di bin hakimiyeta Mîr Mihemed Paşa de bûne. İsmâil Paşayê Duyem, peywendiyek çêkiriye ku Reşîd Paşa, piştî rakirina mîre Rewandizê, muteserifiya Amêdiyê bide wî. Dema serhildana mîrê Rewandizê têk çûye, İsmâil Paşayê Duyem, weke muteserifê Amêdiyê hatiye te'yîn kirin. Waliyê Mûsilê Mihemed Paşa, kelha Amêdiyê piştê demeke dijwar ji destê Resûl Paşa sitandiyê û daye İsmâil Paşayê Duyem. Lê belê gengeşiya di navbera İsmâil Paşayê Duyem û ya waliyê Mûsilê de berdewam kiriye.

Di serdema İsmâil Paşayê Behdînî de, bi demekî muteserrifê Mûsilê İnce Bayir, qederek Mihemed Paşayî nerehet kiriye û mîrekiya wî nedaye dest. Sedrezem Mistefa Reşîd Paşa, bi artêşeke xurt ve Amêdî dorpêç kiriye, İsmâil Paşa dîl girtiye û şandiyê Bexdayê. Li wir hatiye hepiskirin û pişt re di hepîsxaneyê de wefat kiriye. Bi vî awayî mîrekiya wî, bi tamamî ji ortê rabûye (1843).³⁵

Piştî dorpêçkirinê, Amêdiye ketiyê destê Osmanîyan û bi Musilê ve hatiye girêdan. Di serdema padişahê Osmanî Ebdulmecîd de Fermana Tenzîmatê hatiye îlankirin û bi pergala “nemerkezîbûnê/edemê merkezîyetê” dawî li mîrîtiyên Kurdan hatiye û mîr bi malbatên xwe ve yan hatine şandin bo bajarên mezin (Bexda, Şam, Mekke...), yan jî bo payîtextê Osmanîyan.³⁶

Xanedana vê mîrekiyê îddîa dikir ku ew ji binemala xelîfeyên Ebbasiyan in, ji ber vê Kurdan ji wan re hurmeteke mezin digirtin. Bi vî awayî, di Kurdîstanê de xanedana bi prestîj û arîstokratiya xwe ve ku rêza duyem de bûye, ji holê rabûye û ketiyê nav pelên dîrokê.³⁷

³⁵ Mihemed Emîn Zekî Beg, h.b., r. 535.

³⁶ Sînan Hakan, “ Rolê İsmâil Paşayê Amêdî di Pêşketina Hişyariya Milletperweriya Kurdan de”, Kovara Dîrok, j. 1, Dihok, Havîn 2013, r. 5.

³⁷ Şerefname, h.b., r. 91; Wadie Jwaideh, h.b., r.120.

Der barê jiyana Seyfîyê Şoşî de ji ber ku di destê me de zêde me'lûmat nînin, em nizanin ka li hemberê van şerên siyasî û dîrokî de Seyfî çî bertek nîşan dane.

5. Edebiyata Herêma Behdînan

Zanyar û dîplomatê Ingilîz Rlaîrd dibêje ku paytexta mîrîtiya Behdînanê Amêdiye, “mifteya Kurdîstanê” ye.³⁸ Behdînan ji layê terkîba dînî û millî ve, ji mîrektiyên din dewlemendtir bûye. Di nav sînoren vê mîrgehê de jibilê kurdên Misilman, kurdên Êzidî, Asurî, Ermenî, Musewî û gelê din hebûne.³⁹

Kurdan weke folklor a xwe edebiyateke xurt a klasîk jî ava kirine. Nimuneyên edebiyata klasîk ji sedsala XI.ê heta îro hatine. “Li Şemdînanê ‘Elî Herîrî, di serê sedsala XI.ê de bi kurdî helbest dinivîsandin. Di navbeyna sedsalên XII. û XV.ê de dema ku feodalîzma kurdan bilind bûye edebiyatê jî çîçekên rengîn vekirine.⁴⁰ Dema mîrektiyên kurdan di sedsala 14. û 18. ê de, desthilatdariya xwe dest xistine û di rêvebirî û desthilatdariyê de pêş ve çûne, ziman û edebiyata wan jî di medreseyên şar û gundan de pêşveçûnek xurt bi dest xistîye. Mîr û axayên kurdan jî têkildariyek bi edebiyatê re danîne û şa’îr û hunermend hîmaye kirine.⁴¹

Amêdiye her demekî bi medrese û kutubxaneyên xwe ve namdar bûye û di van dezgehên edebiyateke xurt li vê deverê derketiye meydanê. Weke serdema klasîkan, serdema modern de jî hem helbestvan û hem jî edebiyatnas û munekkîdên hêja ji vê herêmê derketine. Herweke Sadiq Bahaeddîn Amidî (1918-1982), di derbarê edebiyata kurdî de lêkolîn û lêgerînan kirine û zanyarekî edebiyatê yê hêja ye. “*Xebatên xwe li ser*

³⁸ Layard R. H. Nineveh and its Remains, Vol. 1-2, L., 1850, vgz. Celîlê Celîl, Lazarev, Kürt Siyaset Tarihi, Pêrî Yay. İstanbul 1998, r. 9.

³⁹ Celîlê Celîl, Lazarev, h.b., r. 9

⁴⁰ Bazil Nikitin, Kürtler, (çev.), Hüseyin Demirhan, Cemal Süreyya, Deng Yay., İstanbul 1994, r. 473.

⁴¹ Hassanpour, h.b., r. 124.

edebiyata kurdî ya pêşveçûyî bi zaravayê Kurmancî kiriye û xebata xwe ya bi navê Hozanvanê Kurd de cih daye 19 helbestvanên kurd ên bi zaravayê kurmancî nivîsîne."⁴²

Amêdiye bi medrese (Medreseya Amêdiyê, Medreseya Qubehanê), kutubxane û camiyên xwe ve warê zanyaran e. Gelek zana, mela, hunermend û helbestkar ji vê deverê derketine. Bi taybetî di edebiyata Kurdî ya klasîk de mîrîtiya Amêdiyê/Behdînanê helbestkarên hêja û bi nav û deng derêxistine. Ew jî ev in: Xalid Axayê Zêbarî (sedsala XVII), Mela Mensûrê Girgaşî (sedsala XVIII), Bekir Begê Erizî (sedsala XVIII-XIX), Seyfiyê Şoşî (sedsala XVIII-XIX), Mihemed Teyyar Paşayê Amêdiyê (sedsala XVIII-XIX/1785-1818), Şêx Nûreddînê Birîfkanî (sedsala XIX/1791-1851), Macîn (sedsala XVIII), Mîna (sedsala XVIII), Sadiq (sedsala XVIII), Mela Ramazan Ebbasî (sedsala XVII)⁴³, Şêx Şemseddînê Qutbê Exlatî (1588-1674), Tahayê Mayî (1843-1919), Xakiyê Akreyî (1850/1851-1890/1891), Şêx Ebdusselam Barzanî (k.d. 1886?), Husniyê Bamernî (1868-1918), Mela Muhammed Emîn Berçî (sedsala XIX-XX), Muhammed Zêbarî, Sadiq Amêdî (sedsala XVIII), Hozanvan Biharî, Siltan Murad, Qanter, Mela Xelîlê Sirmî.⁴⁴

⁴² Rohat Alakom, *Kürdolojî Biliminin 200 Yıllık Geçmişî (1787-1987)*, Weşanên Deng, İstanbul 1991, r. 170.

⁴³ Adak, h.b., r. 188.

⁴⁴ Warîn Dilşad Salih, h.b., r. 25-44.

BEŞA YEKEM

JIYAN Û BERHEMÊN SEYFIYÊ ŞOŞÎ

1. JIYANA SEYFIYÊ ŞOŞÎ

1.1. Serdema Wî

Çawa ku di kunyeya wî de jî derbas dibe, Seyfiyê Şoşî, xelkê Şoşê ye. Şoşê gundekî girêdayî navçeya Akrê ye. Akrê bajarekî tarîxî ye û îro li ser Duhokê ye. Ev dever wekî herêm dikeve nav herêma Behdînan ku di serdema mîrektiyan de bajarê Amêdiyê navenda vê herêmê bû. Cihê jidayîkbûna Seyfî ev gund e. Lê belê dîroka jidayîkbûna wî ne diyar e. Her çiqas roj û sala jidayîkbûna wî ne diyar e jî, ji hin emareyan eşkere dibe ku ew li nîva duduyê ji sedsala diwazdehê û nîva yekê ji sedsala sêzdehê mişextî (beranberê sedsala 18 û 19an a zayînî) de jiyaye.⁴⁵

Emareya herî girîng ku ji bo diyarkirina vê serdemê ji me re dibe alîkar, hin tarîx in ku di mecmû'aya wî de cih digrin. Di vê mecmû'eya ku Seyfî tê de cur bi cur helbest û pexşan bi destxetî nivîsîne de, bi goreyê van dîrokan me sala jidayîkbûn û wefata wî bi texmînî nivîsiye.

Hin ji van berhemên ku tê de tarîx hatine nivîsîn ev in: Di dawiya dîwana Qasimê Tebrîzî dîroka “fî sene 1195/1781”, li dawiya Seyf-ul Milûk û Bedî'ul Cemalê de dîroka “roja çarşembê 13 Zillhîce 1201k / 25 Îlon 1787 z.”, li dawiya Hikayeta Şêxê Sen'an de dîroka “20 Zillhîce 1201çarşemb / 2 Çiriya Pêşiyê 1787 z.” hatiye. Ev dîrok jî didin nîşan ku wî destxeta xwe di mabeyna salên 1781 û 1787ê de nivîsiye.⁴⁶

⁴⁵ Doskî, Seyfiyê Şoşî, r. 9.

⁴⁶ Doskî, Seyfiyê Şoşî, b.n., r. 9.

Di helbesteke xwe ya Farisî de jî bi hesabê ebcêdê vê dîrokê nîşan dike û em jî êdî
texmîn dikin ka Seyfî çî wextî jiyaye.

تمامیت نوشتتم ختم کتاب

بتوفیق خداوند جهان کتاب

(Min nivîsîna pirtûkê bi dawî kir

Bi piştgiriya Xwedê ku cîhan (bi nûra xwe) ronî kiriye)

(HF, X 2/1)

یکم روز از ربیع الأولی را

بمانده بود او ماه را بحجـاب

(Rojekê ji rebî'ûl-ewwelê

Ew dişibe heyva li piştperdê)

(HF, X 2/16)

تمامیت به پنجشنبه علی الصبح

که کم یک روز ماه آی ز نقاب

(Roja pêncşembê serê sibê ew (pirtûk/helbest) bi dawî bû

Ku ji mehê rojek kême ey ji niqab)

(HF, X 2/17)

حساب من ز هجرت سینه بود

که هشت کم بود از ترقیم غراب

Hesêbkirina min ji hicretê sal bû

Ku heşt kêmbû ji jîmartekirina xurab⁴⁷

(HF, X 2/18)

Ev dîroka ku Seyfîyê Şoşî di beyta vê helbesta farisî de dide (1195/1780) emareyeke girîng e, ji ber ku, ji dîroka destnivîsa wî aşîkar dibe ku wî ew berhem 1ê meha Rebî'ûl-ewwelê, di sala 1195ê / 1780ê de nivîsiye û tamam kiriye. Ev dîroka bi hesêbkirina ebecedê hatî, ji bo aşkrebûna ku çi wextê jiyaye, hinek ma'lûmatan dide me.

Emareyeke din a ku serdema jiyana Seyfîyê Şoşî bide eşkerakirin jî ew e ku, Tehsîn Îbrahim Doskî ji dîroknivîsê Mûsilî Mihemed Emîn el-'Umerî veguhastiye ku ew di berhema xwe de behsa Şêx Yûnisê Şoşî (babê Seyfîyê Şoşî) dike û pesnên wî dide. El-Umerî wiha dibêje: *"Di sala 1181/1777ê de min ew dîtibû û piştî hingê bi demekê ew çûbû li ber dilovaniya Xwedê. Birayê wî Şêx Ebdullah li cihê wî bûbû şêx."*⁴⁸ Ev agahî ji encama ku ji helbestên wî derdikeve piştrast dike.

Delîleke di jî ew e ku kurekî Seyfîyê Şoşî, bi navê Şêx Yûnis hebûye û di sala 1280ê mişextî / 1863 zayînî, di meha recebê de wefat kiriye. Hemdemê Şêx Nureddînê Birîfkanî⁴⁹ bûye û Şêx Nureddîn ji wî re name şandiye û peywendiyên devera Behdînan tê de hatibûne tomarkirin.⁵⁰

Ji van emareyan tevan eşkere dibe ku ew di sedsala 18ê zayînî de hatiye dinyayê û di sedsala 19ê de jî wefat kiriye. Eger wî di sala 1780yê de dest bi nivîsîna helbestên xwe kiribûbe, bi texmînî ew dê di derdora 30 salî de be; ji vê jî sala jidayikbûna Seyfî dikeve beranberê sala 1750yê.

⁴⁷ Sipêdeya pêncşemba 1ê Rebî'ûl-ewwela 1195 (1780).

⁴⁸ Muhemmed Emîn el-'Umerî, Menhel'ul Ewliya, 2/211-212, vgz. Doskî, Seyfîyê Şoşî, r. 11.

⁴⁹ Şêx Nûreddînê Birîfkanî, di sala 1205/1795ê de li gundê Birîfkanê hatiye dinyayê û dîsa li vî gundê de, di sala 1268/1851êde koça dawî kiriye.(Adak, h.b.r. 323; Ebdurreqîb Yûsif, Dîwana Kurmancî, weşanên Diwan, Stenbol 2012; Şêx Memdûhê Birîfkanî, Dîwan/Lalesîn, amd. Zahid Birîfkanî,weşanên Apec, Stockholm 1997).

⁵⁰ Doskî, Seyfîyê Şoşî, r.8-9.

Destnivîsa Şair Xerîb (Mihemed Teyar Paşayê Amêdî) ku di sala 1237/1821ê de hatiye nivîsîn; tê de du helbestên Seyfî jî hene, der heqê serdema dawî ya Seyfî de hizrekê dide mirov. Lewra ev destnivîs piştî sala jidayîkbûna wî ya texmînî bi heftê salî hatiye nivîsîn ku ev jî dawiya temenê wî nîşan dide. Her wiha ji hebûna helbestên wî di vê destnivîsê de tê famkirin ku di sala destnivîs hatiye nivîsîn de, Seyfî êdî şairekî navdar e. Lê belê dibe ku heta van salan li heyatê jî mabibe.⁵¹

1.2. Navê Wî, Navê Bavê Wî û Ciyê Jidayîkbûna Wî

Destnivîsa (mecmû'e) ku helbestên Seyfî tê de hatine nivîsîn, bi destxeta Seyfî ye ku navê wî yê rast Ebdilletîf e û kurê şêx Yûnisê Şoşî ye. Bavê wî Şêx Yûnis, di nav xelkê deverê de, mirovekî zana û qedirbilind bûye.⁵²

Destnivîs dema dihatin qedandin mûstensîxan navê xwe û dîroka tamamkirina destxeta xwe di dawiyê de dinivîsîn. Ji vê mecmû'eya destnivîsî jî xuya dibe ku ev destxeta 'Ebdulletîfê kurê Şêx Yûnisê Şoşî ye ku mexlesa wî Seyfî ye û di dawiya destxetê de wiha hatiye:

“ (بدست حقير عبد اللطيف بن شيخ يونس الشوشي) / *Bi destê heqîr 'Ebdulletîf bin şêx Yunis el-Şoşî*” û li teniştê jî wuha nivîsîye:

“ (قد وقف عبد اللطيف هذا الكتاب وقفا عاما على المحتاجين الأولى فالأولى) / *Qed weqefe 'Ebdullatîf haza el-kitab'ul weqêfen 'amen 'ela el-mihtacîn el-ewla fel ewla.*”⁵³

⁵¹ Besam Mistefa, Seyfîyê Şoşî: Jiyan, Berhem û Helbestên wî, Hawara nû, j. 25-26, Rêbendan-Reşemeh Hewlêr 2007.

⁵² Tehsîn îbrahîm Doskî, “*Seyfîyê Şoşî û Pênasîneke Kurt*” Nûbihar, j. 66/67, Îlon / Çiriya Pêşîn 1998, r. 28.

⁵³ Doskî, Seyfîyê Şoşî, r. 14.

Di derbarê cihê jidayikbûna Seyfî de me tu me'lûmat bi dest nexistin. Lêbelê Seyfî jiyana xwe di gundê Şoşê û di vê deverê borandiye. Îhtîmaleke mezin e ku ew jî di vê gundê de hatibe dinyayê.

1.3. Malbata Wî

Şêxên Şoşê, di terîqetê de bi malbatî namdar bûne. Ji dema bapîrê wî Şêx Evdirrehman ve ketine terîqetê û bi wî, di devera xwe de hatine naskirin. Wan, binemala xwe gehandine malbata mamê pêxember, 'Ebbasê kurê 'Ebdulmutelib. Ev malbat îro jî di wê deverê de bi nasnavê 'Ebbasî têne naskirin.⁵⁴ Di derbarê şecera vê malbatê de, Hemze Tahirê Şoşî di Gulzarê de van malumatan dide:

“Tahir kurê Muhemmedî kurê Tahirî kurê Şêx Islamî kurê 'Ebdurrehman kurê 'Ebdullayî kurê Şêx Yûnis kurê şêx Ebdirrehmanê Şoşî ye. Ji binemala Şêx Şemseddînê kurê Şêx Izzeddînê Qûtbî, ewê jiyayî di navbera çerxê neh û dehê koçî da (sedsala 9 û 10em/14 û 15 z.) bînemala wan digehit Fedlê kurê 'Ebbas, mamê pêxemberî.”⁵⁵

Goreyê navên ku helbest û destnivîsa wî derbasbûyî, Ebdulletîf (Seyfî) kurê Şêx Yunisê Şoşî ye û ji vê zêdetir der barê xelesa şecera wî de malûmat nînin.

Şêx Tahirê Şoşî dibêje ku xanûmanên gundên wan ji binemalekê ne û ji ber vê yekê jî şecera xwe digehînin Ebbasê mamê pêxember. Şêx Tahir çend navên bab-bapîrên xwe dide, lê belê xelesa şecera wan bi tevahî nayê zanîn û Seyfîyê Şoşî jî tenê em navê babê wî dizanin.

⁵⁴ Doskî, Seyfîyê Şoşî, r. 7.

⁵⁵ Şêx Tahirê Şoşî, Gulzar, r. 18.

Seyfiyê Şoşî di xezeleka xwe de qala bab û bapîrên xwe dike û pesnên wan dide. Di helbestên Seyfî de di der barê navê bab û bapîrê wî de malumatîyeke cuda heye. Seyfî jî navê bab û bapîrê xwe di vê helbestê de wiha dide:

جد ما محمد بيود و اب من عبد اللطيف

پير من اب باشد و همت كه از جد شريف

در شريعت بحر علم و در طريقت معرفت

در حقيقت در كان و يار مرد ضعيف

(Bapîrê me Muhemed bû û bavê min 'Ebdulletîf

Pîrê min bavê min e û himmet ji ceddê şerîf)

(Di şerî'etê de deryaya zanistê û di terîqetê de me'rîfet

Di heqîqetê de çavkaniya durran û yarê mirovê ze'îf)

(HF, X 5/1-2)

Di helbesteke xwe ya din de dîsa qala hinek navên bab û kalên xwe dike, her wekî wan pêşrewên xwe dibîne, ji bo xelasbûna xwe ya roja qiyametê şefa'etê ji wan dixwaze.

جز تو ندارم رهنما

جدم بود هم مصطفی

سیفی بود شاه و گدا

شاه ولایت محی الدین

*(Min ji bilî te beled nîne
Bapîrê min jî Mustefa bû
Seyfî bûye şah û geda
Şahê welîtiyê Muhyedîn)*

(HF, M, 2/14)

Ew navên cuda yên ku di helbestên xwe de bi kar anîne jî dibe ku navên bav û bapîrên wî yên din bin û yan jî mezinên terîqeta xwe weke bav û bapîrên xwe nîşan dabin.

1.4. ‘Eşîra Wî

Di mijara “Eşîretên Herêma Behdînanê” de behsa eşîreta Seyfî hatiye kirin. Gundên navbera Amêdîyê û Akrê bi taybetî girêdayê eşîreta Zêbarî û Mizûriyan in û gundê Şoşê ku yek ji van gundan e, bi ‘eşîreta Zêbarîyan ve girêdayî ye. Seyfî di helbestên xwe de behsa eşîra xwe nekiriye. Di vê derbarê de Hemze Tahîrê Şoşî dibêje ku gundê Şoşê bi ‘eşîra Zêbarê ve tê naskirin.⁵⁶

1.5. Mexlesa Wî

“Seyfî” mexlesa Ebdulletîfê Şoşî ye û di helbestên xwe de ev mexles bi kar anîye. Wekî ‘edetên şa’îrên klasîkî, ku ji xwe re mexles dibijartin û di helbestên xwe de bi kar dianîn, Ebdilletîfê Şoşî jî, di helbestên xwe de nasnavê/mexlesa “Seyfî” bi kar anîye. Weke mînakan de jî xuya dibe ku Ebdulletîfê Şoşî di helbestên xwe yên kurdî, ‘erebî û farisî de mexlesa “Seyfî” emilandiye.

⁵⁶ Şêx Tahîrê Şoşî, h.b., r. 20.

Şukûr lillah wî da hêj e
Seyfî muhtacekî ji mêj e
Şa bit Ellah her bibêje
Ji bil wî tu bizan la la

(HK, M 1/12)

Ji Qendehar xercê sultan e
Bi bo **Seyfî** du'axwan e
Hindî mabim rih û giyan e
Li min bîr têt ku her car hat

(HK, M 2/18)

Seyfî di helbesteke ‘erebî de wiha dibêje:

سـيـفـي عـبـد يـنـام

جـدي مشـهور و عـام

أنا له غـلام

اغفر لي ذنبي يا ربي

لا إله إلا الله لا إله إلا الله

لا إله إلا الله اغفر لي ذنبي يا ربي

(Wate: **Seyfî** bendeyek e radizê

Ceddê min bi navdeng û giştî ye

Ez jê re xulam im

Gunehê min ji bo min bibexşîne

La ilahe illellah lailahe illellah

La ilahe illellah gunehên min bibexşîne ya Rebbî!

(HE, 1/9)

Herwiha di helbesteke farisî de wiha dibêje:

چو حافظ هیچ کس شعری نڤتند درین دهری

که سیفی می برد مهری بده ما را از آن بهری

حضور القلب بالنهوا مراد الله و دع شهوا

متی ما تلق من تهوی دع الدنيا و أمهلها

(Wate: Ti kesî mîna Hafîz helbest negotin li vê cîhanê

Ku Seyfî bibe muhrê bide me ji wê behreyê

Huzûra dil bi berbendan murada Yezdan bi hiştina xwestekan

Kengî tu ji pêlistokên xwe vedigerî cîhanê bihêle û dest jê berde)

(HF, 1/8)

Xususiyeteke Seyfî jî ew e ku di murebbayên xwe de, hinek bêje û kombêjeyên ku di rêza çarem de cih girtine, di rêza yekem a benda bê de dubare kirine. Vê şeweyê ahengeke cuda daye helbestê û jiberkirina wê jî hêsan kiriye. Bi vê şeweyê tiştekî cuda derketiye meydanê û Seyfî di du murebbayan de mexlesa xwe du caran bi kar aniye. Ev xususiyet jî di hindik helbestan de heye:

Seyfî tu xo gêmîn meke

Ji ber xebera dil xûn meke

Xo ji ‘arza rengîn meke

Da ji xunçe û gul key nezer

Binyatê kûr e bê hesab
Bê saqî wê da min şerab
Mexmûr kirim dil kir kebab
Avêtime nîva seqer

Avêtime nav agirî
Ney ez sax im ney wek mirî
Bo min bima huzn û girî
Seyfî bizan dûr e sefer
(HK, M3/15, 16, 17)

Da ji rehmetê bê behr nebim
Da'im li pêş çavêt te bim
Hem serxoş û ferxûnde bim
Seyfî xulam e dûr nekey

Seyfî xulam e roj û şev
Goyed du'a bi dest û dev
Belkî min carek xûnît hev
Min ji reqîba mezkûr nekey
(HK, M7/12-13)

1.6. Navdarên Malbata Şoşyan

Malbata şêxên Şoşê ji berî ve bi 'ilm û tesewifê ve mijûl bûne û derbarê dîn û edebiyatê de şexsiyetên hêja perwerde kirine. Ji vê malbatê gelek zana, şaîr, edîb û mutesewifên namdar derketine.

Şêx İzzeddînê kurê Şêx Şemseddînê Şoşî: Şêx Evdirresûlê Berzencî (wefat 1056 k / 1646 z.) ‘îcazeta terîqeta Xelwetiye ji wî wergirtiye.⁵⁷

Şêx Yûnisê Şoşî: Pismamê Şêx İslam e, ev jî xelîfeyê Şêx Nureddîn Birîfkanî ye. Şêx Nureddîn di dora salên 1240 k/ 1825ê z. de nameyek ji bo wî şandiye.⁵⁸

Şêx Ebdulwehabê kurê Eliyê Şoşî: Xelîfeyê Şêx Xalidê Neqşebendî bûye. Şêx Nureddînê Birîfkanî berê bist saliya xwe ji vî şêxî xelîfetiya Neqşebendiyê wergirtiye.⁵⁹

Şêx İslamê kurê Şêx Evdirrehmanê Şoşî: Xelîfeyê Şêx Nûreddînê Birîfkanî, nivîskarê kitêbên “Rahet’ul-Fûad û Milhemel-ekbadê” ye.

Şêx Tahirê Şoşî⁶⁰ (1917-1962): Kevneşopiya malbata xwe ya ‘ilmî berdewam kiriye û berhemên hêja nivîsîne. Berhemên wî ev in:

1-Gulzar (Riyaz’ul Enwar/Mêrga Ronahiyê): Li ser jiyana pêxember bi menzûm hatiye nivîsîn.

2.eş-Şerhi’l Menzûm ‘ela Ercuzeti’ş-Şeyx Me’rof El-Nûdehî: ‘Erebî ye.

3. Fenni’l-Qafiye: Bi ‘Erebî ye, 97 malike û hêj nehatiye çapkirin.

4. el-Muntexeb fî Zîkra Mîladî Seyyîdîna Muhemmed fexri’l Ecemî we’l-‘Ereb

5. Mucez tarîx heyatî û we ma şahedtûhû mîne’l hewadês El-muhîme

6. el-Tarîx

⁵⁷ Doskî, Seyfîyê Şoşî, r. 8.

⁵⁸ Besam, Seyfîyê Şoşî.

⁵⁹ Adak, h.b., r. 323

⁶⁰ Şêx Tahirê Şoşî, h.b., r. 36; Sadiq Bahaeddîn Amêdî, Hozanvanê Kurd, Çapxaneyê Gewreyê Zanyarê ‘Iraqê, Bexda 1980, r.518-519

2. MEZHEBÊ WÎ

Seyfiyê Şoşî bi bîr û baweriya xwe ve sunnî ye. Termînolojiya ku di helbestên xwe de bi kar aniye dide zanîn ku ew girêdayê ehlê sunnetê bûye. Tu gotin û baweriyên ehlê şî'ayê an jî yên mezhebê din di helbestên wî de derbas nabin. Navên mutesewifên ehlê sunnetê û çar xelîfeyan di berhemên wî de cih girtine û ev jî sunnîbûna wî nîşan dide:

رسول الله صلى الله عليه
عـبـابـكـر و عـلـى عـثـمـان و خـطـاب
كـه هـر چـار را بـونـد یـار پـیـمـبـر
بـگـیـر و کـاتـبـا در حـشـر رـکـاب

*(Wate: Resûlullah sellemallah û 'eleyh
Ebûbekr û 'Elî û Osman û Xettab*

*Ku her çar jî yarên peyxamber bûn
Nivîskaro, li heşrê bigire dest bi rîkab)*

(HF, X2/3, 4)

3. TERÎQETA WÎ

Li goreyê mutesewifan di rêwîtiya li bal Xuda de merhaleyên cuda cuda hene û tesewif jî ji wan yek e. Rêya giştî (tarîkê 'amm) şerî'et e û terîqet jî rêyek e ku ji wê derketiye. Salik (rêwiye terîqetê), di rêya seyr û silukê (rêwîtiya me'newî) de ji bo ku bigihije hedefa tewhîdê, meqamên cuda cuda derbas dike.⁶¹

⁶¹ Annemarie Schimmel, *İslam'ın Mistik Boyutları*, Kabcacı Yay., İstanbul 2004, r. 115.

Bingeha tesewif û terîqetan heta dewra pêxember diçe û bi ehlê suffayê ve têtê girêdan. Piştî ‘ereban, kurd jî di demeke nêzik de Îslamiyetê dipejirîn û ji Îslamiyetê re xîzmetê dikin. Terîqet jî rêyeke xizmetê ye û insanan hem perwerde dike hem jî adat û adabên sûfîtiyê bi wan dide zanîn. Li bal gelek misilmanên kurd unsûrên mîstîsîzmeke (tesewif) xurt heye. Îro jî gelek ‘ulemayên kurd bi terîqetekê ve girêdayî ne.⁶²

Terîqet di nav kurdan de ji mêj ve heta îro cihekî berfireh û girîng girtiye û bi medresan û bi melayên kurdan terîqetên cur bi cur di nav kurdan de belav bûne. Îro jî terîqetên weke Neqşîbendî, Qadirî, Xelwetî, Suhrewerdî... hwd di nav kurdan de di rewacê de nin. Her wekî di gundê Şoşê de hem xelîfeyên Neqşîbendiyê hem yên Xelwetiyê hem jî yên Qadiriyê hebûne.⁶³

3.1. Terîqeta Qadirî

Her wekî tê zanîn bingeha vê terîqetê ji layê Şêx Ebdulqadirê Geylanî (Gîlanî) ve hatiye danîn. Şêx Ebdilqadir, 1077an de li Gîlanê⁶⁴ hatiye dinyayê. Piştê demekê çûye Bexdayê û li wê derê bûye muderrîsê hiqûqa Îslamî ya fiqha Henbeliyê. Şêx Ebdilqadir li Bexdayê hem faqîhê fiqha Henbelî bûye, hem jî serokê medrese û ribatekê⁶⁵ bûye. We’zên ku li vê medreseyê û li vê rîbatê de dayî, berhema bi navê “el-Feth el Rebbanî” de hatine tomarkirin. Ev her du sazgeh di serdema xerabkirin û talankirina Bexdayê ya ji layê Moxolan ve hati kirin de (miş.656/zay.1258) hatine tehrîbkirin. Piştî wefata Şêx Ebdilqadirê Gîlanî (561/1176) heta talana Moxolan riyasetiya van xanqahan ji layê malbata wî ve hatiye domandin.

⁶² Martin Van Bruinessen, Kürdistan Üzerine Yazılar, (çev.), Nevzat Kırac, Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, r. 35.

⁶³ Ali Tenik, Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2015

⁶⁴ Li goreyê gelek lêkolîneran ve Gîlan ciyek e li herêma Hazarê ye; lêbelê di Kurdîstana Başur de li ser başûrê rêya Bexdayê û Kîrmanşahê bi navê Gîlanê herêmek jî heye û li goreyê gelek Kurdên vê herêmê ev cih, ciyê ji dayikbûna Ebdilqadirê Gîlanî ye. (Martin van Bruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet, (çev.), Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 1992 r. 320).

⁶⁵ Rîbat: zaviye, hankah, ciyê îtikafa zahîdan.

Piştî wefata Şêx Ebdilqadir Geylanî kurê wî Ebdulwehab (552-593/1157-1196) cihê wî girtiye û piştî wî jî kurê wî Ebdusselam (wft. 611-1214) di cihê wî de şêxîti kiriye. Kurekî Şêx Ebdilqadir Geylanî bi navê Ebdurrezaq (528-603/1134-1206/1207) ku mirovekî muhterem bûye û kevneşopiya bavê xwe domandiye, hebûye.

Di talankirina Bexdayê de dema ev sazgeh hatin xerakirin çend mirovên ji vê malbatê di vê hengamê de mirine.⁶⁶ Hêj Şêx Ebdilqadir Geylanî li heyatê bûye xelîfeyên wî îrşada terîqeta wî kirine û di gelek cih û warên cuda de ew dane naskirin. ‘Eli bin Haddad li Yemenê, Muhammed el-Bata’îhî li Suriyeyê bi xebatên xwe gelek murîd ji terîqeta xwe re bi dest xistine.

3.2. Hatina Terîqeta Qadirî Li Kurdistanê

Di ‘alema Îslamê de terîqeta herî berfireh terîqeta Qadirî ye. Di Kurdîstanê de piştî terîqeta Neqşibendiyê, ji aliyê belavbûnê ve terîqeta duyem e. Ev terîqet di sedsala 14. de hatiye Kurdistanê û di demeke nêzik de berfireh bûye. Malbata Berzencî,⁶⁷ Telebanî, Sadatê Nehrî daxilê vê terîqetê bûne û gelek şêxên Qadirî ji van malbatan derketine.

Di sedsala 19. de tesîra vê terîqetê hêdî hêdî di Kurdîstanê de kêmbûye û bi xebatên Mewlana Xalidê Şehrezorî, terîqeta Neqşibendî cihê vê terîqetê girtiye. Malbata Nehrî û Arwasiyan, Qadirîti terk kirine û derbasî terîqeta Neqşibendiyê bûne.⁶⁸ Li derdora mîrîtiya Behdînanê terîqeta Qadiriyê gelek belav bibû. Hem şêxên Şoşê hem jî yên Birîfkanê întîsabê vê terîqetê kirine. Têkiliyên wan bi hev re hebûye û îcazet dane

⁶⁶ D.S. Margoliouth, “Kadiriye” *İslam Ansiklopedisi*, C.VI, MEB Yayınları, İstanbul 1993, r.50-54.

⁶⁷ Di salên 1360an de, du birayên bi nave Seyyîd Musa û Seyyîd Îsa, ji Hemedanê tene Şehrezorê û li Şehrezorê cih dibin. Li gore rîwayetan terîqeta Qadirî ji layê van herdu birayan ve di Kurdîstana Başur de belav dibe. Zurriyeta Seyyîd Musa çênebûye, malbata Berzencî şecera xwe digihîne Seyyîd Îsa. (Bruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet, r. 321).

⁶⁸ Bruinessen, Kürdistan Üzerine Yazılar, r. 97; S. İbrahim Işık, A’dan Z’ye Kürtler, Nûbihar Yay., İstanbul 2013.

hev û di ‘ilmê de jî, danûstanî kirine. Her wiha Tehsîn Îbrahim Doskî, der barê danûstaniyên şêxên Birîfkanê de van agahiyan dide:

“Zanayê navdar şêx Muhemmedê kurê 'Ebdurresûlê Berzencî yê Medenî demê behsê babê xwe şêx 'Ebdurresûlî diket (ewê di sala 1056ê mişextî mirî) aşkera diket ku wî îcazeya terîqeta Xelwetî ji şêx 'Izzeddînê kurê şêx Şemseddînê Şoşî wergirtibî, şêx 'Izzeddînî îcaze ji babê xwe şêx Şemseddînî wergirtibî û şêx Şemseddînî ji babê xwe şêx Ehmedê Quseyrî wergirtibî û şêx Ehmedî ji babê xwe şêx 'Ebdurrahmanî wergirtibî û şêx 'Ebdurrahmanî ji şêx 'Eliyê Entakî wergirtibî.”⁶⁹

3.3. Seyfiyê Şoşî û Terîqeta Qadirî

Kurekî Şêx Ebdulletîf (Seyfiyê Şoşî) bi navê Şêx Yunis hebûye (wefat 1280ê k / 1863 z) û hemdemê Şêx Nureddînê Birîfkanî bûye û Şêx Nureddîn ji wî re name şandiye û Şêx Islamê pismamê Seyfî jî, di Şoşê de xelîfeyê Şêx Nureddînê Birîfkanî bûye.⁷⁰ Şêx Nureddînê Birîfkanî dema bawernameya terîqeta Qadiriye wergirtiye, wî li Birîfkanê, Şoşê, Zêbarê xelîfe tayîn kirine û bi vî awayî terîqeta Qadirî li devera Behdînanê belav bûye. Heta Şêx Islam û şêxên malbata Şoşê girêdayê terîqeta Xelwetiyê bûne. Piştî Şêx Islam weke xelîfeyê Şêx Nureddînê Birîfkanî tê te'yînkirin, ev malbat jî, terîqeta Qadiriye qebûl dikan. Îro jî ev malbat vê kevneşopiyê didomînin.⁷¹

Seyfiyê Şoşî di helbestên xwe de behsa şêxê Îşraqî jî dike ku malbata şêxên Şoşê di bin bandora şêxên Birîfkanê de mane, Şêxên Birîfkanê ewilî girêdayê terîqeta

⁶⁹ Doskî, Seyfiyê Şoşî, r. 8.

⁷⁰ Şêx Nureddînê Birîfkanî, ji malbata Şêx Şemseddînê Exlatî ye. Şêx Şemseddînê Exlatî, şêxê terîqeta Xelwetiyê bûye. Şêx Nureddînê Birîfkanî xwendina xwe ya medreseyê qedandiye û îcaza xwendinê wergirtiye. Piştê vê, ‘îcazeya terîqeta Qadiriye ji Şêx Memdûhê kurê Abdulcelîlê Mûsilî yê kurd wergirtiye û vegeziyaye gundê xwe Birîfkanê. Şêx Nureddînê Birîfkanî, hem alimekî mutesewif û hem jî şa'irekî mezin bûye. Bi zimanê kurdî, erebî û farisî helbest nivîsîne. Nêzikê sih berhem nivîsandine. Berhemên wî taybetî derbarê tesewifê ne û piranî bi erebî ne. Dîwaneke kurdî nivîsiye û Dîwana Şêx Şemseddînê Qutbê Exlatî şîrove kiriye. (Adak, Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk, r. 324-325)

⁷¹ Ebdurreqîb Yûsif, h.b., r. 111; Şêx Memdûhê Birîfkanî, Dîwan/Laleşîn, r.18

Xelwetiye bûne, vê terîqetê jî, bingeha xwe ji Suhrewerdiyê hilgirtiye, jixwe terîqeta Xelwetiye ji şaxeke Suhrewerdiyan e.⁷²

بأمر پیر مغانش نه پیچی سر ز فرمانش
بشو هر روز قربانش بنوشی می که درمانش
اگر تو مرد مشتاقی بقول شیخ اشراقی
بنوشه می که شد باقی
ألا یا ایها الساقی ادر کأسا و ناولها

*(Wate: Bi fermana wî pîrê mûxanî serî banedî ji fermana wî
Her roj bibe qurbana wî, meyê binûşe ku dermanê wî
Eger tu mirovê xwestiyar î bo gotina şêxê Îşraqî
Meyê binûşe ku bû baqî
“Hey lo meykedeyo peyalekê bide û bigerîne”)
(HF, T 1/1)*

Seyfiye Şoşî, şa'irekî mutesewif e û gelek mezmûnên tesewufê jî di helbestên xwe de bi kar anîne. Hinek mînak ji mezmûnên ku Şoşî bi kar aniye:

بالشـيخ ذنـون المـصـري
بالشـيخ حـسن البـصـري
بالشـيخ لهـذا العـصـر
اغـفر لـي ذنـبي يا ربـي

⁷²Adak, h.b., r. 246

*(Wate: Terîqeta min Qadirî ye
Seydayê me amade ye
Çewtiyên me bipeçêve,
Gunehê min ji bo min bibexşîne
La ilahe illellah lailahe illellah
La ilahe illellah, gunehên min bibexşîne ya Rebbî)*

(HE, 1/8)

4. BERHEMÊN SEYFIYÊ ŞOŞÎ

4.1. Dîwançe

Di edebiyata kurdî ya klasîk de, teşeyên helbestê di sê cure berheman de kom dibin: dîwan, mecmû'e û mesnewî.⁷³ Seyfiyê Şoşî, ji xwe re mecmû'eyek amade kiriye û helbestên xwe jî di nav wê de berbelav nivîsandine û piştî salan helbestê wî ji vê berhemê hatine komkirin.

Peyva “dîwanê” bi ‘eslê xwe farisî ye û derbasî ‘erebî bûye û ji wê jî derbasî zimanên din bûye. Bi wateya xwe, koma nivîsan û yan jî mirovan e. Şa’iran, bi taybetî dîwanên xwe, di kemaliya ‘umrê xwe de amade kirine. Hinekan jî derfet nedîtine ku helbestên xwe di dîwanekê de kom bikin û piştê wan, helbestên wan wekê dîwanekê hatine komkirin.

“Dîwanên ku bi hemû herfên elîfbêya ‘erebî di wan de helbest hatibine kom kirin û teşeyên nezmê jî li gorî vê rêzê cih girtibin, dîwana muretteb (dîwana tertîbkirî) tê gotin.”⁷⁴ Dîwana muretteb pêwîst e, helbest bi gelek cureyên nezmê û bi taybetî bi qafiyeya hemû herfan [31 tîpên ‘erebî û sê herfên farisî (pê, çîm û je)] bîst nivîsîn. Dîwanên nivîsî mayî û bi tertîba edebiyata klasîk kêmasiyên wê gelek bin, ji wan re jî “dîwançe” tê gotin.⁷⁵

Berhema Seyfiyê Şoşî ya ku bûye mijara xebata me, hem helbestên wê aliyê wî ve nehatine komkirin û hem jî, bi goreyê qafiyeya hemû herfên ‘erebî ve kêma; ji ber vê yekê ev “dîwançe” ye. Îro di destê me de bi destnivîsî dîwaneke muretteb a Seyfiyê Şoşî tune ye. Seyfî xweyî destnivîsekê ye (mecmu'e) û ev destnivîs di navbera salên 1780/1786ê de hatiye nivîsîn. Tê de helbestên cuda cuda hene. Helbestên xwe jî, digel van helbestên cuda nivîsîne. Di vê destnivîsê de helbestên wî yên kurdî, ‘erebî û farisî

⁷³ Adak, h.b., r. 450.

⁷⁴ Adak, h.b., r. 451.

⁷⁵ Mustafa İsen ve Diğerleri, Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara 2005, s.21-22.

hene. Ji bilî van helbestan, du helbestên wî jî, di destnivîsa helbestvanê mîrê Kurd Xerîb (mîrê Behdînanê Mihemed Teyar Paşa)⁷⁶ de hene û yek kurdî ye û yek jî farisî ye. Jibilê van, sê xezelên wî yên farisî jî, ku mecmû'eyê de nînin, ji berhemên cuda hatine peyda kirin û di derbarê wan de di beşa metna dîwançeyê de agahî hatine dayîn.

Helbestên Seyfiyê Şoşî yên ku di Keşkûla wî de hene, cara yekem bi xebata Tehsîn Îbrahîm Doskî û Muhsîn Îbrahîm Doskî hatine tespîtkirin. Wan ev destnivîs di sala 1988an de bi dest xistine û cara yekem bi herfên 'erebî li Duhokê çap kirine. Ev mecmû'e niha li Bexdayê li pirtûkxaneyekê de qeydkirî ye.

Bi danezanîna Tehsîn Îbrahîm Doskî, di wê mecmû'ayê de hejmareke mezin helbest û berhemên cuda cuda yên kurdî, farisî û 'erebî hene. Ji ber ku baş nehatiye parastin hinek cihan rûpelên wî jê ketine û 243 rûpel tê de mane. Di vê mecmû'eyê de helbest û berhem weha hatine dizaynkirin:

- Di rûpelên (1-2) de, sûreya el-Muzemmil hatiye nivîsîn.
- Di rûpelên (3-108)ê de, dîwana Qasimê Tebrîzî ku farisî ye, hatiye nivîsîn.
- Di rûpelên (109-126)ê de, hindêk şî'rên cuda cuda yên kurdî û 'erebî û farsî hene; yên Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran, Mela Huseynê Bateyî, Seyfî, Şemsê Tebrîzî, Xosrûyê Pehlewî.. hwd.
- Hindêk rûpelên keftî hene; ji ber ku mecmû'a nehatiye reqemkirin, nehatiye zanîn ka çend rûpel jê ketine.
- Di rûpelên (127-183)yê de mesneviya Siyahpoş, "Seyf'ul Milûk û Bedî'ul Cemal" hatiye nivîsîn û di nav re çend rûpel jê ketine.
- Di rûpelên (184-186)ê de, çend rûpel ji mesneviya Ferîdûddînê 'Ettar, a bi navê "Mentiqut-Teyr" hatiye nivîsîn.
- Di rûpelên (187-201)ê de, Hikayeta Şêxê Sen'an hatiye nivîsîn, ewa ku beşek ji mesneviya Ferîdûddîn 'Ettar e.

⁷⁶ Ev destnivîs, di sala 1821ê de hatiye nivîsîn.

- Di rûpelên (202-212)ê de, çend şî'rên Celaleddînê Rûmî hatine nivîsîn.
- Di rûpelên (213-243)yê de, hindêk şî'rên farisî yê Mela Camî hatine nivîsîn.
- Piştî van helbestan hinek rûpel jê ketine û dûmahiya destnivîsê jî tune ye. Rûpelên vê destnivîsê nehatîne reqemkirin, her wisa cihê nivîsîna mecmû'eyê jî nehatiye eşkerekirin. Tiştêkî girîng a derbarê vê mecmû'eyê de jî ew e ku, li çar cihan dîroka nivîsîna mecmû'ayê hatîye beyankirin:

- 1) Li dawîya dîwana Qasimê Tebrîzî ev dîrok hatîye nivîsîn: (fî sene 1195). (bi salnameya miladî, 1780 z.)
- 2) Di dawîya mesnewiya “Seyf’ul Milûk û Bedî’ul Cemal”ê de ev dîrok hatiye: Roja çarşembê 13 zillhîcce 1201. (bi salnameya miladî, 25ê îlona 1787).
- 3) 3- Di dawîya Hikayeta Şêxê Sen'an a Ferîdûddîn ‘Ettar de ev dîrok hatiye: Roja çarşembê 20 zillhîcce 1201. (bi salnameya miladî, 2 çiriya pêşî 1787).
- 4) Di dawîya şî'rên Celaleddînê Rûmî de jî ev dîrok hatiye: roja duşembê 25 zillhîcce 1201. (7ê çiriya pêşî 1787 z.) û li vî cihê mûstensîxê destnivîsê eşkere kiriye û wiha nivîsiye: “bi destê heqîr 'Ebdulletîf bîn Şêx Yûnis el-Şoşî” û li tenîştê vî rûpelê jî nivîsiye: “Qed weqefe 'Ebdulletîf haza el-kitab weqfen 'ammen 'ala el-muhtacîn, el-ewla felawla”. Yanî “Ebdulletîf, ev kitêb bi şêweyekî giştî ji bo muhtacan weqîf kiriye. Pêşiyê ewla, peyre yê din.”

“Seyfîyê Şoşî, şî'rên xwe li tenîştên rûpelên mecmû'eyê, yan jî li ser û binê wê nivîsîne û hinek caran li serî peyva katib danaye û hindêk caran hema ekser şî'r nivîsîne û ji texellusa ku li dawîyê hatî tê zanîn ku ew şî'r yê wî ne. Hinek şî'r hene bêxwedînav in û di dawîya wan de tu nasnav jî nehatine û ihtîmalek heye ku ew jî yê Seyfî bin; lê belê, ji ber ku gumanbarî tê de heye, ev şî'rên bêxweyînav nehatine nivîsîn.”⁷⁷

⁷⁷ Doskî, *Seyfîyê Şoşî*, r. 12

Ji bilî wan agahdariyan, Seyfîyê Şoşî di xezeleke xwe ya farisî de derbarê destnivîsa xwe de van malûmatan dide:

Min nivîsîna pirtûkê bi dawî kir
Bi piştgiriya Yezdanê cîhanê bi tab

...

Caran ez kêfxweş bûm ez li gulzarê
Caran nalîme ji tehn û qehr û 'itab

Nedîtibûm û nebihîstibûm
Min çî zaniye ew nivîsiye wek beşyab

...

Eger xeletiyekê bibînî sererast
Bike ji raseriya Yezdan bibînî sewab

...

Min caran sistî kir ji vê nivîsînê
Caran min ew nivîsî zivistan û şîtab

Destxeta min ji bo nivîsînê nabe
Ji ber vê destpêkirin hat xirab

Kêmasiyê neke derbar vî xetê me dayî de
Xwedawend hem zana ye hem newwab

...

Rojekê ji rebîûl-ewwelê
Dimîne ew meha li ber hicab

Sergihayîbûn roja pêncşembê serê sibê
Ku ji mehê rojek kême ey ji niqab

Hesêbkirina min ji hicretê sal bû
Ku heşt kê m bû ji jimartekirina xurab⁷⁸
(HF, X 3)

Seyfî di destpêkirina nivîsandina mecmu'eya xwe de behsa xweşî û nexweşiyên xwe kiriye; caran sistî kiriye, navberk daye nivîsînê, caran jî bi havîn û zivistan helbest nivîsîne. Nivîsîna xwe goreyê destnivîsînê hêja nedîtiye û lêborîna xwe ji xwîneran xwestiye.

Seyfîyê Şoşî, bi goreyê hesêba ebcedê dîroka nivîsîna vê şî'rê dide û ev jî malûmatîyeke girîng e ji bo dîwançe û mecmû'eyê. Di rêza “Ku heşt kê m bû ji jimartekirina xurab”ê de hesêba ebcedê, 1ê Rebî'ûl-ewwela 1195ê koçî ye, bi salnameya miladî, 1780ê zayînî ye. Dîrokên ku di mecmû'ayê de derbas dibin ya kevin ev e û ya dawî jî 1787 e ku di dawiya mesnewiya Seyf'ûl-mûlûkê de hatiye. Ev jî nîşan dide ku ev mecmû'e di navbeyna salên 1780-1787ê de hatine nivîsîn.

⁷⁸ 1ê Rebî'ûl-ewwela 1195 (1781 z.)

BEŞA DUYEM

ZIMAN Ê KESAYETIYA EDEBÎ YA SEYFIYÊ ŞOŞÎ

1. ZIMANÊ WÎ

Seyfiyê Şoşî, di helbestên xwe de zimanekî sivik bi kar aniye. Di helbestên wî de hem peyvên gel hem jî mezmûnên ku helbestvanên klasîk bi kar anîne, cih digrin. Ev jî dide nîşan ku Şoşî hem bi çanda gel re têkildar bûye û hem jî, ji helbesta klasîk a gelên misilmanan agahdar bûye. Seyfî; kurdî, ‘erebî û farisî zanîbûye û agahdarê termînolojiya edebiyata klasîk û ya tesewifê jî bûye. Mezmûnên edebiyata klasîk û xususiyetên devoka Behdînanê di helbestên wî de aşîkar in. Mînakên jêr de jî xuya dike ku “horî, Zuleyxa, enîgul, sorgul, sunbul, reyhan, bextreş, gulajorî, zeryok weke mezmûnan hatine bikaranîn.

Bo mînak:

Hilo yar hat wekî **horî**

Zuleyxa bit bi xo gorî

Enî gul bû **gula jorî**

Bi **zeryok** û bi guhar hat

(HK, 2/3)

Ji behreyê **sorgul** di geş

Sunbul û reyhan bihn xweş

Lê ez çî kem **bextê min reş**

Binyatê kûr e her qeder

(HK, M 3/14)

Bê‘eql dersek bixwînit ew bibuye munteha
Her wekî şûfî li nanî ew ti bêta ba **şêx: murîd**

Her hekîmê sed hizaran new’ nasî yek gîyah
Serhilîn û fexr û kibr û fikrî haziq bû ‘enîd
(HK, X 1/2-3)

Di herêma Behdînanê de helbestvanên klasîk ên hêja derketine û bi zimanekî xurt edebiyatek ava kirine. Seyfîyê Şoşî jî, di vê edebiyatê de serkeftî bûye û xusûsiyetên diyalekta Behdînanê di helbestên xwe de pêk anîne.

Devoka Behdînan, di serdema edebiyata klasîk a dewra Cizîrî û Xanî de serdest bû. Çawa ku Ebdulkerîm Mistefa jî dibêje, îro ev rewş guheriye.

“Gava em li rewşa zimanê kurdî dinêrin, dîtinek mêjûyî dibînin ku di serdemekê de, di serdema Cizîrî û Xanî de diyalekta Badînî (Kurmanciya jor) zimanê axîftin û nivîsînê bûye. Lê piştî vê demê, ziman ji bo xwe diyalekteka din hilbijartiye, li gor guherînên siyasî û derbazbûna demî.”⁷⁹

Bo mînak:

Di kurdiya nûjen de qertafa pirjimariyê (-ên/-an) di helbestên wî de weke “-êt” hatine bikaranîn. Hinek peyv jî tenê li herêmê hatine bikaranîn: herweke doşmek (HK, M 2/14), bîşolk (HK, M 1/4), etrîşan (HK, M 2/13), mexleb (HK, M 3/5), cuz, feryadres (HK, M 3/6), kirişme (HK, M 4/1), titik û netrik (HK, M 4/6), degdege (HK, M 4/8), xawer (HK, M 5/4).

⁷⁹ Ebdulkerîm Mistefa, “Diyalekta Behdînî dê Çewa Xwe Biselmîne?”, *Nîşana Hebûna Me: Ziman*, amd. Grûba Zimanperwer, Weşanên Pêrî, Stenbol 2012, r.35.

Heta werhan **belgêt** dara
Dinya wa buye xûsar e
Zivistan e qewî sar e
Doşav wa birî çend mala
(HK, M 1/3)

Wekî bayê dikir seyran
Cih û doşmek **perêt** teyran
Her çi zanî bibû heyran
Li hir dîn bû ji wê har hat
(HK, M 2/14)

Min dîtina **çavêt** belek
Biskêt xelek **rûyêt** melek
Bê hed hesab kuştin gelek
Min ji xidmetê me'zûr nekey
(HK, M 7/8)

Qertafa “-î/-î/-îne” bi qertafa “-it/-ît” hatiye bikaranîn.

Bo mînak:
Mela mişhefê wê tixwînit
Bih û sêvêt me nabînit
Tê îlonê tirî tînit
Wekî mirmirkê kendala
(HK, M 1/6)

Bê ‘eql dersek *bixwînit* ew bibûye munteha
Her wekî şûfî li nanî ew ti bêt ba şêx murîd
(HK, X 1/2)

Di serdema Mîrekiya Amêdiyê / Behdînanê de, hinek helbestkarên edebiyata kurdî ya klasîk derketine û di diyalekta Kurmanciya Başûr de kesayetiyên girîng in: Xalid Axayê Zêbarî (sedsala 17em), Mela Mensûrê Girgaşî (sedsala 18em), Bekir Begê Erzî (sedsala 18-19em), Seyfiyê Şoşî (sedsala 18em), M. Tayyar Paşayê Amêdiyê (wefat 1817) (sedsala 18-19em), Şêx Nûreddînê Birîfkanî (wefat 1851) (sedsala 19em), Macin (sedsala 18em), Mîna (sedsala 18em), Sadiq (sedsala 18em), Mela Ramazan ‘Ebbasî (sedsala 17em)⁸⁰

1.1. Mezmûnên Hatine Bikaranîn di Helbestên Wî de

Şoşî, di bikaranîna mezmûnên edebiyata klasîk de serkeftî ye. Ev têgeh, hem sînôrên asoyên zanîsta wî hem jî kûrahiya wî ya edebiyatê dide nîşan. Mezmûnên ku wî di helbestên xwe de bi kar anîne, piranî ji hêla edebiyatnasên namdar ve, di edebiyata klasîk de hatine bikaranîn.

Bo mînak:

Xulamên *şahê Xundkar* hat (HK, M 2/1), Bibexşim *Çîn û Maçîn* e (HK, M 2/2), *Gula sor* qet nema perde (HK, M 2/7), Bejn *selwa* ye ristî bû (HK, M 2/10), Bi bihna *miskê tatar* hat (HK, M 2/15), Nafeyê *miskê* veşarî elferz (HK, X 3/1), *Abê heywan* kirye tarî elferz (HK, X 3/2), Ez im *sekranê elest* im (HK, M 5/1), Ez im pabendê *zulfan* im (HK, M 5/3), Li ser textê me *siltan* im (HK, M 5/4), Gehişt *Yûsif bi Ken’anê* (HK, M 5/15), ‘*Erûsa textê newroz* e (HK, M 6/3), Reşandin *biskê tatar* e (HK, M 6/4), Du *ebrû* *miskê qewseyn* in (HK, M 6/5), Ji şerbeta *kafûrê* nekey (HK, M 7/1), Ez *kewser* û ez *selsebîl* (HK, M 7/2), Wekî *Mecnûnî* sermest e (HK, M 8/4), ‘Eks dabû *Zuleyxayê* (HK, M 8/8), Bi xatirê şêx *Zenûnê Misrî* (HE, B 4), Wek *Sînayê* singe *Mûsa* mina cûzan *Mûsayê Îmran* (HF, X 1/1), Ew *Şêxê Se’anî* kû bû (HF, M 6/10), Eger bi xwe di devê masiyê de be mina *Yûnus* (HF, YM 7).

⁸⁰ Adak, h.b., r. 188; Ebdurreqîb Yûsif, h.b., r. 87,97, 101.

Xal ji misk û enber e
Turre û zilf û lam û dal
(HK, M 4/4)

Li ser textî bû *Belqîsa*
Vejî hey kir wekî *Îsa*
(HK, M 5/5)

Ji wan zulfê *reşemari*
Bejn *selwa* ye li rûbarî
(HK, M 5/8)

Wek *Ferhad* û *Şirîn* e
Bi xwe *find e* û *perwan* im
(HK, M 5/9)

Di zindana di Misrê me
Bi hûzn im *pîrê Ken'an* im
(HK, M 5/14)

1.2. Biwêjên Hatine Bikaranîn di Helbestên Wî de

Helbestkarên edebiyata klasîk ên kurdî bi tevahî yan şêx, yan mela, yan jî beg û mîr in. Ew di medreseyan de perwerde bûne û weke kesên zana, pêşdariya ciwaka xwe kirine. Ji bilî zimanê xwe yê dayikî, yan ‘erebî yan jî farisî zanibûne. Helbestkarên kurdî bi gel re têkildar bûne û baş jî pêzanên çanda gelê xwe bûne. Biwêj jî, jixwe, di nav gel de dertêne holê. Ev rewş di helbestên Seyfî de jî aşîkar e:

Heta weqtê belghezala (HK, M 1/2), Çi xwar bû filehê Tiyarî (HK, M 1/4), Bi belbik û kulavxwar hat (HK, M 2/4), Xeml wa li bejnê karkirî (HK, M 2/15), Tûtin kêşa qelûn nar hat (HK, M 2/16), Bê şekî qelbê wî reş bû hişk bû mislê hedîd (HK, X 1/5), Filhal li min sohtî ceger (HK, M 3/1), Meytê dû dar lê ferkirî (HK, M 3/2), Ez kirime teyrê mij firrî (HK, M 3/4), Qet zerreyek nehişt ji ber (HK, M 3/7), Lê ez çi kem bextê min reş (HK, M 3/14), Mexmûr kirim dil kir kebab (HK, M 3/16), Bi hûsna dîlberê mest im (HK, M 5/1), Ez im pabendê zûlfan im (HK, M 5/3), Li ser textî bû Belqîsa (HK, M 5/5), Vema peykan dilê kul da (HK, M 5/12), Gula sor dane bişkoje (HK, MG 6/2), Erûsa textê newroz e (HK, M 6/3)

Aftaba ref'etê hat 'ewrê reş

Şubh borî bû êvarî elferz

(HK, X 2/5)

1.3. Unsurên Erebî û Farisî

Her wekî tê zanîn, edebiyata klasîk a kurdan edebiyateke medreseyê bû. Di medreseyan de jî yên xwendina xwe diqedandin bi taybetî şêx û mela bûn. Ew hem zimanê ilmê, 'erebî; hem jî zimanê hunerê, farisî hîn dibûn. Wan bi van zimanan helbest dinivîsin û car caran jî, di helbestên xwe yên kurdî de, hinek xusûsiyetên dînî, ayet, hedîs, termînolojiya edebiyat û hûnerê di helbestên xwe de di'emilandin.

Seyfîyê Şoşî, ji ber ku helbestkarekî "sêzeban" (erebî, kurdî û farisî) bûye, bi sê zimanan helbest nivîsîne. Çand û kultura bi van zimanan hatî damezirandin bi saya Îslamê nîzikê hev in. Ji ber vê yekê danusitandinên di vê derbarê de, di edebiyata klasîkî de gelekî çêbûne. Ev xusûsiyet di helbestên Seyfîyê Şoşî de jî aşîkar e ku di helbestên xwe yên kurdî de unsurên erebî-farisî bi kar anîne.

1.3.1. Unsûrên Erebi

Ji ber tesîra dînê Îslamê peyv û gotinên ‘erebi jî di zimanê kurdî de gelek cih girtine. Bi taybetî ew kelime, terkîb û cumleyên ku Seyfî bi kar anîne, ji layê gelek kesan ve têne zanîn. Peyvên ku Seyfî ‘emilandine, bi taybetî hêmanên wekê terîm, ayet û hedîs in. Unsûrên erebî, di çarçoveya kelîme û hevokan de hatine derpêşkirin.

Ji ber ku zimanê Qur’anê erebî ye û helbestkarên klasîk jî ‘erebî dizanîn, gelek kelîmeyên erebî ketine nav kurdî. Seyfî jî di helbestên xwe de caran ji bo kafîyeçêkirinê, caran ji bo hunerê û caran jî ji bo ku hinek terîm di kurdî de tinebûne, unsûrên erebî pêk anîne. Ev unsur ne zêde ne û ne jî kêm in, pîleyeke normal de hatine bikaranîn.

Şukûr *Allah* wî da hêj e

Seyfî muhtacekê ji mêj e

Şabit Ellah her bibêje

Ji bil wî tu bizan *la la*

(HK, M 1/12)

Min dî eser bê hed gelek

Ew nazika nisbet melek

Xo nedîd û got: *ya welek*

Nê li nik minî tu bihere der

(HK, M 3/13)

‘Umrê min jarî biwarî *el-ferz*

Pêkve buye gem û tehlî *el-ferz*

(HK, X 2/1)

Dêm enwera *mişî qemer*
Hewce nîne qeş bi zîv û zer
Zulfê di hûr helqe li ser
Min ji lêv *'eqîqa* sor nekey
(HK, M 7/6)

Seyfî eger *tesewwurê*
Key di *cemala* wê sîrrê
Dê bikevî *teğeyyurê*
Nayê derê ji heq bi qal
(HK, M 4/9)

Li goreyê kelîmeyan terkîbên erebî hindik hatine bikaranîn. Ji terkîba “filhal”ê “hal”, “qewseyn”, hilal’ul ‘îd, gotina rojane ya kurdan de, hem jî bi taybetî “qewseyn” ji bo nêzikahiya ‘ebdan ji aliyê Xudê ve, weke mezmûnekê ketiye nav helbestê.

Qeş sax ti bît bê ser kirî
Hestî hemî kerker kirî
Meytê du dar lê ferkirî
*Fîlhalî*⁸¹ hey ma têtê ser?
(HK, M 3/2)

Ûetta bigehim wê rû’yetê
Anca neşînim mûddetê
Ez di du‘a bikem ji hezretê
Weqtê mezîd (*rihu’s-seher*)⁸²
(HK, M 3/9)

⁸¹ Fe ya li halî: weyla li hale min

⁸² Dema zêdebûna bayê sibê

Meşate karê zulfeyn in
Du ebrû mislê *qewseyn* in
Siyehpoş in bi mabeyn in
Hilal'ul 'îd pal dane
(HK, M 6/4)

Zora di dil bê taqet e
'Aşiq qewî bê *muhlet* e
Rûhê filhal ew ti dete
Tu ji qedeha ferfûr nekey
(HK, M 7/10)

Cumleyên erebî, hem ji bo kafîyeyê hem jî ji bo gotina xwe ya fesîh hatine bikaranîn. Hinek gotinên 'erebî yên fesîh di nav mela û helbestvanan de gelek caran ji bo îfadekirina rewşê tê emilandin.

Doşav wa birî veşarî
Bîşolkêti kete diyarî
Çi xwar bû filehêTiyarî
La bi ala û la bi ala!
(HK, M 1/4)

Xoş nebe medha xo qet hek tu bibêjî Seyfî ye
Wallahê 'indî hakeza min fi 'uqb'il şedîd⁸³
(HK, X 1/6)

⁸³ Bi Xwedê li nik min wehaye: kî di encamek teng da be dijwar e.

Qeṭ bîr nakem meḥebbetê
Hindî bidet ber min zeḥmetê
Min ḥisab kir bi reḥmetê
*Enî ‘ebdek çi fermayê*⁸⁴
(HK, M 8/14)

1.3.2. Unsûrên Farisî

Kurdî û farisî hem du zimanên aîdî malbatekê ne û hem jî bi erdnîgariya xwe ve nêzîkê hev in, dan û standinê wan bi hev re heye, xweyî gelek kelîmeyên hevbeş in. Seyfiyê Şoşî farisiyeke fesîh zanîbûye û bi dehan helbest bi farisî nivîsine û di vî derbarê de hunermendiya xwe derêxistiye pêş. Ji ber vê yekê di helbestên wî yê kurdî de jî gelek kelîmeyên farisî hatine bikaranîn.

Seyfî; caran rêzek, caran jî nîvrêzên xwe bi farisî nivîsine. Kurdî û farisî di bingeha xwe de hevbeş in, ji ber vê, peyvên hevpar jî bi kar anîne. Her wekê “îrem, mîrat, newroz, rûz”. Terîmên ku bi kar anî, bi taybetî di edebiyatê de bûne wekê mezmûnan.

Neynika *mîratê dil tarîk şod*
Rûzê newroz bûye tarî el-ferz
(HK, X 2/3)

⁸⁴ Enî ‘ebdek çi fermayê: ez bendeyê te me, çi ferman dikî.

Çi xoş bû weqtê dilsoj e

Gula sor dane bişkoj e

Enî sipêda şefeq roj e

'Erûsa textê sulţan e

(HK, M, 6/2)

Seyfî xulam e roj û şev

Goyed du'a bi dest û dev

Belkî min carek xûnît hev

Min ji reqîba mezkûr nekey

(HK, M, 7/13)

Cumleyên farisî gelek nehatine emilandin. Ev çend mînak jî ji bo hunerê hatine derbirandin.

*Da'ima ez ya di heq gâfil şodem*⁸⁵

Zikrê tewhîd min bijarî el-ferz

(HK, M 2/8)

Pîr û eţfal sa'etî der Îremiyan

*'Arizeş ez kirdigarî el-ferz*⁸⁶

(HK, X 3/4)

⁸⁵ Xafil-şûdem: xafil bum.

⁸⁶ 'Arizeş ez kirdigarî elferz : Ruyê wî ji Yezdan teqez.

1.4. Hunerên Edebî

Taybetiyeke edebiyata klasîk jî ew e ku di nav xwe de ji bo spehîtahî û zindiya vegotinê gelek hunerên edebî dihewîne. Di helbestên Seyfîyê Şoşî hunerên edebî her çendî wekê yên Melayê Cizîrî nebin jî, disa jî ne xirab e û bi goreyê helbesta klasîk bi hûnerên edebî ve serkeftî ye. Em ê mînakên xwe di çarçoveya hemû helbestên wî de bidin. Hunerên edebî yên ku di helbestên Şoşî de derketine pêş ev in:

1.4.1. Teşbîh (Wekandin)

Teşbîh, ji bo ku vegotin hêzekê bigire, du tiştên ku têkilî mabeyna wan de heye şibandina hev e.⁸⁷ Di şibandinê de daçekên wekê “mîna, wekê, şibhê, şubhetê, teşbîhê, mîslê, mîsalê” têne bikaranîn. Teşbîhên ku Seyfî Şoşî bi kar anîne, her çendê exlebî mazmunên edebiyata klasîk jî bin (ji zulfa reş weke enber... hwd), caran teşbîhên orijînal jî bi kar anîne (Wekê mirmirkê kendala).

Bo mînak:

Mela mişhefê wê t'xwînit

Bih û sêvêt me nabînit

Ti îlonê tirî tînit

Wekî mirmirkê kendala

(HK, M 1/6)

⁸⁷ M. A.Yekta Saraç, Eski Türk Edebiyatına Giriş, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2009, r. 167; Cem Dilçin, Türk Şiir Bilgisi, TDK Yayınları, Ankara 2009, r. 405

Hilo yar hat **wekî horî**
Zuleyxa bît bi xo gorî
Enî gul bû gula jorî
Bi zeryok û bi guhar hat
(HK, M 2/3)

Nasihê ku yek cema'et guh bidet fayde nebû
Bê şekî qelbê wî reş bû hişk bû **mişlê hedîd**
(HK, X 1/5)

Perîşan im şeva tarî
Ji wan **zulfê reşemarî**
Bejn selwa li rûbarî
Li bin sayê bi xaban im
(HK, M 5/8)

Meşate karê zulfeyn in
Du ebrûmişlê qewseyn in
Siyehpoş in bi mabeyn in
Hilal'ul 'îd(i) pal dane
(HK, M 6/5)

1.4.2. **Telmîh**

Telmîh, di helbestê de destnîşankirina bûyereke û kesayetiyekî/e dîrokî yan jî serpêhatiyeke navdar e.⁸⁸ Ji ber ku Seyfî kesayetiyekî mutesewif e, di hunera telmîhê de, mazmunên bi kar anî jî, bi taybetî mezmunên tesewûfî ne. Seyfî, caran cih daye hinek kesayetiyên dîrokî jî. Mezmunên balkêş ên ku Seyfî bi kar anî ev in:

⁸⁸ Saraç, b.n., r. 245; Dilçin, b.n., r. 461

یکی شعله بود در طورچو طوری طور سینا

چو سینا سینی موسی چو موسی عمرا

(Pertewek bû li tûrê mîna tûriyekê li Tûrê Sîna

Wek Sînayê singê Mûsa mîna cûzan Mûsayê Îmran)

(HF, X 1/1)

حکایت بردم هم بر گل که بود عاشق برو بلبل

چو عاشق عاشق مجنون چو مجنون مجنون لیلا

(Qise jî bikim li ser gulê ku bilbil li ser dildar bû

Dildar mîna dildarê dîwane mîna Mecnûn dîwaneyê Leylayê)

(HF, X 1/4)

آن شیخ صانعانی که بود

رمزی ز اسرارش نمود

(Ew Şêxê Sen'anî ku bû

Nîşanek ji razên te bihîstibû)

(HF, M 2/10)

وقت ایست خوش آنرا که بود ذکر تو مونس

گر خود بود اندر دهن حوت چو یونس

(Ew dem xweş e ji wî kesî re zîkrê te mûnis

Eger bi xwe di devê masiyê de be mîna Yûnus)

(YM 7)

1.4.3. Tezad

Tezad, bikaranîna tiştên ku bi wateya xwe ve dijberî hev in.⁸⁹ Ev huner bi wateya xwe ve diyalektîkekê dide vegotinê. Tezadên ku Seyfîyê Şoşî bi kar anîne derbarê wextê de nin. Di jiyana mirovan de wext gelekî girîng e û “şev û roj, subh û şam” zaroktî û kalbûna insên tîne bîrê.

Bo mînak:

Bê nazikê û dêm durê

Xeşm û gezeb heybet pirê

Ez kirme teyrê mijfirê

Şev tarî ye **roj** kir keser

(HK, M 3/4)

Weqt e du‘a der **şubh û şam**

Ji bo dilbera ez b’xo gulam

Ji ‘işqa wê ez sotim tamam

Wek agir û pêt û şerer

(HK, M 3/10)

Pîr û eţfal sa‘etî der Îremiyan

‘Arizeş ez kirdigarî el-ferz

(HK, X 3/4)

⁸⁹ Saraç, b.n., r. 190; Dilçin, b.n., r. 449.

1.4.4. Tenasûb

Tenasûb, herî hindik bikaranîna (peyv, term, biwêj) du tiştan e ku di navbeyna wan de têkilî heye.⁹⁰ Kelîmeyên ku derbarê hunera tenasubê de ji aliyê Seyfî ve hatine bikaranîn di mînakên de jî xuya dibe ku bi tesewifê û bi mijara evînê ve têkildar in.

Bo mînak:

Bê ‘eql dersek bixwînit ew bibuye munteha

Her wekî **şûfî** li nanî ew ti bêt ba **şêx murîd**

(HK, X 1/2)

Weqt e du‘a der şubh û şam

Ji bo dilbera ez b’xo gulam

Ji ‘îşqa wê ez sotim temam

Wek **agir û pêt û şerer**

(HK, M 3/10)

1.4.5. Mubalexe

Hunera tundrewî û zêderewiya tişteki û bûyerekê ye. Mubalexe caran beyan kirina rastiyeke ye.⁹¹ Şa’îr, di vê hunerê de rewşa xwe nîşan dide. Seyfî, bi van gotinan rewşa xwe ya evîndariyê derêxistiye pêş ku rewşa wî baş bê zanîn.

⁹⁰ Saraç, b.n., r. 188; Dilçin, b.n., r. 431.

⁹¹ Saraç, b.n., r. 201.

Bo mînak:
Îro di dêmê fikkirîm
Fîlhal li min **sofî ceger**
Der torê werbûm hilfirîm
Qeş saxî jê nayême der
(HK, M 3/1)

Ma hey dibît ê tîr di dil
Cerg û hinav têk bûne kul
Qeş ew çira nabîte hil
Bê nazika zerrîn kemer
(HK, M 3/3)

1.4.6. Îstî'are

Ev huner kurtkirina teşbîhê ye. Di teşbîhê de çar hêman hene: yê dişibe (muşebbeh), yê tê şibandin (muşebbehun bîh), aliyê şibandinê û daçeka şibandinê. Îstî'are, bi hêmanên yê dişibe û yê tê şibandinê tê çêkirin. Ji wan yek tenê tê bikaranîn.⁹²

Bo mînak:
Heme kar 'enber û misk in
Li rex dêmê hemî bisk in
Mirarî'w durr di ber bisk in
Bi **elmasê** di muxtar hat
(HK, M 2/11)

⁹² Saraç, h.b., r. 175

Ji wê har hate hadirî
Kum û zerrîna şatirî
Xeml wa li bejnê karkirî
Bi bêhna **miskê Tatar** hat
(HK, M 2/15)

Ma hey dibît ê **tîr di dil**
Cerg û hinav têk bûne kul
Qeş ew **çira** nabîte hil
Bê nazika zerrîn kemer
(HK, M 3/3)

Dil ji me bir bi nazekê
Serwekê serferazekê
Şahîbê remz û razekê
Mah(i)ruxek birû hîlal
(HK, M 4/2)

1.4.7. Telmî‘ (Du/Sê Zimanî)

Di nivîsîna riste yan jî malikan de bikaranîna çend zimanan e.⁹³ Di helbesta xwe de cihdayîna rêz yan jî malikên erebî û farisî ye. Pêwist e ev riste yan jî malik ne ya şa’irekî din be, ku wisa be jê re “tezmîn“ tê gotin.

⁹³ Mela Ehmedê Zivingî, *Gerdeniya Gewherî (Şerha Dîwana Melayê Cizîrî)*, (Wer.) Emîn Narozî, Weşanên Avestayê, Stenbol, 2013, r. 50; Saraç, r. 253.

Bo mînak:

Doşav wa birî veşarî

Bîşolkêti kete diyarî

Çi xwar bû filehê Tiyarî

La bi ala û la bi ala!

(HK, M 1/4)

Seyfî li vir de buyereke nebaş rexne dike û bi dawiyê jî bi gotineke ‘erebî wê teyîd dike. Seyfî di beyta jêr de jî xwe medh kirnê aciz e û vê rewşê, bi gotineke edebî beyan dike. Mirov caran dikeve tengasiyê û tiştên nebaş jî dike. Seyfî jî rewşeke dijwar de ye û halê xwe beyan dike.

Xoş nebe medha xo qeç hek tu bibêjî Seyfî ye

Wallahê ‘indî hakeza min fi ‘uqb’îl şedîd

(HK, X 1/6)

(wate: Bi Xwedê li nik min wehaye: kî di encamek teng da be dijwar e.)

Ruzê nû tu xane xane mî diwî

Ba edeb Seyfî bi **yarî el-ferz**

(HK, X 3/5)

(Wate: Tu roja nû mal û mal dibezî

Bi edeb ey Seyfî ji bo pêşbaziye teqez)

1. 4.8. Te'rîz

Vegotina tenkîd, pêkenîn û rastnîşanê ye. Armanca vê hunerê îqazkirin e.⁹⁴ Seyfî di helbestên xwe de hinek kesayetî bi xususiyetên wan ên jênegirtî rexne kirine.

Bo mînak:

Keremkar î Mela Eḫmed

Neçîtî nav rezêşala

Ḥeta dinya dibît cemed

Nexut ne didete hevala

(HK, M 1/1)

Bê 'eql dersek bixwînit ew bibuye munteha

Her wekî şûfî li nanî ew ti bêt ba şêx murîd

Her hekimê sed hizaran new' nasî yek gîyah

Serhilîn û fexr û kibr û fikrî ḥaziq bû 'enîd

(HK, X 1/2-3)

1.4.9. Leff û Neşr (Berhevkirin û Belavkirin)

Ev hunereke wateyî ye. Wateya "leff"ê werpêçan û berhevkirin e; neşr bilavkirin û weşandin e.⁹⁵ Di rêzekê de helbestvan yek, yan jî çend peyv, terîm û hukman rêz dike û di rêza duyem de çend peyvên ku peywendîya wan bi peyvên pêş re heye dibêje û wan bi hev ve girê dide. Leff û Neşr, du cure ne: Leff û neşra muretteb û leff û neşra xeyrê muretteb (mûşewweş leff û neşr). Seyfî ev her du cure jî bi kar anîne.

⁹⁴ Saraç, h.b., r. 180; Dilçin, b.n., r. 417

⁹⁵ Perwîz Cîhanî, Şîroveya Mem û Zîna Ehmedê Xanî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol, 2013, r. 53.

Bo mînak:
Qamet û bejn ‘er‘er e
Leb ji nebat û şekker e
Xal ji misk û ‘enber e
Ṭurre û **zulf** û lam û dal
(HK, M 4/4)

Aftaba ref‘etê hat ‘ewrê reş
Şubḥ borî bû **êvarî** el-ferz
(HK, X 2/5)

1.4.10. Î‘ade (Lêvegerandin)

Hunera î‘adeyê, di eslê xwe de di nav beytan de tê çêkirin. Dumalikê de, peyva rêza yekem a ewwel, di rêza duyem de weke peyva dawî tê bikaranîn.⁹⁶ Lê belê di edebiyata kurdî ya klasîk de ev cuda hatiye bikaranîn. Di hinek peyv û kompeyvên rêza çarem de, di çarrêza/benda bê de, di rêza yekem de bête bikaranîn hunera î‘adeyê tê cih. Ji bilî murebbayekê, murebbayên Seyfî hemû bi vî awayî hatine nivîsîn.

Bê nazikê û dêm durrê
Xeşm û gezeb heybet pirrê
Ez kirime teyrê mij firrê
Şev tarî ye roj kir keser

⁹⁶ Saraç, b.n., r. 227.

Şev tarî ye ez bê xew im
Paşî vê carê jîn hew im
Ew bazî ye ez wek kew im
Ji mexleba min çû mefer
(HK, M3/4,5)

2. KESAYETIYA WÎ YA EDEBÎ

Seyfiyê Şoşî, helbestkarekî pirziman e. Kurdî, erebî û farisî zanîbûye û vê pirzimanzaniyê girîngiyek daye kesayetiya wî û kurahiyek daye helbestên wî. Ev jî dide zanîn ku haya wî ji edebiyata van zimanan jî hebûye. Wî di helbestên xwe de behsa hinek kesayetiyan edebî kiriye. Wan navan, ji aliyê naverokê ve kûrahiyek daye helbestên wî. Her çendê bi tenê helbesteke wî ya erebî hebe jî disa di wê de serkeftî ye. Hem helbestên wî yên kurdî û hem jî yên farisî bi mijar, têgih û bi termînolojiya hunerê ve balkêş in. Helbestên wî yên farisî zêdetir di bin tesîra edebiyata klasîk de ye û tesîra Hafîzê Şîrazî di helbestên wî de aşîkar e.

Seyfiyê Şoşî tradîsyona Edebiyata gelêrî bi helbestên xwe ve vehandiye. Biwêjên gelêrî, kevneşopiya feqe û melayan û henekên medreseyan (Nexut ne didet hevala, HK, M 1/1) di helbestên wî de cih girtine.

Bo mînak:
Binyatê kûr e bê hesab
Bê saqî wê da min şerab
Mexmûr kirim dil kir kebab
Avêtime nîva seqer

Avêtime nav agirî

Ney ez **sax im ney wek mirî**

Bo min bima huzn û girî

Seyfî bizan dûr e sefer

(HK / M, 3/16-17)

Seyfî helbest li ser siruşt û jiyana gundewariyê jî nivîsîne. Qala çandina baxçevaniyê û rezvaniyê kiriye. Peyvên çanda gel ya rojane jî didin nîşan ku wî ev kevneşopî di helbestên xwe de bi kar aniye. Ev helbest di der barê jiyana wê demê ya rojane de girîng in.

Bi bihna ‘ûd û sunbul tê

Qehwa bi hêl û qerenfil tê

Her ji wan lêvêt şil û mil tê

Tûtin kêşa qelûn nar hat

(HK, M2/16)

Ûeta werhan belgêt dara

Dinya wa buye xûsar e

Zivistan e **qewî sar e**

Doşav wa birî çend mala

(HK, M1/3)

Rezêt avêtî girka

Ku zane û gel tehlîka

Silopî tigel behîv terka

Hesen kerkê wî bû ‘ala

(HK, M1/9)

Navên gul û çîçekên ku dilşahî û kêfxweşiyekê didin aşiq û me'şûqan di helbestên wî de weke gulên biharê serê xwe rakirine:

Sosin û lale û gul e

Taze **binefş û sunbul e**

Weku çî bagê kamil e

Ev heme **çîçek** in li bal

(M, 4/7)

'Erûsa textê newroz e

Ûesûda çav bibûn boz e

Reqîb da'im bikird toz e

Reşandin **durr û mercan e**

(M, 6/3)

Newroz û demsala biharê xweşiyên bi xwe re tîne. Newroz, bûka biharê ye û bi xwe re durr û mercanan tîne û direşîne:

Di berhemên edebiyata klasîk de edebiyata tesewîfî cihekî girîng digire. Seyfî, ji ber ku helbestkarekî mutesewîf e û ji terîqeta Qadirî ye, terîm û mezmûnên vê edebiyatê jî di helbestên wî de cihekî taybet girtine.

Bi husna dilberê mest im

Du çeşman dît û heyran im

Ez im **sekranê elest** im

Ji 'ehdê ney peşîman im

(M, 5/1)

Ew **Şêxê Sen'anî** ku bû
Nîşanek ji razên te bihîstibû
Tebat û aram ji dil revîbû
Şahê welîtiyê **Muhyedîn**

(HF, M 2 /10)

Şoşî, bi bikaranîna mezmûnên edebiyata klasîk ve serkeftî ye û mezmûnên di vê der barê de hatine bikaranîn, ji aliyê hikmet, me'rîfet û hunerê ve kûrahiyek dane helbestan.

Pertewek bû li tûrê mîna tûriyekê li **Tûrê Sîna**
Wek **Sînayê** singê **Mûsa** mîna cûzan **Mûsayê İmran**

(HK, X 1/1)

Qamet û bejn 'er'er e
Leb ji nebat û şekker e
Xal ji **misk û 'enber** e
Turre û zulf û **lam û dal**

(M, 4/4)

Çi derd e û çî mecrûh e
Çi me'lûlem û meşhûh e
Ez im dil dayê meqrûh e
Wekî **Mecnûnê Leylayê**

(M, 8/3)

Perîşan im şeva tarî
Ji wan zulfêt reşemarî
Bejn selwa li rûbarî
Li bin sayê bi xwaban im

Çu xew nayê ji ber dînê
Tisojît dil ji êtûnê
Wekî **Ferhad û Şêrînê**
Bi xo **find e û perwan** im

(M, 5/8-9)

Di hinek helbestên Seyfî de şopa simbolîzmê jî heye. Bi hinek herfên simbolîk teswîra rûyê yarê kiriye û bi vê şêwazê jî cuwankariyek daye vegotinê. Birhên yarê wekê qewseyn in, weke hîlala eydê di eniya yarê de pal dane. Du herfên elîfê têne badan û ew ji yarê re dibine birû/ebrû. Seyfî, spehîtî û ahengçêkirina yarê wiha dişayesîne:

Meşate karê zulfeyn in
Du ebrû mislê **qewseyn** in
Siyehpoş in bi mabeyn in
Hilal'ul 'îd(i) pal dane

Hilal'ul 'îd li ser şadan
Bibîne xetê ustadan
Du goşe girtin û badan
Elîf wa kirbû perjane

Elîf deyna du mabeyn in
Li xurşîd û hilaleyn in
Du nûn waw û du le'leyn in
Mîrarî ne bi xo kan e

(HK, M6/5, 6, 7)

Taybetiyeke murebbayên Seyfî jî ew e ku di bendê de hinek bêje û kombêjeyên rêza çarem de hatî bikaranîn, bi goreyê girîngiya vegotîneke nû, di benda bê de di rêza yekem de dubarekirin e. Vê şeweyê ahengeke cuda daye helbestê. Ev taybetmendî di murebbayan de hatiye bikaranîn, her wiha ev xususiyet di helbestên Elî Herîrî, Feqiyê Teyran û yên Melayê Bateyî de jî heye:

Elî Herîrî:

Dilê mehzun kefaret bit
Ke îm şeb taze mêhman têt
Be mizgînî beşaret bit
Ke mêhmanê canê canan têt

Ke mêhman canê canan e

Li ser çehvê me mêhman e
Be mala cumleyê xan e
Ke şahî cumleyê xan têt⁹⁷

Melayê Bateyî:

Ji çir'ya paşê û pê da
Melayê Bateyî kanê?
Sefer kêşa bi Muksê da
Li ser wextê **zivistanê**

⁹⁷ Ebdurreqîb Yûsif, h.b., r.3; Sadiq Bahaeddîn Amêdî, h.b., r. 235; Qanatê Kurdo, Tarîxa Edebiyata Kurdî, Weşanên Ozge, Ankara 1992, r. 57; Selîm Temo, Kürt Şiiri Antolojisi, C. I, Weşanên Agorakitaplığı, İstanbul 2007, s. 50.

Zivistanê li vê yolê
Li vê ber'yê li vê çolê
Gerovê girtî Daholê
Mijê havête zozanê⁹⁸

Feqiyê Teyran:

Ji 'işqa te ezê dîn im
Şev û rojê d'xeyalê da
Herro carek te nabînim
Weku geryam di malê da

Weku geryam şîrîn karî

J' dev û lêva şekir barî
Li min ron kir şeva tarî
Weku şem'ê şemalê da⁹⁹

Mezmûnên ku di helbestên xwe de bi kar anîne nîşan didin ku Seyfî bi edebiyatê re mijûl bûye û berhemên edebiyatê yên pêşiya xwe xwendine û xwe di vê der barê de perwerde kiriye. “Zulfêr reşmarî, bejn selwa, Leyla û Mecnûn, Ferhad û Şêrîn, Find û Perwane” di derbarê evîn û evîndariyê de mezmûnên girîng in û bi hunera telmîh û simbolîzmê ve kûrahiyeke wateyî daye helbestên wî. Şoşî helbestkarekî mutesewif e û evîna îlahî bi taybetî di helbestên xwe de bi kar aniye. Helbestên tesewifî di nav xwe de hîkmet û pendê jî dihewîne û Seyfî jî caran bi vê şêweyê hem nefsa xwe hem jî gel hişyar kiriye.

⁹⁸ Mele Huseynê Bateyî, *Jiyan, Berhem û Helbestên Wî*, amd. M. X. Sadî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2010, r.131.

⁹⁹ Feqiyê Teyran, *Dîwan*, amd. Seîd Dêreşî, Weşanên Lîsê, Diyarbekir 2011, r. 242.

3- EDÎBÊN KU SEYFIYÊ ŞOŞÎ DI BIN TESÎRA WAN DE MAYE

Tesîra herî ber bi çav ya li ser Seyfiyê Şoşî, tesîra Mela Huseynê Bateyî ye. Ev her du helbestkar, ji aliyê bikaranîna teşeyên helbestê û zimanê helbestê ve dişibine hev. Bi taybetî di bikaranîna murebbayan de Bateyî tesîreke mezin li Seyfî kiriye.

Seyfiyê Şoşî, murebbaya Mela Huseynê Bateyî ya bi redîfa “hat”ê hatî nivîsîn tenzîr¹⁰⁰ kiriye. Ev her du helbest, bi wezna eruzê, bi qaliba “Mefa’îlun / Mefa’îlun”ê, bi cureyê qafiyeya murdefê û bi peyva redîfê ya “hat”ê hatine nivîsîn. Her du murebba jî di mijara xwe de li ser evîn û pesnê yarê ne. Murebbaya Bateyî ji 16, ya Şoşî jî 18 çarrêzan pêk tê. Çarrêza van helbestan ya yekem û ya dawiyê wiha ne:

Bateyî:

Ji bextê min reşî rabû
Xiyala min ne batil hat
Li min roja xem ava bû
Siyehzulfê miqabil hat
...
Çi gul bû çi bilbil bû
Mirad û metleba dil bû
Eger çî ew ji min sil bû
Ji bo Batê Hema’îl hat¹⁰¹

¹⁰⁰ Nezîre: Li ser helbestekî ecibandî, bi goreyê teşe, kêş, serwa û paşserwayê ve helbest nivîsîne. Ji nivîsandina helbesteke bi vî rengê re “tenzîr” tê gotin.

¹⁰¹Mele Huseynê Bateyî, b.n., r.113, 116.

Seyfi:

Ji bextê min reşî têkel
Seher bangî bi hawar hat
Kê mîr û begler in wêt gel
Xulamên şahê xundkar hat

...

Ji Qendhar xercê sultân e
Bi bo Seyfi du'axwan e
Hindî mabim riş û giyan e
Li min bîr têt ku her car hat

(HK, M2/1,18)

Hafizê Şîrazî helbestkarekî gelek bandorker e. Hindik şa'îrên klasîk hene ku di bin tesîra wî de nemane. Ew şa'îrekî farisan ê mezin e û bi mezmûn û termînolojiya xwe ve tesîr li gelek şa'îran kiriye. Şoşî, pesnê Hafizê Şîrazî daye û xezelekê wî terbî kiriye.

Melayê Cizîrî û Mela Ehmedê Heyderî jî di bin bandora Hafizê Şîrazî de mane û van her duyan jî xezela dîwana Hafiz a yekem texmîs kirine û dîwana xwe bi vê texmîsê dane destpêkirin.

Hafiz:

Ela ya eyyuhessaqî edîr ke'sen we nawîlha
Kî aşq âsân numûd ewwel welî uftad muşkîlha¹⁰²

¹⁰² Hafiz-î Şîrazî, Divan, (çev.), Mehmet Kanar, Ayrıntı Yayınları, 1. cilt, İstanbul 2011, r. 42.
“Meyger, qedehê bigerîne û pêşkêş bike
Ewilê evîn hêsan bû, lê paşê bû gelek zehmet.”

Melayê Cizîrî:

Newaya mitrib û çengê fixan avête Xerçengê¹⁰³

Were saqî heta kengê neşoyîn dil ji vê jengê

Heyata dil meya baqî binoşin da bi muştqaê

Ela ya eyyuhessâqî edîr ke'sen we nawîlha

Heyderî:

Ela ya eyyuhe`s-saqî ji zatê te ricakar im

Werin camek meya baqî ji hicrê mest û xemdar im

Melûl im bi qeder saqî mufferreh bim bi camê ra¹⁰⁴

Seyfiyê Şoşî:

بأمر پیر مغانش نه پیچی سر ز فرمانش

بشو هر روز قربانش بنوشی می که درمانش

اگر تو مرد مشتاقی بقول شیخ اشراقی

بنوشه می که شد باقی

ألا یا أیها الساقی ادر کأسا و ناولها

(HF, T 1/1)

(Wate: Bi fermana wî pîrê mûxanî serî banedî ji fermana wî

Her roj bibe qurbana wî meyê binûşe ku dermanê wî

Eger tu mirovê xwestiyar î bo gotina şêxê Îşraqî

Meyê binûşe ku bû baqî

“Hey lo meygero, peyalekê bide û bigerîne”)

¹⁰³ Melayê Cizîrî, *Dîwan*, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r. 13.

¹⁰⁴ Mela Ehmedê Heyderî, *Dîwan*, (amd.), Önder Beyter, Teza Lîsansa Bilind ya Neçapbûyî, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî Şaxa Makezanîsta Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn 2013, r. 82.

Seyfî, di murebbayeke xwe de behsa yarê dike û bi hatina wê re dixwaze “Çîn û Maçîn”ê di rêya wê de bibexşîne. Ev gotin di xezeleke Hafîz de jî derbas dibe:

Hafîz:

Eger an turkê Şîrazî be dest ared dilê ma ra
Be xalê hînuyeş bexşem Semerqand û Buxara ra¹⁰⁵

*(Eger ew yara Şîrazî mirazê dilê min bide
Ji xala wê ya hînduyî re ezê Semerqand û Buxarayê bibexşînim.)*

Şoşî:

Çi xundkar e we şêrîn e
Çi sulţan e bi temkîn e
Bibexşim Çîn û Maçîn e
Hilo rabe bi xo yar hat

(HK, M 2/2)

Seyfîyê Şoşî, ji bilî Hafîz, qala Mela Camî û Şêxê Sen'anî jî kiriye. Mela Camî jî, di edebiyata farisan de kesayetiyekî girîng e, bandora wî hem li ser şa'îrên faris hem jî li ser yên kurd heye. Qala Hafîz û Mela Camî bi hev re hatiye kirin. Şêxê Sen'an cara yekem ji aliyê Ferîdûddîn 'Ettar ve hatiye nivîsîn. Feqîyê Teyran li ser vê menzûmeyek nivîsiye.

آنکس که آه نگفتند همچون جامی و حافظ

وانکس که آه گفتند دو روز ماه نگفتند

¹⁰⁵ Hafîzê Şîrazî, b.n., r. 46.

(Wate: Ew kesên ah negotine mîna Camî û Hafiz

Û ew kesên ah gotine du roj û mehan negotin)

(HF, X 4/2)

آن شیخ صنعانی که بود

رمزی ز اسرارش شنود

آرام و صبر از دل ریود

شاه ولایت محی الدین

(Wate: Ew Şêxê Sen'anî ku bû

Nîşanek ji razên te bihîstibû

Tebat û aram ji dil revîbû

Şahê welîtiyê Muhyedîn)

(HF, M 2/10)

Seyfiyê Şoşî, ji layê şiklê helbestnivîsê ve di bikaranîna murebbayan û emilandina zaravayê/zimanê gel ve dişibe Feqiyê Teyran; di helbestên xwe yên farisî de jî bi termînolojiya tesewufê ve dişibe Melayê Cizîrî. “Wî helbestkarên kurmanc ên beriya xwe şopandine û lewra jî helbestên Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran û Melayê Bateyî îstînsax kirine.”¹⁰⁶ Lê belê di helbestên Şoşî de navê Melayê Cizîrî derbas nabe û em rasti nîşaneyêke nazîreya Şoşî ya li ser helbestên Mela jî nehatin.

¹⁰⁶ Adak, h.b., r. 294.

Ji ber ku Seyfî heta demeke nêzik nehatiye naskirin û veşartî maye û dibe ku bi tenê di derdora herêma xwe de hatibe naskirin. Navê wî di nav helbestên şaî'rê din de jî nehatiye û ev rewş bûye asteng ku helbestên wî bên xwendin û ew jî ji aliyê edebiyatnas û helbestkaran ve bê naskirin.

BEŞA SÊYEM

VEKOLÎNA LI SER DÎWANÇEYA SEYFIYÊ ŞOŞÎ

A. TAYBETIYÊN ŞEKLÎ

1. Tertîba Dîwançeyê

Seyfiyê Şoşî bi piranî di bin bandora edebiyata farisî ya klasîk de maye. Bi taybetî tenê navên helbestvanên faris di nav helbestên wî de borîne. Helbestên wî bi şiklê cureyên edebiyata klasîk hatine honandin.

Dîwançeya wî bi goreyî tertîbê ve sê beş e: Beşa kurdî û ya ‘erebî û ya farisî. Di nav helbestên Seyfî de 11 helbestên kurdî (8 murebba, 3 xezel) û 26 helbestên farisî (1 terbî, 9 xezel, 2 murebba, 7 ruba’î, 7 yekmalik), helbestek jî ‘erebî heye.

Her çendî bi hemû herfan qafiye nehatibe bikaranîn jî, Şoşî bi 15 herfan helbest nivîsîne û ya herî zêde ‘emilandî jî herfa (ـ-d) û (ـ-y)yê ye. Ev herdu herf di pênc helbestan de wekê qafiye hatine bikaranîn.

Li jêrê em dê di tabloyê de cih bidin hejmara herfa qafiyeyan.

Herfa Qafiyeyê	Hejmara Helbestan	Rêza Helbestan a di Beşa Kurdî de	Rêza Helbestan a di Beşa Farisî de
ا-a	3	M1	T1, X1
ب-b	1		X2
ت-t	1	M2	
ج-c	1		X3
ح-h	1		R5
د-d	4	X1	X4, X7, R2, R7
ر-r	1	M3	
س-s	1		X8
ض-z	2	M2, X3	
ف-f	2		X5, R1
ل-l	1	M4	
م-m	3	M5	X6, R4
ن-n	2		M1, M2
ه-h	2	M6	R3
ی-y	4	M7, M8, HE 1	X9, R6

Tablo 1: Tabloya rêz, hejmar û herfa qafiyeyê ya helbestan

2. Teşeyên Nezmê

Di Dîwançeya Seyfî de hemû helbest bi şiklên xwe ve nezmên edebiyata klasîk in. Di edebiyata kurdî û farisî de nezmên ku piranî hatine bikaranîn, ji aliyê Seyfî ve jî hatine emilandin.

Ji 11 helbestên wî yên kurdî; 8 heb murebba, 3 heb jî xezel in. Di nav helbestên wî de tenê helbesteke ‘erebî heye. Ev helbest bi naveroka xwe ve “mûnaca’at” e û bi navê “medhiye” hatiye nivîsîn. Ev helbest bi şiklê xwe ve “tercî’ê-bend” e. Ji 26 helbestên wî yên farisî; terbiyek, 9 xezel, 2 murebba, 7 rûba’î û 7 yekmalik hene.

Em dê di çarçoveya hemû helbestên wî yên bi kurdî, farisî û ‘erebî de, li ser şekl û cureyên edebî rawestin.

2.1. Murebba

Murebba ew cureyê helbestê ye ku ji çarrêzan pêk tê û bi wezna ‘erûzê tê nivîsîn. Du cureyên murebbayê hene: Eger di benda yekem de malika dawî, di dawiya hemû bendan de bê dubarekirin, jê re “murebbayê mutekerrîr (murebbaya dubarekirî); ku neyê dubarekirin, bi tenê bi qafiyeyê hevbeş bin jê re “murebbayê mûzdewîc” tê gotin. Di dîwançeya Seyfiyê Şoşî de 10 murebba (8 kurdî, 2 farisî) hene. Murebbayên kurdî hemû “murebbayê mûzdewîc” in û her duyên farisî jî “murebbayê mutekerrîr” in.

Feqiyê Teyran bi gelemperî helbestên xwe bi şiklê murebbayê nivîsîne. Weda’î, Mela Huseynê Bateyî, Mela Ebdulfettahê Hezroyî, Pertew Begê Hekkarî, Mela Mihemedê Lîceyî, Mela Beşîrê Bedewî, Mela Nezîrê Bedewî, Seyid Eliyê Findikî û hwd bi vî şiklê helbest nivîsîne. Rista qafiyeya vê şiklê wiha ye: abab-cccb-dddb-eeeb (murebbayê mûzdewîc) û abaB-cccB-dddB.../aaaA-bbbA-cccA... (murebbayê mutekerrîr). Ji hejmara çarrêzên wê re sînor tune ye. Mesela murebbayên Feqiyê Teyran, “Îlahî Lew Dikim Zarî, 363 çarrêz e, Bersîsê ‘Abid 211 çarrêz e.”¹⁰⁷ Ji murebbayên Şoşî yê herî dirêj 18 çarrêzan û yê herî kêr jî 7 çarrêzan pêk tê. Murebbayên Seyfî bi wezna ‘erûzê, bi tefîleya “Mefa’îlun / Mefa’îlûn”ê (behra hezecê / nesalim) hatine nivîsîn.

Seyfiyê Şoşî di murebbayên xwe de li ser van mijaran sekiniye: Rexnekirina hinek kesayetiyên û çewtiya hal û ehwalên wan (helbesta “Keremkar î Mela Eħmed”). Di murebbayên wî yê din ên ku bi Kurdî hatine nivîsîn de, li ser evîn, evîndarî, wesf û spehitiya yarê, hestên firqetê, kêşandina kul û kederên ji destê firqetê rawestayê û di her du murebbayên farisî de jî behsa Şêx Muhyeddîn kiriye û mezinahî û xususiyetên wî yê girîng beyan kirine.

¹⁰⁷ M.Xalid Sadîni, Feqiyê Teyran, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012, r. 337.

Keremkar î Mela Eħmed.....→a

Neçîtin nav rezê şala.....→b

Ĥeta dinya dibît cemed.....→a

Nexut ne dide hevala.....→b

Li hevala qeť napirsî.....→c

Ji tiriyê xo qewîti tirsî.....→c

Hero nanî dixut tirsî.....→c

Ĥeta weqtê belg xezala.....→b

(HK, M1/1-2)

بیچ ارهام بیچ ارهام

سلطان محی الدین امان

سرگشته و آوارهام

سلطان محی الدین امان

بمن جسددارم پر خطا

آواردهام ای پیشوا

عفوش بخواه ای پیر ما

سلطان محی الدین امان

Bîçare em bîçare em→a

Sultan Muhyeddîn aman.....→b

Sergeşte û aware em→a

Sultan Muhyeddîn aman.....→B

Men cesedarem pur xeta→c

Awerde em ey pîşewa.....→c

Efuweş bixwah ey pîrê ma.....→c

Sultan Muhyeddîn aman.....→B

(HF, M1/1-2)

Li jêrê em dê di tabloyê de cih bidin hejmara murebbayan.

Rêza Murebbayên di Dîwançeyê de	Hejmara Çarrêzan	Behra Hezec/ Nesalim
HK / M 1, HK / M 6	12	Mefa'îlun / mefa'îlûn
HK / M 2	18	Mefa'îlun / mefa'îlûn
HK / M5 HK / M8	17	Mefa'îlun / mefa'îlûn
HK / M 4	9	Mustef'îlun / mustef'îlûn
HK / M 7	13	Mustef'îlun / mustef'îlûn
HF / M 1	7	Mefa'îlun / mefa'îlûn
HF / M 2	14	Mefa'îlun / mefa'îlûn
HK/M3,	17	Mustef'îlun / mustef'îlûn

Tablo 2: Tabloya rêz û hejmara murebbayan.

2.2. Xezel

“Xezel” peyveke bi ‘erebî ye û tê wateya bi jinan re axaftina li ser eşq û evînê. Di edebîyatê de jî tê me’neya cureyeke helbestê ku li ser eşq û evînê tê nivîsandin. “Xezel” cara pêşî di edebîyata ‘Ereban de derketîye holê. Pişt re Farisan ev cure bi pêş de birine

û pişt re ketîye edebîyata Kurdan. “Xezel” cureyeke helbestê ya edebîyata klasîkê ye. Di edebiyata Kurdî de xezel wekî qesîdeyê bi giştî ji pênc-heft beytan heta bi derdora bîst-sih beytî pêk tîn.¹⁰⁸

Xezel ji dumalîkan pêk tê. Dumalîka yekem di nav xwe de hemqafîye ye, di beytên din de rêza yekem bi qafîyeyê ve serbest e, ya duyem jî bi beyta yekem ve hemqafîye ye.¹⁰⁹ Di edebiyata kurdî de bi giştî hejmara beytên xezelê ji pêncan ne kêma in û ji pênc dumalîkan heta sihan (5-30) hatine nivîsîn.¹¹⁰ Xezel bi naveroka xwe ve ji çend cureyan pêk tê. Wekê xezela aşiqane (kamiranî û êşa evînê dike mijar), xezela rîndane (behsa zewq û kêfa dinyayê dike), xezela şûxane (behsa spehîti û dilberiya yarê dike), xezela sûfîyane/arîfane (li ser fikir û ramana tesewifê disekine), xezela hikemî/hekîmane (li ser mijarên hikemî û felsefî radiweste).

Seyfîyê Şoşî bi tevahî 11 xezel nivîsîne. 3 ji wan bi kurdî, 9 jî bi farisî ne. Seyfî, bi goreyê zimanê edebî û hunerî, bi bikaranîna mezmûnan ve di honandina helbestên farisî de ji xezelên kurdî serkeftîtir e. Kelîmeyên qafîyeya xezelên kurdî bi tevahî erebî û farisî ne. Mijara xezelên kurdî meseleyên hîkemî û felsefî ne. Mijara helbestên farisî jî, bi taybetî tesewif e. Li ser hinek kesayetiyên tesewifî jî sekiniye, ji sofîyan re pend û şîret kirine û xususiyetên tesewifê ji wan re beyan kirine. Her çendî bi giştî xezel li ser evînê bisekine jî, lê belê xezelên Seyfî bi goreyê mijarên xwe ve xezelên sufîyane û hîkemî ne. Ev xususiyet jî, ji kesayetiya wî ya tesewifê tê.

¹⁰⁸ Dilçin, h.b., r. 104; Adak, h.b., r. 409.

¹⁰⁹ Saraç, h.b., s.56.

¹¹⁰ Adak, h.b., r. 371.

Rêza Xezelê ya di Dîwanê de	Hejmara Malikan	Curyê Xezelê
HK/X1	6	hîkemî
HK/X2	9	sûfiyane
HK/X3, HF/X1 HF/ X9	5	aşiqane
HF/X2	20	hîkemî
HF/X3	6	sûfiyane
HF/X4	5	hîkemî
HF/X5	10	hîkemî
HF/X6, HF/ X8, HF/ X7	7	sûfiyane

Tablo 3: Tabloya rêz, cure û hejmara malikên xezelê

2.3. Tercî'-bend

Tercî'-bend, cureyek ji musammetan e û ji bendan pêk tê. Bend, ji misrayan pêk tê û di her bendê de 4-10 riste hene. Tercî'-bend, herî hindik ji sê bendan pêk tê. Her bendek an di nava xwe de (aa xa xa ...ww/bb xb xb ...ww), yan jî wekî xezelê tèn serwakirin (aa aa aa ...ww/bb bb bb ... ww).¹¹¹ Ji van her du cureyên serwayê de şiklê yekem bi taybetî tê bikaranîn. Ji bendan re “tercî'-xane” û ji beytên ku xaneyan radigihînin hev jî “wasite” yan jî “bendiye” tê gotin. Cudahiya wî ji terkîb-bendê dubarekirina beyta wasitayê ye. Di tercî'-bendê de di benda dawî de “mexles” tê beyankirin.¹¹²

Tercî'-bend, di derbarê her mijarê de têne nivîsîn, lê belê li goreyê naveroka xwe mijarên felsefî û tesewifî di rêza yekem de ne. Bi vî şeklî; medhiye, tewhîd, mersiye, ne't û munaca'at jî hatine nivîsîn. Di dîwançeya Şoşî de tenê tercî'-bendek heye û ew jî erebî ye. Bi navê “medîhe (medhiye) hatiye nivîsîn û ji 9 bendan pêk hatiye. Tercî'-benda Şoşî helbesteke tesewifî ye û li goreyê şêwe û zimanê xwe munaca'et e.

¹¹¹ Adak, h.b., r. 392.

¹¹² Haluk İpekten, Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz, Dergah Yayınları, İstanbul 2013, s.120/ İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yayınları, İstanbul 2005.

2.4. Terbî û Texmîs

Seyfiyê Şoşî, li ser xezela yekem a Dîwana Hafîzê Şîrazî¹¹³ texmîs û terbî têkilhev musammeteke farîsî nivîsiye.¹¹⁴ Her du bendên pêşiyê bi texmîsê, yên mayîn jî bi “terbî”yê hatine nivîsîn.

Texmîs li ser beytên xezel û qesîdeyekê zêdekirina sê rêzan e. Rêzên ku têne zêdekirin di nav xwe de hemwezn û hemqafiyê ne. Ji misrayên lê hatî zêdekirin re jî “zamîme” tê gotin. Lê belê Şoşî goreyê vê neçûye û bi awayekî cuda misrayên xezelê yên di nav xwe de hevserwa ne, tenê bi kar anîye. Piştî dumalik û sêmalikê xwe, cih daye misrayeke xezela Hafîzê Şîrazî.

Şemaya qafiyeya texmîsê wiha ye: aaa(aa)-bbb(ba)-ccc(ca), ... Lê belê texmîsa Şoşî bi qafiyeya xwe ve cuda ye. Ya Şoşî wiha ye: aabb(c)-ddee(c).

Terbî jî li ser rêzekê zêdekirina sê rêzan e yan jî li ser beytekê zêdekirina du rêzan e. Bendên “terbî”yê jî çar rêzan pêk tê. Ji rêzên ku li ser têne zêdekirin re “zemîme” tê gotin. Rista qafiyeya texmîsê wiha ye: aa(aa)-bb(ba)-cc(ca)... Lê belê “terbî”ya Şoşî wiha hatiye honandin: aax(b)-ccx(b)-ddx(b)... Ya bi herfa (b)yê hatî nîşankirin “zemîme” ye. Ev cudahî, orjînalîteyê Seyfî ye ku car caran tiştên cuda jî di belbestên xwe de bikaranîne û di hemû kar û baran de nebûye muqallîd.

¹¹³ “Ela ya eyyuhessaqî! Edîr ke’sen we nawilha
Kî eşq asan numûd ewwel, welê uftadî mûşkîlha”
(Hafîz-î Şîrazî, Divan, s.42)

¹¹⁴ Melayê Cizîrî jî bi vê xezela Hafîzê Şîrazî “terbî” nivîsiye û beşa xezelên wî jî bi vê dest pê dike. Hinek helbestvanan ev weke kevneşopiyekê bikaranîne, mebest ev e ku yên vî karî dikin weke nivîskarê helbesta bingehîn ew jî dikarin helbestên hêja û balkêş binivîsîn.

2. 5. Ruba'î

Ruba'î bi weznên taybet tê nivîsîn û ji çar rêzan pêk tê.¹¹⁵ Rûba'î, carinan (aaxa), carinan (xaxa), carinan jî weke (aaaa)yê tê qafiyekirin. Her çar misrayên rûba'iyê hemqafîye bin, jê re “rûba'iyê musarra” yan jî “terane” tê gotin.¹¹⁶ Seyfiyê Şoşî heft rûba'î nivîsîne û her heft rûba'iyên xwe jî farisî nivîsîne, hemû jî wekê (aaxa)yê hatine qafiyekirin.

2. 6. Yekmalik

Caran helbastkarên klasîk bi beytekê tenê jî helbest nivîsîne. Eger beytek ne di nava helbestekê de, lê wekê helbesteke serbixwe bê nivîsandin ji wan re “ferd”, yan jî “mufred” tê gotin.¹¹⁷ Seyfiyê Şoşî, heft yekmalik nivîsîne û hemî jî farisî ne.

3. Wezin

Di dîwançeya Seyfiyê Şoşî de hemû helbest bi wezna ‘erûzê hatine nivîsîn. Ji ber ku Seyfî şa'îrekî klasîk e, wezna ‘erûzê bi kar aniye.

¹¹⁵ Adak, h.b., r. 423

¹¹⁶ Saraç, h.b., r. 68

¹¹⁷ Adak, h.b., r. 366.

Hejmara Helbestan	Behr	Qalib
HK / X 1	Remel / nesimal	Fa'ilatun/Fa'ilatun/Fa'ilatun/Fa'ilun
HK / X 2, X 3	Remel / nesimal	Fa'ilatun / fa'ilatun / fa'ilun
HF / T 1	Muctes / salim	Mefa'îlun/fa'ilatun/mefa'îlû/fa'ilatun
HK / M 1, 2, 5, 6, 8	Hezec / nesimal	Mefa'îlun / mefa'îlûn
HK/M 3, 4, 7	Recez / nesimal	Mus tef 'i lun / Mus tef 'i lun

Tablo 4: *Tabloya qalib û behrên erûzê yên ku di dîwanê de hatine bikaranîn.*

Seyfiyê Şoşî, helbestên xwe, weke helbestkarên edebiyata klasîk, wezna 'erûzê bi kar aniye. Lê belê di wezna erûzê de zêde serkeftî nîne. Qisûrên ku di wezna helbestê de xwe didine nîşan, di helbestên Şoşî de gelek in. Li jêrê em dê li ser van qisûran rawestin.

3. 1. Îmaleya Dirêj (Memdûd)

Dengdêreke dirêj, yan jî bêjeyeke ku bi du herfên bêdeng diqede, ji bo ku li weznê bîn, dirêj bîn xwendin, jê re "îmaleya dirêj" tê gotin. Hêceya dirêjkirî, wê demê wekî du hêceyan tê qebûlkin. ¹¹⁸

Bo nimûne:

Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilun

- v - - / - v - - / - v - - / - v -

Her hekimê /sed hizaran /new'nasî /yek giyah

Serhilîn û /fexr û kibr û /fîkrî haziq /bû 'enîd

(HK, X 1/2)

¹¹⁸ Adak, h.b., r. 383.

Nasihê ku / yek cema'et / guh bidet fay/de nebû
Bê şekî qel/bê wî reş bû/ hişk bû mislê / **hedîd**
(HK, X 1/5)

'Umrê min ja/rî biwarî/ el-ferz
Pêkve bûye/ gem û tehlî /el-ferz
(HK, X 2/1)

Gûher pêkve cewahir bûn
Li ser dêmê di zahir bûn
Pişt(**î**) borî we hazîr bûn
Bi belbîk û kulavxwar hat
(HK, MM 2/5)

3.2. Îmaleya Kurt (Meqsûr)

Di helbestê de dengdêreke kurt, ji bo ku li weznê bê, dirêj bê xwendin dibe îmaleya kurt.¹¹⁹

Bo nimûne:
Mefa'îlun / Mefa'îlun
+ - - - / + - - -
Çi xundkar e / we şêrîn e
Çi sultân e bi temkîn e
Bibexşim Çîn (**û**) Maçîn e
Hilo rabe bi xo yar hat
(HK, M2/2)

¹¹⁹ Adak, h.b., r.383.

Hek ‘elîl pir/sê ji cahil /ket nizanim/ min çiye?
Ew ti bêt der/man ev e hek/ tû nekî di/bît *mezîd*
(HK, X 1/3)

Nasihê ku/ yek cema’et/ guh bidet fay/de nebû
Bê şekî qel/bê wî reş bû /hişk **bû** miş/lê hedîd
(HK, X 1/4)

3. 3. Zîhaf

Ji bo weznê, hêceyên erebî û farisî kurt têne xwendin. Zîhaf, kurtxwendina dengdêreke dirêj e. Hebûna zîhafê di helbestê de wek qisûr tê qebûlkirin.¹²⁰

Bo nimûne:
Fa’îlatun/ Fa’îlatun/ Fa’îlatun/ Fa’îlun
Remel - v - - / - v - - / - v - - / - v -

Xoş nebe med/ha xo qeç hek /tu bibêjî / Seyf(*î*)ye
(Wallahê ‘indî hakeza min fi ‘uqb’îl şedîd)
(HK, X 1/5)

Nasihê kû/ yek cema’et/ guh bidet fay/de nebû
Bê şekî qel/bê w(*î*) reş bû /hişk bû miş/lê hedîd
(HK, X 1/4)

¹²⁰ Adak, h.b., r. 382; Saraç, h.b., r. 106.

Mus tef 'i lun / Mus tef 'i lun

Recez - - + - / - - + -

Kafûr (**û**) ne wek zencebîl

Ez kewşer û ez selsebîl

Ez muh̄beta yara qetîl

Ez zikr(**ê**) hû Menşûr neke

(HK, M7/2)

Mefa'îlun / Mefa'îlun

Hezec + - - - / + - - -

Ûeta werhan belgêt dara

Dinya wa buye xûsar e

Zivistan e qewî sar e

Doşav wa bir(**î**) çend mala

(HK, M1/3)

4. Qafiye

Qafiye jî weke weznê di helbestê de hêmaneke ahengê ye. Herî hindik, mabeyna du misrayan de dubarekirina dengên e. Di vê xebatê de, ji ber ku em agahdarê erebî û farisî nîn, me tenê cih daye qafiye û redîfên helbestên kurdî. Cureyên qafiyeyê yên ku di helbestên kurdî yên Seyfî de hatine bikaranîn ev in:

4.1. Qafiyeya Mucerred

Bi tenê dubarekirina herfekê ye. Di vê şeweya ahengê de qafiye ji dengdêreke dirêj yan jî ji dengdarekê pêk tê.

Bo nimûne:
Îro di dêmê fukkirîm
Fîlhal li min sotî ceger
Der torê werbûm hilfirîm
Qeṭ saxî jê nayême der
(HK, M 3/1)

Kerker biya jêk hatiba der
Şe û tûleya ser bikira şer
Qeṭ zerreyek nehişt ji ber
Telbîs e ew le'net e fer
(HK, M 3/7)

4.2. Qafiyeya Murekkeb

Ev qafiye, dubarekirina herî kêr bi du herfan e. Di helbesta klasîk de neh herfên qafiyeyê hene. Di nav van herfan de herfa qafiyeyê ya eslî herfa “rewî” ye. Ew her heşt herfên mayî, çar herf pêşiya rewiye û çar jî paşiya rewiye tene bikaranîn. Ew herfên ku pêşiya rewiye tene ji wan re “rîdf (â, û, î), qeyd (herfa dengdar a pêşiya rewiye ya bêhereke), te'sîs (herfa elîfê ya ku mabeyna rewî û herfeke dengdar a bi hereke ye) û dahîl” tene gotin. Cureyê qafiyeya murekkebê navên xwe ji wan herfan standine.¹²¹ Cureyên qafiyeya murekkebê ku di dîwançeyê de hatine bikaranîn du heb in: murdef û muqeyyed.

¹²¹ Saraç, h.b., r.136

Bo nimûne:

Keremkar î Mela Eḩ**med**

Neçîtin nav rezê şala

ḩeta dinya dibît c**emed**

Nexut ne didete hevala

(HK, M 1/1)

Ji bextê min reşî t**ekel**

Seḩer bangî bi hawar hat

Ke mîr û begler in wêt **gel**

Xulamên şahê xundkar hat

(HK, M 2/1)

Bi ḩusna dilberê m**est** im

Du çeşman dît û ḩeyra**n** im

Ez im sekranê ele**st** im

Ji ‘ehdê ney peş**man** im

(HK, M 5/1)

Ya Reb tu min qeṭ d**ûr** nekey

Ender ḩuzûr meḩc**ûr** nekey

Ez kaseya fex**fûr** nekey

Ji şerbeta kaf**ûr** nekey

(HK, M 10/1)

Bi ḩusna dilberê m**est** im

Du çeşman dît û ḩeyra**n**im

Ez im sekranê ele**st** im

Ji ‘ehdê ney peş**man** im

(HK, M 5/1)

Di helbestên Seyfî yên kurdî de, du cure qafiyê (mucerrred û murekkeb) hatine bikaranîn. Her wekî tê zanîn di xezelan de qafiyeyek heye, lê belê di murebbayan de qafiyeyên cuda di çarrêzan de cih digirin. Di qafiyeya helbestên kurdî de ya herî zêde hatî bikaranîn qafiyeya murdef e. Di tabloya jêr de kîjan qafiyê di kîjan helbest û çarrêzan de hatiye bikaranîn hatine beyankirin.

QAFIYEYA HELBESTÊN KURDÎ	
Jimareya Helbestê (beyt û bend)	Cureya Qafiyeyê
HK, M1/1,3,4,6,7,8,9,10,11,12,13 HK,M2/1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18 HK,M3/1,2,3,4,5,8,10,12,15,16,17 HK,M4/1,2,3,5,7,9 HK,M5/1,2,3,5,7,8,9,11,12,15,16, HK,M6/1,2,3,4,6,8,10 HK,M7/1,2,3,9,11, HK,M8/1,2,3,5,6,7,8,9,10,11,12,13,15,16,17 HK,X1	murdef
HK,X2 HK,X3 HK,M1/1,2,5 HK,M3/13 HK,M5/1,13,14,17 HK,M6/5,7,9,11,12	Muqeyyed
HK,M2/1 HK,M3/6,7,9,11,14 HK,M4/4,6,8 HK,M5/4,6,10 HK,M7/4,5,6,7,8,10,12,13 HK,M8/14	Mucerrred

Tablo 5: Qafiyeyên helbestên kurdî.

5. Redîf

Redîf, piştî qafiyeyê di dawiya beyt, musemmet û bendan de dubarekirina qertaf, bêje yan jî kombêjeyan e. Seyfîyê Şoşî, di helbestên kurdî de, tenê bi qertaf û bêjeyan redîf bi kar anîye. Redîfên bi vî awayî yên ku di dîwançeyê de hatine bikaranîn, li jêrê hatine lîstekirin.

5.1. Redîfên Biqertaf

Keremkar î Mela Ehmed

Neçîtin nav rezê şala

Heta dinya dibît cemed

Nexut ne didete hevala

(HK, M 1/1)

Sosin û lale û gul e

Taze binefş û sunbul e

Weku çi bagê kamil e

Ev heme çiçek in li bal

(HK, M 4/7)

Bi husna dilberê mest **im**

Du çeşman dît û heyran **im**

Ez im sekranê elest **im**

Ji 'ehdê ney peşîman **im**

(HK, M 5/1)

Ji derdê ‘îşqê bedhâl **im**

Ji hûba rengê re‘nayê

Şev û rojan hemê nal**im**

Ṭebîb rabe bike rayê

(HK, M 8/1)

5.2. Redîfên Bêje

Ji bextê min reşî têkel

Seher bangî bi hawar **hat**

Ke mîr û begler in wêt gel

Xulamên şahê xundkar **hat**

(HK, M 2/1)

Ya Reb tu min qeṭ dûr **nekey**

Ender huzûr mehcûr **nekey**

Ez kaseya fexfûr **nekey**

Ji şerbeta kafûr **nekey**

(HK, M 7/1)

B. CUREYÊN EDEBÎ

Helbestên edebiyata klasîk goreyê temaya xwe ve jî têne tesnîfkirin. Di vê edebiyatê de caran berhemek bi tevahî li ser mijarekê radiweste û ji vê taybetiyê bi navekî cuda tê binavkirin. Di edebiyata kurdî ya klasîk de bi navê tewhîd, munaca'at, na't, mî'raciye, mewlîd, hîcviye, mersiye, nezîre hatine nivîsîn. Seyfîyê Şoşî di hinek helbestên xwe de li ser mijarekê rawestiyaye û bi vî awayî hinek cureyên nezmê bi kar anîne. Cureyên nezmê yên Seyfî bi kar anîne, ev in:

1. Munaca't

Munaca't, di'akirin û lawahî ye û bi hemû cur'eyên nezmê tê nivîsîn. Di kevneşopiya edebiyata klasîk de beşek ji beşên mesnewiyan e jî. Bi taybetî bi qesîde, murebba, muhammes, museddés, ruba'î, tercî'-bendê tê nivîsîn. Seyfî tenê bi şiklê tercî'bendê, munaca'atek bi erebî nivîsiye. Ji bo 'îsyân û gunehan ji Xwedê bexşandina xwe xwestiye:

مرادنا أعطانا

قلوبنا أحيانا

اغفر لنا خطانا

اغفر لي ذنبي يا ربي

لا إله إلا الله لا إله إلا الله

لا إله إلا الله اغفر لي ذنبي يا ربي

*(Wate: Bide me murada me
Vejîne me û dilê me
Bibexşîne xetayên me
Ya Rebbî gunehên min bibexşîne,
La ilah e illellah lailah e illellah
La ilah e illellah, gunehên min bibexşîne ya Rebbî)*
(HE, T1/7)

2. Hîcviye

Ev cure helbest bi şêweyê rexnegeriye tê nivîsîn. Mijara vê cureyê, çewtî û xeletiyên şexsan û yên civakê ne. Ev cure, bi mesnewî, qesîde, terkîb-bend, tercî'-bend, ruba'î, murebba û museddesan tê nivîsîn. Seyfiyê Şoşî ev cure bi murebba û xezelê nivîsiye û di wan de hinek kesên derdora xwe bi xususiyetên wan yên çewt ve rexne dike.

Keremkar î Mela Eḫmed
Neçîtin nav rezê şala
Ḥeta dinya dibît cemed
Nexut ne didete hevala

Li hevala qeṭ napirsî
Ji tiriyêxo qewîti tirsî
Hero nanîdixut tirsî
Ḥeta weqtêbelg xezala

(HK, M1/1,2)

Her  ek im e sed hizaran new' nas  yek g yah
Serhilîn   fexr   kibr   fikrî haziq b  'en d

(HK, X1/3)

3. Medhiye

Ev cure di qes dey  de weke be ek  j  t  bikaranîn. Medhiye, pesinday na kesayetiye /  ye. Pad shah, wez r,  ar xel fe, p r, mur  id...hwd bi v  cureyê t ne medihkirin. Du murebbayên Seyf  y n faris  bi cureyê medhiye hatine niv s n. Seyf , di van murebbayan de pesn   ah  weliyan   x Muhyedd n  Erebi  daye   behsa taybetmendiye n w  y n balk   kirine:

بمن جسددارم پر خطا

آوردہام ای پیشوا

عفوش بخواہ ای پیر ما

سلطان محی الدین امان

(Min cesedek heye t r xeta

Min aniye ey p  ewa

Bexi andina w  bixwaze ey p r  me

Sultan Muhyed n hewar)

(HF, M1/2)

بِر همه شاهان آخري

با همه شيخان رهبري

ساقی حوض كوثری

شاه ولايت محي الدين

(Li ser hemî şahan dawîn î

Bo hemî şêxan rehber î

Saqiyê hewza kewserê yî

Şahê welîtiyê Muhyedîn)

(HF, M2/3)

C. TEHLÎLA DÎWANÇEYÊ

1. UNSURÊN DÎNÎ

Dîn, di bingeha edebiyata kurdî a klasîk de cihekî girîng digire. Bîr û baweriyên Îslamê, çanda ‘ereb û eceman tesîreke mezin daye edebiyata kurdî jî. Ji ber ku helbestkarên edebiyata kurdî a klasîk bi gelemperî di medreseyan de xwendibûn, erebî û farisî jî bi wî awayî hîn dibûn û edebiyata van gelan jî bi ziman re nas dikirin. Bi wî awayî termînolojiya edebiyatê ji aliyê helbestkaran ve dihate bikaranîn. Ji ber ku Seyfîyê Şoşî helbestkarekî mutesewif e, unsurên ku wî di helbestên xwe de bikaranî, di derbarê tesewufê de pêwist e bêne şîrovekirin.

1.1. Xweda

Xweda, wahidê mutleq e, hemû mexlûqat ji ber tecelliya wî afirîne. Ji ber vê yekê, di serê hemû kar û ‘emelan de navê wî li pêş e. Di edebiyata klasîk de û bi taybetî di berhemên şa’îrên mûtesewif de navê Xwedê gelek caran derbas dibe. Di edebiyata kurdî ya klasîk de her wekî navê Xwedê wek “Allah, Xweda û Yezdan” hatiye bikaranîn. Ji bilî navên Xwedê yên mezin, navên wî yên din jî (Esmau’l Husna) hatine bikaranîn. Di helbestên Seyfî de navên Xwedê herwekî “Allah, Xwedê, Reb” hatiye bikaranîn.

Seyfî, ji ber nî’metan ji Xwedê re şukirdar e, goreyê tesewifê acizîya mexlûqatiya xwe derêxistiye pêş û her tim navê wî ji xwe re kiriye zikir.

Heme sal dane wan ûşî

Reş û sipî ne hemî rîşî

Bibîn şin’etî û pîşî

Şukur *lillah Xudê* te’ala

(HK, M 1/11)

Şukur *İllah* wî da hêj e
Seyfî muhtacekê ji mêj e
Şabit *Ellah* her bibêje
Ji bil wî tu bizan la la

(HK, M 1/12)

Bike rayê li ‘ebdalî
Ji derd û êşa wî nalî
Hilo carek bibîn halî
Çi derd ya *Reb Xudê* dayê

(HK, M 8/2)

1.2. Qur’ana Pîroz

Qur’ana Pîroz kitêba dînê Îslamê ye û hikim û ahkamên şerî’etê ji wî û ji hedîsan derdikevin. Hemû misilman, çi bi ‘erebî dizanin û çi jî nizanin, dixwazin vê kelama qedîm bixwînin û ji me’newiyata wê sûd wergirin.

Di nav helbestên Seyfî de têgeha Qur’anê derbas nabe, lê belê Mushaf derbas dibe. Mushaf tê wateya kitêba ku ji navbera du bergan pêk tê. Mebest ji Mushefê, Qur’ana pîroz e. Di Kitêba Pîroz de çend navên din weke navên wê derbas dibin û ew jî ev in: “Kitêb, Kelâm, Nûr, Furqân, Beyân, Heq, Beşîr, Rehmet, Şifâ, Emr, Hakîm, Zikir, ‘Ilim.”

Seyfî di helbesta xwe de rexneyan li hindêk melayan dike ku weke mirmirkan Mushefê dixwînin, lê belê wateya wê dernaxin pêş û wateya ayetan vedişêrin. Seyfî wiha cih daye peyva Mushefê:

Mela *Mişhefê* wê tixwînit
Bih û sêvêt me nabînit
Tê îlonê tirî tînit
Wekî mirmirkê kendala
(HK, M 1/6)

1.3. Pêxember

Pêxember, ew in ku ji Xwedê xeberan bi alikariya ferîşteyan digirin û insanan bi fermanên Xwedê agahdar dikin. Ji bo peyva pêxember, “nebî (enbiya), resûl (rûsul)” jî hatine bikaranîn.

1.3.1. Muhammed

Muhammed, pêxemberê dînê Îslamê ye û ji hemû insanan re hatiye. Pêxemberê dawiyê ye, ji ummeta xwe re şefa’etdar e. Her wiha hinek navên wî jî ev in: “Muhemmed, Ehmed, Mistefa, Mehmûd, Muhammedu’l Emîn, Ebu’l Qasim, Resûlullah, Fexrê Qaînatê, Fexrê Alemê hwd.”

Di edebiyata gelên Îslamê de cihê Muhammed Pêxember gelekî girîng e. Loma jî di dîwanan de piştî Tewhîd û Munaca’atê helbestên ne’tê tên. Di mewlûd û kitêbên siyerê de qala wî tê kirin. Seyfî jî di helbestên xwe de behsa pêxember kiriye.

Roja heşrê şefa’etdarê ummeta xwe ye û ji Rebbu’lalemîn dixwaze ku ummeta wî bibexşîne û wan derbasê beheştê bike.

آزدهام و پیر خطا

عزرم بخواه ای پیر ما

در روز حشر از مصطفی

شاه ولایت محی الدین

(wate: Şikestî û pîrxeta me

Lêborîna min bixwaze ey pîrê me

*Li roja civînê ji **Mustefa***

Şahê welîtiyê Muhyedîn)

(HF, M, 2/13)

1.3.2. Mûsa

Mû'cîze û qisseyên Mûsa Pêxember ketine nav edebiyatê û bi berfirehî di nav helbestan de hatine bikaranîn. Kelîmullah e, li Çiyayê Tûrê bi Xwedê re bê wasite peyiviye; xweyê “yedî beyza” ye (destê spî); Behra Sor bi qudreta Xwedê kiriye du şeq û Benîsraîlî ji zilm û sîtemkariya Fir'ewn xelas kirine. Navên Xizir, Îlyas û Musa Pêxember bi taybetî bi hev re tene bikaranîn. Musa Pêxember bi Xizir re derketiyê rêwîtiyeke û Xizir tiştên ‘ecêb kirine, wî jî jê re tehemûl nekiriye û ji wî veqetiyaye.

Navê Mûsa Pêxember bi tenê di du cihan de derbas dibe. Seyfî di hinek bend û beytên xwe yên farisî de wuha dibêje:

ببین موسی که در بحرین خضر آنجا شده وعدین
گناه ظاهر شد اندر عین کرامات گشت آن مابین
مرید ار بی صبر نبود عملها بی اثر نبود
که سالک بی خبر نبود ز رسم و راه منزلها

*(wate: Mûsa bibîne ku li her du deryayan Xizir li wir bûye du soz
Gunah eşkera bû di çavan de gera keramet li navberê
Dê tebat nebe kar û pîş bê bandor nabin
“Ku salik bê xeber nebe ji rêzresmên menzilan”
(HF, T, 1/5)*

یکی شعله بود در طورچو طوری طور سینا
چو سینا سینی موسی چو موسی عمرا

*(wate: Pertewek bû li tûrê mîna tûriyekê li Tûrê Sîna
Wek Sînayê singê Mûsa mîna cûz'an Mûsayê İmran)
(HF, X 1/1)*

1.3.3. 'Îsa:

Pêxemberê Benîsraîliyan ê dawî ye, kitêba “Încîl”ê jê re hatiye nazilkirin. 'Îsa Pêxember bi awayekî mû'cîzevî bê bav hatiye dinyayê. Melek Cebraîl rih daye Meryemê û 'Îsa Pêxember welidiye, ji ber vê yekê dest daye çî, ew sax kiriye. Bi mû'cîzevî, mirî vejandine, çavên koran sax kirine û bi zarokên biçûk re axiviye. Seyfî jî ev xususiyetên han di hinek helbestên xwe de beyan kirine.

Li ser textî bû Belqîsa
Vejî hey kir wekî *‘İsa*
Li vî dewrî giha dîsa
Sebaseb hat û ferhan im
(HK, M 5/5)

1.4. Çar Xelîfe

“Xelîfe” peyveke ‘erebî ye û tê wateya ew kesê ku dikeve cihê yekî din de. Di tarîxa Îslamê de çar xelîfe hene, ji bo Ebûbekir, ‘Umer, Usman û ‘Elî tê gotin. Her çar xelîfe bi şûrayê hatine hilbijartin û piştî wan xelîfetî vegeyriyaye seltenetê û bi awayekî din berdewam kiriye.

Çar xelîfe mirovên bijarte ne û çar yarên pêxember ê gûzîde ne.

رسول الله صلى الله عليه
عـبـابـكـر و عـلـى و عـثـمـان و خـطـاب
كـه هـر چـار را بـونـد یـار پـیـمـبـر
بـگـیـر و کـاتـبـا در حـشـر رـکـاب

Resûlullah sellellah û ‘eleyh
Ebûbekr û ‘Elî û Osman û Xettab

Ku her **çar jî yarên peyxamber** bûn
Nivîskaro, li heşrê bigire dest bi rîkab
(HF, X 2/3-4)

1.5. Bezmê Elest

Dema ku Xwedê Te'ala 'alema ruhan afirand, xîtabê wan kir û ji wan pirsî: "Elestu bî Rabbîkum? / Ma qey ez ne Rebê we me?" Ruhan bersîv da: "Qalû: bela / belê." Gotin: Tu Rebbê me yî." Ruh ketiye cesedê û hatiye dinyayê, loma ji wî tê xwestin ku ew li ser soza xwe ya wê demê bisekine.

Şa'îr, ji dewra meclîsa elestê ve, aşiqê yara xwe ye û ji ber vê evînê sekran e (ji xwe çûyî ye). Şoşî di helbestekê xwe de li ser wê soz û peymanê rawestayê:

Bi ھusna dilberê mest im
Du çeşman dît û ھeyran im
Ez im *sekranê elest* im
Ji 'ehdê ney peşîman im
(HK, M 5/1)

1.6. Kewser û Selsebîl

Wateya "kewser"ê, zêdahî û bereket e. Kewser, navê aveke beheştê ye ku wek "Ava Kewserê" jî tê binavkirin. Ev aveke wisa ye, yên carekê jê vexwin, êdî carek din têhn nabin. Ava Kewserê ji şîrî spîtîr, ji hingîvê şîrîntîr, ji berfê sartîr û ji tûyê nermtîr e.¹²²

Selsebîl jî navê aveke şîrîn a cennetê ye. Kewser û selsebîl di edebiyata klasîk de remzên lêva yarê ne ku peyvên şekirbarî ji wan derdikevin. Seyfî jî dixwaze ji wan avan vexwe û heta hetayê bi zikra Xwedê re mijul bibe.

¹²² Pala, h.b., r.268.

Kafûr û ne wek zencebîl
Ez *kewşer û ez selsebîl*
Ez muh̄beta yara qetîl
Ez zikrê hû Menşûr nekey
(HK, M 7/2)

1.7. Xizir

Xizir, di hinek rîwayetan de pêxember û di hinekan de weliyekî Xwedê ye. Xizir û Îlyas ava heyatê vexwarine û bûne nemir. Di Qur'ana Pîroz, di sûreyê Khefê de maceraya wî û ya Mûsa Pêxember hatiye qîsekirin. Dema behsa ava heyatê tê kirinê, navê Xizir jî tê bîra mirov. Seyfî jî di helbesteke xwe ya farisî de, behsa kerametên Xizir û sebra Mûsa dike.

Mûsa bibîne ku li her du deryayan, *Xizir* wêr bûye du soz û we'd
Guneh eşkera bû, di çavan de gera keramet li navberê
Dê sebr nebe kar û pîş bê bandor nabin
"Ku salik bê xeber nabe, ji resm û rêyê menzilan"
(HF, T, 1/5)

1.8. Abê Heywan (Ava Heyatê)

Ava zindemayînê ye. Bi goreyê efsaneyê, Îskenderê Zilqarneyn, bi wezîrên xwe Xizir û Îlyas ve çûne welatê ku şeva wî sê mehan berdewam e, da ava heyatê bi dest bixin. Xizir û Îlyas ji wê avê vexwarine lê nebûye nesîbê Zilqarneyn. Xizir û Îlyas bi vexwarina wê avê bûne nemir. Ev her du şexsiyet heta roja qiyametê, dê li heyatê bimînin û Xizir dê di behrê de, Îlyas jî dê li ser 'erdê/bejahiyê alîkariya insanan bikin. Di edebiyatê de ava heyatê ji ber ku di welatekî tariyê de ye, bi peyvên zulûmat û tariyê re hatine bikaranîn. Seyfî jî di beyteke xwe de ava heyatê û tarîfî bi vê wateyê bi kar aniye:

Mestê nafê me ku lew pîrbêj kirim

Abê heywan kirye tarî el-ferz

(HK, X 3/2)

1.9. Hecer'ûl Eswed

Kevîrekî reş e û ji beheştê hatiye. Îbrahîm Pêxember, dema ku Ke'be ava kir ew kevîr cara yekem danî li nav dîwarê Ke'beyê. Di wextê tewafa Beytê de, hacî pîr dixwazin wî kevîrê ku pêxemberê Xwedê bi destên xwe xistibû nav dîwarê Ke'beyê, selam bikin û ramûsin, lewra ew kevîrekî pîroz e. Hacî di dema tewafê de dixwazin xwe bigehînin vî kevîrê pîroz û maç bikin. Seyfî jî gehîştina armancên xwe bi vê şiklê îfade kiriye.

Lê min fer e terka dinê

Keşkûlekî her kirime tinê

Bim sa'il û kem xwastinê

Hetta bigehim *Eswed Hecer*

(HK, M 3/8)

2. KESAYETIYÊN TESEWIFÎ

2.1. Muyîddînê 'Erebî

Bi navê Îbn 'Erebî tê naskirin (1165-1240). Li Mursiyeya Endûlusê hatiye dinyayê. 'Îlmê zahîrî û batînî tehsîl kiriye, pêncî caran çûye hecê û weke "Şêxu'l Ekber" hatiye naskirin. Mezinahiya wî hem ji layê ehlê 'ilmî ve hem jî ji layê tesewifî ve hatiye qebûlkirin. Di'ayê salih û qencan tene qebûl kirin, ji ber vê yekê sûfî hawara xwe

digehînin wan zatên payebilind.¹²³ Seyfî jî bi vê mebestê helbesteke xwe ji bo Muhyîddînê Erebi terxan kiriye:

Bêçare me bêçare me

Sultan Muhiyeddîn hewar

Sergerde û ‘eware me

Sultan Muhiyeddîn hewar

(HF, M 1/1)

2.2. Hellacê Mensûr

Navê vî mutesewifê navdar ê rastîn, Ebû'l-Mugisû'l-Huseyn bin Mensûrû'l-Beydawî ye (857-922 z.). Li Îranê li navçeya Tûrê hatiye dinyayê û li Basrayê niştecîh bûye. Bapîrê Hellac, Mehamma mazdekî (zerdûştî) û babê wî misilmanekî Îranî bûye. Murşîdê wî yê tesewifê Ebû Amrê ‘Usmanê Mekkî bûye. Ketiye nav sohbetên Cuneydê Bexdadî û ji wî jî feyz û bereketa ‘ilmê hildaye. Di tesewifê de merteba wî bilind bûye û gehîştîye qada “fenafillah”ê. Ji ber gotina wî ya “Ene'l-Heqq”ê ji layê hinek alimên zahîrî ve wek munkir hatiye qebûlîkirin û ew avêtine hepsê û heşt salan di hepsê de maye. Di serdema Xelîfeyê Ebbasî Muqtedîr de hatiye darizandin. Qazî Ebû ‘Umerê Hammadî, ji ber ramanên wî yê di kitêba wî ya “Tawasîn”ê de fermana qetla wî daye û serê wî hatiye jêkirin û bedena wî di agirê de şewitandine. Ji layê gelek mutesewifan ve ew weke “şehîdê ‘eşqê” hatiye qebûlîkirin.¹²⁴

“Mensûr” ew kes e ku alîkarî lê hatiye kirin û ew gehîştîye zaferê. Hellacê Mensûr, di rêya baweriya xwe de, cefa û îşkence dîtiye û bi kuştina xwe gehîştîye qada

¹²³ İbn Arabî, Harflerin İlmî (El-Fütûhatü'l-Mekkiye 1., 2. Ve 26. Bablar), Asa Kitapevi Yayınları, Bursa 2000.

¹²⁴ Rıza Bakış, Aşığın Tevhidi (Hallac’a Göre Varlık ve Dinî Tecrübe), İnsan Yayınları, İstanbul 2013; Pala, h.b. r. 185-186; Ahmet Talat Onay, Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, Birleşik Yayınları, Ankara 2007.

herî bilind. Seyfî jî xwestiye ew yara ku bûye qatilê wî, wî ji zikra Xwedê dûr neke û wî di wê derbarê de muzefer bike.

Kafûr û ne wek zencebîl
Ez kewşer û ez selsebîl
Ez muh̄beta yara qetîl
Ez zikrê hû **Mensûr** nekey
(HK, M 7/2)

2.3. Zenûnê Misrî û Hesênê Besrî

Zenûnê Misrî (wefat 859 z.), sûfiyekî namdar e. Navê wî yê rastî Ebû'l-fazl Sevban bîn Îbrahîmu'l Misrî ye. Cara yekem wî terîqet biriye Misrê. Ehlê melamet û riyazatê bûye. Gelek salan di hepsê de maye û cevr û cefa kêşaye. Bi keramet, ehwalên sofîyane, we'zên xwe ve namdar bûye. Li Misrê medfûn e.

Hesênê Basrî weliyekî mezin ê ji Tabî'îyan bûye. Navê wî Hesên bîn Ebû'l-Hesên Yesar e. Kunyeya wî, Ebû Muhammed û Ebû Se'îd e. Ji Basrayê ye, ji wî Hesênê Besrî bi nav kirine. Li Medîne di sala 641ê de hatiye dinyayê û di sala 728ê de li Basrayê wefat kiriye. Di dewra xelîfe 'Umer de hatiye dinyayê û navê wî jî îmam 'Umer lê daniye. Di 'ilmê hedîs, tefsîr û fiqhê de şareza bûye.¹²⁵

Seyfî weke mezinên terîqet û sûfîtiyê qala wan her dûyan kiriye û ji bo ku Xwedê wî xefîrîne, xwe avêtiye ber bextê wan kesên mutesewif.

¹²⁵ Kûfe ve Basra Evliyalari, "Hasan-ı Basrî", Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul 2006, r.210.

Bi xatirê *Şêx Zenûnê Misrî*
Bi ya *Şêx Hesênê Besrî*
Bi ya şêxê vê ‘esrê,
Ya Rebbî gunehên min bibexşîne,
La ilahe illellah lailahe illellah
La ilahe illellah, gunehên min bibexşîne ya Rebbî
(HE, M 1/4)

2.4. Şêxê Îşraqî

Şeyhû'l-Îşraq (Suhrewerdîyê Meqtûl): Şîhabûddîn Suhrewerdî, di sala 1153yê de, di navçeyê Îranê ya bi navê Suhrewerdê hatiye dinyayê. Damezrînerê terîqeta Suhrewerdîyê ye. Di serdema Eyyûbîyan de ketiye hepsê û li wê derê wefat kiriye. Suhrewerdî, şêxê felsefeya nûrê (îşraq) ye.

Bi fermana wî pîrê Mûxanî serî banedî ji fermana wî
Her roj bibe qurbana wî meyê binûşe ku dermanê wî
Eger tu mirovê xwestiyar î bo gotina *şêxê Îşraqî*
Meyê binûşe ku bû baqî
“Hey lo meykedeyo peyalekê bide û bigehîne”
(HF, T, 1/1)

2.5. ‘Ebdal

Piraliya peyva bedîlê (miqabilê tiştekî) ye. ‘Ebdal ew kes e ku təkiliya xwe ji dinyayê biriye û xwe girêdaye Rebbê xwe û bûye derwêş. ‘Ebdal, bi miqabêlê beheştê, ji dinyayê bihoriye. ‘Ebdalî, caran jî, bi belengazî, feqîrtî û xweyî derdmendiyê tete me’na kirin.

Bike rayê li '*ebdalî*
Ji derd û êşa wî nalî
Hilo carek bibîn halî
Çi derd ya Reb Xudê dayê
(HK, M 8/2)

3. KESAYETIYÊN ÇÎROKÎ Û DÎROKÎ

3.1. Şêxê Sen'an

Şêxê Sen'an, çîrokekê tesewifî ye û di nav Mantiqû't-Teyr a Ferîduddîn 'Ettar de derbas bûye. 'Ettar di vî mesneviya xwe ya sembolîk de maceraya mirovên ku dixwazin bigehêjîn evîndara xwe, lêbelê di rêya wan de gelek gengeşî hene; li ser navê Şêxê Sen'an qisse kiriye. Feqiyê Teyran jî, bi navê Şêxê Sen'an çîrokek bi menzumî nivîsiye.

Şêxê Sen'an bûye mezmûnek di nav edebiyata gelên Misilman de. Melayê Cizîrî¹²⁶, Hafîzê Şîrazî¹²⁷, Fuzulî ev metafor di beytên xwe de bi kar anîne. Seyfiyê Şoşî jî weke Melayê Cizîrî dibêje ku Şêxê Sen'anê jî weke Musa, tecelliya Xweda dît û kete pey.

Ew *Şêxê Sen'anî* ku bû
Nîşanek ji razên te bihîstibû
Tebat û aram ji dil revîbû
Şahê welîtiyê Muhyedîn
(HF, M 2/10)

¹²⁶ "Mey nenoşî Şêxê Sen'anê xelet / Ew neçû nêv Ermenîstanê xelet" (Melayê Cizîrî, Dîwan, weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012).

¹²⁷ "Ger mûrîdê rahê 'eşq î fikrê bednamî me kon / Şêxê Sen'an hirki rehnê haneyê hammar daşt."
(Eger tû mûrîdê rêya evîne yî, ji xebergerî/paşgotinan xwe nede paş; Şêxê Sen'an hirkayê xwe bi mûqabilê hinek şerap ve, bi rehîni da meyxanegerî. Hafîzê Şîrazî)

3.2. Leyla û Mecnûn

Çîroka Leyla û Mecnûnê di edebiyatê gelên Misilman de bûye sembola evîndariyê. Di edebiyata kurdî de, bi Zaravayê Kurmancî Siwadî ev çîroka evînî bi şiklê mesnewiyê di sala 1870ê de nivîsiye. Helbestkar, hestên xwe yên derbarê kêşandina eza û cefayê di rêya evînê de bi çîroka Leyla û Mecnûnê (Qeysê Amirî) tînin der.

Çi derd e û çi mecrûh e

Çi me'lûlem û meşhûh e

Ez im dil dayê meqrûh e

Wekî *Mecnûnê Leylayê*

(HK, M 8/3)

Qise jî bikim li ser gulê ku bilbil li ser dildar bû

Dildar mîna dildarê dîwane, *Mecnûn* mîna dîwaneyê *Leylayê*

(HF, X, 1/4)

3.3. Ferhad û Şêrîn

Hikayetekê edebiyata Îranê ye. Ferhad ji bo ku bigihije Şêrînê cefa û eziyetan dikêşe û dikeve îmtîhanekî zor. Di mesnewiyan de Ferhad evîndarê Şêrînê ye û keça hikumdarê Ermeniyana e. Ji bo îspatkirina evîna Ferhad, Şêrîn dixwaze ew çemê pişt çiyayê bîne koşkê. Xeber tê kû Şêrîn miriye. Ferhad jiyaneke bê Şêrînê naxwaze bivirê xwe serê xwe dide û xwe dikûje. Şêrîn jî dema vî dibihîze, li ser cenazê Ferhad, bi xençera xwe, xwe dikûje. Ev hikaye sembola kêşana eza û cefayê ya di rêya 'eşqê de ye.

Çu xew nayê ji ber dînê
Tisojît dil ji êtûnê
Wekî *Ferhad û Şêrînê*
Bi xo find e û perwan im
(HK, M 5/9)

3.4. Zuleyxa

Ev qisse di Qur'anê de jî derbas dibe. Qur'an vî qisseyê weke “ehsenu'l-qessas” (qisseyaya herî xweş) bi nav dike. Yusif mirovekî herî çeleng e. Ji layê birayê xwe ve îhanetî lê hatiye kirin û ew jî bi hikmeta Xudê li Misrê bûye desthilatdar. Zuleyxa aşiqê Yusif bûye di dawiyê de gehiştine hev. Di edebiyata kurdî de cara yekem ev qisse weke mesnewiyekê Selîmê Hîzanî di sala 1759ê de nivîsiye. Yûsif û Zuleyxa her dû jî sembolên bedewî, çelengî û spehîtiyê ne.

Hilo yar hat wekî horî
Zuleyxa bît bi xo gorî
Enî gul bû gula jorî
Bi zeryok û bi guhar hat
(HK, M 2/3)

Wekî kelbê intîzarê
Bînim ku dêbînim yarê
Qeţ têr nabim ji dîdarê
‘Eks dabû **Zuleyxayê**
(HK, M 8/9)

3.5. Belqîsa

Di edebiyatê de navê Suleyman, Belqîsa, Asaf, cîn, mohr, Sebe, morî bi bi hev re girêdayî ne. Belqîsa, li welatê Yemenê melîkeya Sebayê bûye. Hudhûda Suleyman ji melîkeyê û welatê wê xeberdar bûye û Suleyman vê derbarê de agehdar kiriye. Belqîsa, rojhebandekê pûtperest bûye. Wezîrê Suleyman pêxember Asaf bi quweta ismê ‘ezem Belqîsa û textê wê aniye cem Suleyman pêxember. Belqîsayê, baweriya wî qebûl kiriye û bi wî re zewiciye. Textê wê bi mû’cîzewî di hewayê de firiye û hatiye cem Suleyman pêxember.

Li ser textî bû *Belqîsa*

Vejî hey kir wekî ‘Îsa

Li vî dewrî giha dîsa

Sebaseb hat û ferhan im

(HK, M 5/5)

4. MEZMÛNÊN EVÎNDARIYÊ

Di edebiyata klasîk de derbarê ‘eşqê de gelekî mezmûn hatine bikaranîn. Ev mezmûn bûne sembolen evîniyê, remzên bedewiya yarê...hwd.

4.1. Gul û Bilbil

Gul, çiçekekê bedew e û minasebeta wê bi rûyê yarê re heye. Gul nazdar e û weke aşiq zû diçilmise. Gul yara bilbilê ye, bilbil jî aşiqekî dilovan e. Gul, bi roj vedibe, şev xwe radipêçe; bilbil jî bi roj wenda dibe bi şev jî ji ber gulê, li benda vebûna wî dimîne û dinale. Tû carê nagehin hevûdû.

Êstiriyên gulê jî reqîbê aşiqê ye/ne. Bi navê “Gul û Bilbil”ê jî berhemên alegorîk hatine nivîsîn. Bi reng û bihna xwe ve gul bedew e û her daîm jî taze ye, tazetiya xwe ji demsala biharê hildide. Bilbil jî bi xwendina dengê xwe ve namdar e û dengêkî lorî û huzunbaz lê heye.

Fereh min bû mufferreh dil

Wekî bağê tijî der **gul**

Bihar bêt û gihî **bilbil**

Bi derd û ah û efgan im

(HK, M 5/6)

4.2. Find û Perwane

Seyfî cihê peyva şem’ê kurdîya wê “find” bi kar aniye. Şem’ û perwane edebiyatê de temsîliyeta evînê dikin. Ev her dû têgeh bi hev re têkildar in, dema navê yekî tê bikaranîn ya din jî pêwiste bê. Dema ‘aşiq bû perwane, rûyê yarê dibe şem’ ronahiyê dide. Ronahiya findê, serê heta binê perwaneyê wekê xwe dihêlîne. Perwane, aşiqekî sadiq e, li derdorê şem’ê dizivire û bédeng dimîne heta canê xwe teslîm dike.

Bi navê Şem’ û Perwaneyê mesnevî jî cara yekem di edebiyata farisan de hatiye nivîsîn. Cara yekem Ehliyê Şîrazî (wefat 1535) ev berhem weke mesneviyê di sala 1527ê de nivîsiye.

Çu xew nayê ji ber dînê

Tisojît dil ji êtûnê

Wekî Ferhad û Şêrînê

Bi xo **find e û perwan** im

(HK, M 5/9)

4.3. Selwî/Serw

Serwî, darek e û bi dirêjahiya xwe ya rast ve namdar e. Di kurdî de navên wek “sipîndar û selwa” jî tê binavkirin. Di edebiyata klasîk de navê vê darê gelek hatiye bikaranîn. Temsîliyeta bejna yarê dike, hejana wî ya li ber bayê, rêveçûn û meşa yarê sembolîze dike.

Wekî par tewqe zerrî bû
Heme têk befreke sipî bû
Bejn **selwa** ye ristî bû
Bi cêrî û xizmet û kar hat
(HK, M 2/10)

Dil ji me bir bi nazekê
Serwekê serferazekê
Şahîbê remz û razekê
Mahruxek birû hîlal
(HK, M 4/2)

4.4. Qewseyn

Qews, kelîmeyekî ‘erebî ye û bi kurdî “kevan” e. Helbestkar, birhên yarê bi şeklê wê ve dişibine kevanê. Kevan hem amûrekî şer û cengê ye, hem jî navê bircekî ye. Kelîmeyên “qews, qewsê qûzeh, ebrû, hîlal” bi pîralî bi hev re têne bikaranîn. Di Qur’ana Pîroz de jî ev têgeh dibore. Di Sureya Necmê de dema behsa çûyina Mî’racê tê kirin, dûrahiya pêxember ji Xudê hindê qewsekî bûye. Birh (birû) li ser çavan in, çav jî bi kevanê (birh) nêrînên weke tîran li ser aşîqê de dibarînin.

Meşate karê zulfeyn in
Du ebrû mislê **qewseyn** in
Siyehpoş in bi mabeyn in
Hilal’ul ‘îd pal dane
(HK, M 6/5)

4.5. Îrem

Îrem, baxçeyê qral Şeddad e ku bi goreyê wesfê beheştê wî jî li ser rûyê ‘erdê ji xwe re beheştekan ava kiriye. Şeddad, xwe weke îlahekî dîtiye û Xudê Te’ala jî baxê wî yê Îremê bi tûfanekî daçikandiye bin ‘erdê. Di edebiyatê de ev baxçe “Baxê Îrem” tê binavkirin. Rûyê yarê bi spehîtiya xwe ve dişibe “Baxê Îremê”.

Pîr û eţfal sa‘etî der **Îremiyan**
‘Arizeş ez kirdigarî el-ferz
(HK, X 3/4)

5. CIHÊN TAYBET

5.1. Çîn û Maçîn

Çîn welatek e ku li rojhilata dûr e û berê jê re Maçîn jî dihate gotin. Dînê Manî herî berfireh li welatê Çînê belav bûye. Manî, hem pêxember û hem jî ressam bûye. Kitêba xwe bi wêneyan (mînyatûr) neqîş kiriye. Ji ber vê Çîn, ji rûyê yarê yê sipehî re bûye simbol. Seyfî ev peyv di wateyeke din de bi kar aniye û ji bo ku yar were, dixwaze çî malên wî heye, wekê firehiya erda Çîn û Maçînê bi gorî wê bike.

Çi xundkar e we şêrîn e

Çi sultân e bi temkîn e

Bibexşim **Çîn û Maçîn** e

Hilo rabe bi xo yar hat

(HK, M 2/2)

5.2. Qendehar

Bajarekî Efxanîstanê ye. Îskenderê Makedonî di dema sefera xwe ya rojhilatî de ev der ava kiriye. Qendehar li ser rêya Armûşê ye, loma jî ji aliyê bazirganiyê ve namdar bûye. Di vê rêyê de titin û cureyên baharatê belavê dinyayê dibûn.

Qelûna baskê asmîn e

Ji ziddê lewmê mûdîn e

Muţella pêk ve zerrîn e

‘Emel karê ji **Qendhar** hat

(HK, M 2/17)

5.3. Bulxar

Li goreyê Kurdistanê Bulxar memleketekî dûr e. Di çanda rojane de dema kesek/tiştêk ji dûr bê, ev peyv tê bikaranîn.

Di gulzarê gula sor e

Bi ‘etrîşan û kafûr e

Dikir ‘enber eser dûr e

Wekî bayê di **Bulxar** hat

(HK, M 2/13)

6. JIYANA CIVAKÎ

6.1. Newroz

Newroz, roja nû ye û di vê rojê de saleke nû dest pê dike. Li nav milletên rojhilatê (Kurd, Fars, Efgan, Tacik, Tirk) de destpêkirina vê rojê wekê cejnê tê pîrozkirin. Bi goreyê hinek efsaneyan, di vê rojê de Xwedê kaînat û mirov afirandî ye. Dema cara yekem roj ketiye birca beranê (birca hemelê) di vê rojê de stêrkan dest pê zivirînê kirine û bi vî awayî jîyanê dest pê kiriye.

Newroz destpêka biharê ye û bihar bi hişînahî û çiçekên xwe ve wekê bûkekê tê û dinyayê bi xweşikahiya xwe dixemilîne, durr û mircanan direşîne li ser ‘erdê.

‘Erûsa textê **newroz** e
Hesûda çav bibûn boz e
Reqîb da’im bikird toz e
Reşandin durr û mercan e
(HK, M 6/3)

Neynika mîratê dil tarîkşud
Rûzê **newroz** buye tarî el-ferz
(HK, X, 2/3)

6.2. Aletên Mûzîkê

Mûzîk jî di meclisan de wekê unsûreke şahiyê hatiye bikaranîn. Mûzîk bi deng û awazên xwe ve li ser insanan gelekî tesîrdar e. Ji wî di jiyana mirovahiyê de ciyekî taybet girtiye.

6.2.1. Çeng, Dol û Neqqar

Çeng, amûrekî mûzîkê ye û bi tiliyan tê jendin. Stûyê wî dirêj û xwehr e. Çenga herî baş ji dara zerdaliyê tê çêkirin. Ji dolê re, dahol, dehol û dawûl jî tê gotin. Bi taybetî bi zirnê re tê bikaranîn. Neqqar (neqqare) jî deholek e û ji biçûkê wê re qudûm tê gotin. Ev her sê amûr jî cureyên deholan in û di şahî û cimbûşan de tene bikaranîn.

Bi belbîk bû bi heşşab e

Reşandî ji misk û gullab e

Ji çeng û zenga şerab e

Bi dol û saz û neqqar hat

(HK, M 2/6)

6.2.2. ‘Ud û Saz

‘Ud, amûrekî mûzîkê yê ku bi têt û mizrabê tê jendin; sandoqa wî fireh e, baskê wê kurt û bi paş ve xwehr e. Saz jî wekî ‘udê bi mizrabê tê jendin. Cudahiya wan şiklê sandoq û dirêjahiya baskê wan e. Sandoqa sazê navfireh e û baskê wî jî dirêj û rast e. Ev herdu amûr jî, di roj û demên şahiyên de tene jendin.

أدر كأسا تژی می بوز نوشیدن پیاپی بو

بعود و ساز و هی هی بو خرد آنجا بلاشی بو

ز لاشیء مه دیتی دل بشد تخت و بشد منزل

میان جائی بـود هائـل

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکاها

*(wate: Peyalekê bide, tijî mey be ji vexwarinê li pê hev be
Bi ûd û saz û hey hey be li wira hiş wek tine be
Me ji tinetiyê dil dîtibû bûbû text û bubû menzil
Di navbera cihekê de bi sawir
“Ku seretayî evîn hêsan diyar bû belê pişt re zor keft”
(HF, T 1/2)*

7. MADDEYÊN GIRANBIHA

7.1. Durr û Mercan

Durr (mirarî), bi rengspîtiya xwe ve temsîliyeta didanên yarê, hêstirên çavan û gotinên wê yên xweşik dike. Di nav behran de di nav sedefê de çêdibe. Mirarî bi rengê xwe ve dibiriqe û porê yarê jî bi reşahiya xwe ve dibiriqe.¹²⁸ Di helbesta Şoşî de wekê wesfên sipehîtiya yarê hatiye emilandin.

Di baxî sîng û derzî ne
Zilfê zêr **mirarî** ne
Qewî berben bi rîşî ne
Her ev sale wekî par hat
(HK, M 2/9)

Bê nazikê û dêmdurrê
Xeşm û gezeb heybet pirrê
Ez kirime teyrê mij firrê
Şev tarî ye roj kir keser
(HK, M 3/4)

¹²⁸ Pala, h.b., r. 126.

Durr û mercan di helbastan de bi hev re têne bikaranîn. Di neqîşkariyê de mercan maddeyekî hêja ye. Di edebiyata klasîk de lêvên yarê, devê wê, hêsirên evîndarê wekê mercanê ye. Hêsirên mêrcanî ji xurbetiyê, ji cudabûnê, ji negihîştinê têne reşandin.

‘Erûsa textê newroz e
Hesûda çav bibûn boz e
Reqîb da’im bikird toz e
Reşandin **durr û mercan e**
(HK, M 6/3)

7.2. ‘Eqîq

‘Eqîq, me’denekê sor e û giranbiha ye. Bi sorahiya xwe temsîliyeta lêvên yarê dike.¹²⁹ Tiştên nexşekariyê wekê gustilk, gerdenî bi vê me’denê têne çêkirin.

Dêm enwera mişlî qemer
Hewce nîne qeç bi zîv û zer
Zulfê di hûr helqe li ser
Min ji lêv ‘**eqîqa** sor nekey
(HK, M 7/6)

7.3. Kafûr

Kafûr, zemqa darekê ye ku ew dar li başûrê Hindîstanê çêdibe. Rengspî ye û bihneke dijwar lê heye. Ji berê ve di tendiristiyê (tababet) de hatiye ‘emilandin. Bi rengspîtiya xwe ve sembola wicûda yarê ye. Çawa ku di tebabetê de tê ‘emilandin bedena insanê sihhetxweş dike, yar jî bi wesla xwe aşiqan dilaram dike.¹³⁰

¹²⁹ Pala, h.b., r. 14.

¹³⁰ Pala, h.b., r. 251.

Di gulzarê gula sor e
Bi ‘etrîşan û **kafûr** e
Dikir ‘enber eser dûr e
Wekî bayê di Bulxar hat

(HK, M 2/13)

8. ÇÎÇEK Û BÊHNÊN XWEŞ

Di edebiyat klasîk de çîçekên bihn xweş di derbarê yarê û evîndariyê de hatine bikaranîn. Bi taybetî gul û çîçek temsîliyeta unsûrên (por, xelek, rû, dev, lêv...) yarê dikin.

8.1. Mîsk û ‘Enber

‘Enber; maddeyeke reş û bihnxweş e; di behra Hîndê de, di nav zikê cureyekî masiyan de heye û masî wê di zikê xwe de diavêje derve û tê qeraxê behrê. Reng û bêhna wê temsîliyeta porê yarê dike. Porê yarê jî reş e û her daîm wekê mîsk û ‘enberê bêhna xweş dide.¹³¹

Mîsk jî, di nav zikê xezala nêr de heye, dema ew nafeya ku mîsk tê de, xezalê nerehet dike û dikeve ‘erdê. Mîsk, bi rengreşî û bêhnxweşiya xwe ve temsîliyeta por, birh û nîşanên yarê dike. Biskên yarê wekî ‘enber û mîskê bihnxweş in.

¹³¹ Pala, h.b., r. 324.

Heme kar ‘**enber û mîsk** in
Li rex dêmê hemî bisk in
Mirarî û durr di ber bisk in
Bi elmasê di muxtar hat
(HK, M 2/11)

Bi belbîk bû bi heşşab e
Reşandî ji **misk** û gullab e
Ji çeng û zenga şerab e
Bi dol û saz û neqqar hat
(HK, M 2/6)

Ji wê har hate hadirî
Kim û zerrîna şatirî
Xeml wa li bejnê karkirî
Bi bêhna **miskê** Tatar hat
(HK, M 2/15)

8.2. Gul

Gul, hem bi spehîtahiya xwe hem jî bi bêhnxeşîya xwe ve çiçekeke namdar e. Caran yar gul e, caran gul yar e. Di edebiyatê de, çiçeka ku herî zêde navê wê tê bikaranîn gul e. Bi goreyê rengên wê, cureyên wê jî, wekî sorgul (gulesor), gulezer, gulespî hene. Bêhna wê jî, ji perikên wî tê çêkirin û dibe gulab/gulav.¹³²

¹³² Pala, h.b., r. 171.

Tîtik û netrik û wereq
Daye semayê wan şefeq
Maye li **sorgulan** ‘ereq
Lu’lu’ û şebnemî mîsal
(HK, M 4/6)

Bi belbîk bû bi heşşab e
Reşandî ji misk û **gullab** e
Ji çeng û zenga şerab e
Bi dol û saz û neqqar hat
(HK, M 2/6)

Şerab û heyzeran berda
Xizêm û ney kirî serda
Gula sor qeş nema perda
Wekî **gul** weqtê sehhar hat
(HK, M 2/7)

Wekî **gul** weqtê dilxwazin
Heme zêr bişkoj û bazin
Li ser singê bi awaz in
Te nav baxî da bihar hat
(HK, M 2/8)

Ji behreyê **sorgul** di geş
Sunbul û reyhan bihn xweş
Lê ez çi kem bextê min reş
Binyatê kûr e her qeder
HK, (M 3/14)

8.3. Sosin, Lale

Sosin, bi dirêjahiya pelên xwe ve temsîliyeta xençerê, zimanê yarê yê tûj û mijangê wê dike.

Lale, bi reng û şiklê xwe ve balkêş e û têkiliya wê bi qedehê re heye. Di nav laleyê de lekeyeke reş heye û temsîliyeta nîşana rûyê yarê dike, bi wateya tesewifê bi kirinên heramiyê, tesîrê li reşbûna qelbê dike.

Sosin û lale û gul e
Taze binefş û sunbul e
Weku çi bagê kamil e
Ev heme çiçek in li bal

(HK, M 4/7)

8.4. Binefş û Sunbul

Binefş, bi bêhn, reng û stûxweriya xwe ve namdar e. Temsîliyeta porê yarê dike. Sinbil, bi bêhna xwe ya xweş ve weke mîsk û ‘enberê ye. Temsîliyeta bêhnxweşiya bedena yarê û porê wê dike.

Sosin û lale û gul e
Taze **binefş û sunbul** e
Weku çi bagê kamil e
Ev heme çiçek in li bal

(HK, M 4/7)

8.5. Reyhan

Reyhan, bi rengê xwe yê reşik û bêhnxweşiya xwe ve temsîliyeta porê yarê dike. Dema bi desteyî tê girêdan porê yarê yê girêdayî û bi kezî tîne bîrê.

Muheyayên û ma fî der
Ji nûra wê hemî enwer
Çi misk e ew çiyê ‘enber
Çi ‘ûd û gul û **reyhan** e
(HK, M 6/9)

8.6. Nêrgiz

Ev kulîlk zerîf, rengzer û bêhnxweş e. Bi rengzeriya xwe ve rûyê yarê, bi bêhnxweşî û mestkirina xwe ve temsîliyeta yarê dike. Seyfîyê Şoşî jî, bi sembola mestbûnê, ev çiçek di helbestên xwe de bi kar anîne.

Mest û bi naz û gemze ne
Pir li me **nêrgiz**ên şepal
Dil ji me bir kirîşmeyan
Zêde tekelluma bi hal
(HK, M 4/1)

8.7. Qerenfîl

Kulilkeke bêhnxweş e û bi reng û reng çiçekan vedike. Li îqlîmên tropîkal çêdibe û xonçeya wî wekê beharat tê ‘emilandin. Bi bêhn û te’ma xwe ve nuneriya yarê dike.

Bi bihna ‘ûd û sunbul tê
Qehwa bi hêl û **qerenfil** tê
Her ji wan lêvêt şil û mil tê
Tûtin kêşa qelûn nar hat
(HK, M 2/16)

8.8. Zencefil

Zencefil / Zencebîl, kelîmeyeke ‘erebî ye. Ev çiçek jî weke kafûrê ji famîlya baharatan e. Bi bêhnxweşî û sihhetdariya xwe ve girîng e. Temsîliyeta aramdayîna yarê dike.

Kafûr û ne wek **zencebîl**
Ez kewşer û ez selsebîl
Ez muhbeta yara qetîl
Ez zikrê hû Menşûr nekey
(HK, M 7/2)

BEŞA ÇAREM

1. DI AMADEKIRINA METNÊ HELBESTAN DE RÊBAZÊN KU HATINE ŞOPANDIN

Me xebata Tehsîn Îbrahîm Doskî ya ku ji destnivîsa Seyfî hatî derêxistin ji xwe re kire bingeh û lêkolînên xwe goreyê vê xebatê çêkirin. Xebata Tehsîn Îbrahîm Doskî, ji sê beşan pêk dihat û di nav beşan de helbest goreyê ruxsarê ve têkilhev bûn û me ev bi goreyê teşeyên nezmê (beşa kurdî: murebba, xezel; beşa farisî: terbî, xezel, murebba, ruba'î, yekmalik) ji nû ve tesnîf kir. Herweha me helbestên Seyfîyê Şoşî, bi teşeyên nezmê bi kurtasî (xezel: X, murebba: M... hwd.) nav kir. Me di tesnîfa xwe ya nû de di jêrenotan de da nîşan ku di xebata Doskî de helbest di çî rêzê de ye. Her wekî di tesnîfa me de murebbaya kurdî ya di rêza 7. de, di xebata Doskî de di nav helbestan de rêza 10. de ye.

Di beşa tehlîlê de, hejmara piştî herfa kurtasî hatî rêza helbestê, ya piştê vê jî hatî di helbestê de rêza beyt, bend û çarrêzan nîşan dide. Her wekî (HK, M3/8). Di vê nimuneyê de 3 hejmara murebbayê Kurdî, 8 jî rêza çarrêza murebbayê nîşan dide.

Di beşa helbestên kurdî de hinek îbareyên ‘erebî û farisî jî cih digirin. Me ew îbare îtalîk nivîsîne û di jêrenotan de jî wateya wan daye.

Di bikaranîna eruzê de qisûrên ku hatine me daye nîşan û di îmaleya dirêj de me heceya kurt a zêde, di parantêzê de me bi herfa “i”yê nivîsiye.

Wek nimûne:

Gûher pêkve cewahir bûn

Li ser dêmê di zahir bûn

Pişt(*i*) borî we hazir bûn

Bi belbîk û kulavxwar hat

(HK, MM 2/5)

Di latînîzekirina tekstê ya kurdî-‘erebî de, ji bo tîpên ku di elîfbêya kurdî ya latînî de cih nagirin, me elîfbêya transkrîpsiyonê ya navnetewî ya ku di weşandina berhemên bi tenqîd ên zanistî de têne bikaranîn, tercih kir.

Elîfbêya Transkrîpsiyonê

ء	: '
ت	: Tt
ث	: Şş
ح	: Hh
خ	: Xx
ذ	: <u>Zz</u>
ز	: Zz
س	: Ss
ص	: Şş
ض	: <u>Žž</u>
ط	: Tt
ظ	: <u>Zz</u>
ع	: ‘
غ	: Xx
ه	: Hh

2. METNÊ DÎWANÇEYÊ

2.1. BEŞA HELBESTÊN KURDÎ

2.1.1. Murebba

1¹³³

Mefa'îlun / Mefa'îlun

Hezec + - - - / + - - -

- 1 Keremkar î Mela Eħmed
Neçîtin nav rezê şala
Ĥeta dinya dibît cemed
Nexut ne didet hevala

Li hevala qeş napirsî
Ji tir'yê xo qewî t'tirsî
Hero nanîdixut tirsî
Ĥeta weqtê belg xezala

Ĥeta werhan belgê dara
Dinya wabuye *xûsare*
Zivistan e qewî sar e
Doşav wa birî çend mala

Doşav wa birî veşarî
Bîşolkê kete diyarî
Çi xwar bû filhêTiyarî
La b'ala û la bi ala!

¹³³ Ev murebba di çapa TÎD, beşa helbestên kurdî de rêza 1. de ye.

5 *La bi ala'w* dibin mest e
Doşav qewî ye bêdest e
Bikî çî mehkem derbest e
Mela veşar li nik xala

Mela mişhefê wê t'xwînit
Bih û sêvêt me nabînit
Ti îlonê tirî tînit
Wekî mirmirkê kendala

Wekî mirmirkê dev avê
Li 'umrê xo nî û l'tavê
Heke t'bînî bigir bavê
Ewî mede çu 'ebdala

Ewî naxûne elmûnî
Fêqî aqarî nabînî
Zerik zer bû wek hîgvînî
Rezêt avêtî kendala

Rezêt avêtî girika
Ku zane û gel tehlika
Silopî t'gel behîv terka
Hesen kerkê wî bû 'ala

10 Hesen kerkî'w sadanî ye
Mîranî û beqerî ye
Zerkî bil û taîfî ye
Hîlûqî tuxmê her sala

Heme sal dane wan ûşî
Reş û sipî ne hemî rîşî
Bibîn şin'etî û pîşî
Şukûr lîllah Xudê T'ala

Şukûr lîllah wî da hêj e
Seyfî muhtacekê j'mêj e
Şa bit Elah her bibêje
Ji bil wî tu bizan la la

2¹³⁴

Mefa'îlun / Mefa'îlun
Hezec + - - - / + - - -

1 Ji bextê min reşî têkel
Seher bangî bi hawar hat
Kê mîr û begler in wêt'gel
Xulamên şahê xundkar hat

Çi xundkar e we şêrîn e
Çi sultân e bi temkîn e
Bibexşim Çîn û Maçîn e
Hilo rabe bi xo yar hat

Hilo yar hat wekî horî
Zuleyxa bît bi xo gorî
Enî gul bû gula jorî
Bi zeryok û bi guhar hat

¹³⁴ Ev murebba di çapa TÎD, beşa helbestên kurdî de rêza 2. de ye.

Bi zeryok û bi tîtik bû
Bi nîşan û bi netrik bû
Siyeh û kala nazik bû
Gulav zêra gûher war hat

5 Gûher pêkve cewahir bûn
Li ser dêmê di zahir bûn
Pişt(i) borî we hazir bûn
Bi belbîk û kulavxwar hat

Bi belbîk bû bi heşşab e
Reşandî ji misk û gullab e
Ji çeng û zenga şerab e
Bi dol û saz û neqqar hat

Şerab û heyzeran berda
Xizem û ney kirî serda
Gula sor qeţ nema perda
Wekî gul weqtê sehhar hat

Wekî gul weqtê dilxwazin
Heme zêr bişkoj û bazin
Li ser singê bi awaz in
Ti nav baxî da bihar hat

Di baxî sîng û derzî ne
Zilîfe zêr mirarî ne
Qewî berben bi rîşî ne
Her ev sale wekî par hat

10 Wekî par tewqe zerrî bû
 Heme têk befreke sipî bû
 Bejn selwa ye ristî bû
 Bi cêrî'w xizmet û kar hat

 Heme kar 'enber û misk in
 Li rex dêmê hemî bisk in
 Mirarî'w durr di ber bisk in
 Bi elmasê di muxtar hat

 Hemî elmas û zumrûd in
 Ji sîlan û ji ya'qûd in
 Di dêmê da di mewcûd in
 Enî gul bû di gulzar hat

 Di gulzarê gula sor e
 Bi 'etrîşan û kafûr e
 Dikir 'enber eser dûr e
 Wekî bayê di Bulxar hat

 Wekî bayê dikir seyran
 Cih û doşmek perêt teyran
 Her çi zanî bibû heyran
 Li hir dîn bû ji wê har hat

15 Ji wê har hate hadirî
 Kum û zerrîna şatirî
 Xeml wa li bejnê karkirî
 Bi bêhna miskê Tatar hat

Bi bihna ‘ûd û sunbul tê
Qehwa bi hêl û qerenfil tê
Her ji wan lêvêt şil û mil tê
Tûtin kêşa qelûn nar hat

Qelûna baskê asmîn e
Ji ziddê lewmê mûdîn e
Muçella pêk ve zerrîn e
‘Emel karê ji Qend’har hat

Ji Qend’har xercê sulţan e
Bi bo **Seyfî** du’axwan e
Hindî mabim riş û g’yan e
Li min bîr têt ku her car hat

3¹³⁵

Mus tef ‘i lun / Mus tef ‘i lun
Recez - - + - / - - + -

1 Îro di dêmê fikkirîm
Fîlhal li min sotî ceger
Der torê werbûm hilfirîm
Qeş saxî jê nayême der

Qeş sax ti bît bê ser kirî
Hestî hemî kerker kirî
Meytê du dar lê ferkirî
*Fîlhalî*¹³⁶ hey ma tête ser

¹³⁵ Ev murebba di çapa TÎD, beşa helbestên kurdî de rêza 4. de ye.

¹³⁶ Fe ya li halî: weyla li hale min.

Ma hey dibît ê tîr di dil
Cerg û hinav têk bûne kul
Qeṭ ew çira nabîte hil
Bê nazika zerrîn kemer

Bê nazikê û dêm durê
Xeşm û gezeb heybet pirê
Ez kirme teyrê mijfirê
Şev tarî ye roj kir keser

5 Şev tarî ye ez bê xew im
Paşî vê carê jîn hew im
Ew bazî ye ez wek kew im
Ji mexleba min çû mefer

Lê min mefer qeṭ nîne kes
Cuz dilbera feryad(*i*)res
Xozî reqîb min dîba bes
Ji pê'w serî ba ker bi ker

Kerker biya jêk hatba der
Şe'w tûleya ser bikra şer
Qeṭ zerreyek nehişt ji ber
Telbîs e ew le'net e fer

Lê min fer e terka dinê
Keşkûlk(*i*) her kirme tinê
Bim sa'il û kem xwastinê
Hetta bighim Eswed Hecer

Ûetta bigehim wê rû'yetê
Anca neşînim muddetê
Ez dê du'a b'kem j'hezretê
Weqtê *mezîd rîhu's-seher*¹³⁷

10 Weqt e du'a der şubh û şam
Ji bo dilbera ez b'xo gulam
Ji 'işqa wê ez sotim tamam
Wek agir û pêt û şerer

Ji agirî ji muhbetê
Ji 'işqê û ji zehmetê
Ma qeş heyatek dertê
Ê j'me'sûqî bû ba xeber

Ê ba xeber qeş nalivit
Ji agirî ew narevit
Bê ru'yetê ma dihawit
Hek zerreyek tê kir eser

Min dî eser bê hed gelek
Ew nazika nisbet melek
Xo nedîd û got: ya welek¹³⁸
Nê l'nik minî tu b'here der

Ji behreyê sorgul di geş
Sunbul û reyhan bihn xweş
Lê ez çi kem bextê min reş
Binyatê kûr e her qeder

¹³⁷ Dema zêdebûna bayê sibê.

¹³⁸ Ya welek: kurtebêja (ya weyleke) ye, weyla li te.

15 **Seyfî** tu xo gêmgîn meke
Ji ber xebera dilxûn meke
Xo ji ‘arza rengîn meke
Da ji xunçe û gul key nezer

Binyatê kûr e bê hesab
Bê saqî wê da min şerab
Mexmûr kirim dil kir kebab
Avêtime nîva seqer

Avêtime nav agirî
Ney ez sax im ney wek mirî
Bo min bima huzn û girî
Seyfî bizan dûr e sefer

4¹³⁹

Mus tef ‘î lun / Mus tef ‘î lun
Recez + - - - / + - - -

1 Mest û bi naz û gêmze ne
Pir li me nêrgizên şepal
Dil ji me bir kirîşmeyan
Zêde tekelluma bi hal

Dil ji me bir bi nazekê
Serwekê serferazekê
Şahîbê remz û razekê
Mah(*i*)ruxek birû hîlal

¹³⁹ Ev murebba, Mecmu’eyê de tinebûye û Tehsîn Îbrahî Doskî, ji kitêba Bûjandnewe Mêjuwî Zanayanê Kurd wergirtiye (2/341-342).
Ev murebba, di çapa TÎD de rêza 7. de ye.

Ġulġul û zemzem û xirûş
Min di semayê hate gûş
Bir ji me şebr û ‘eql û hoş
Daye me badeya helal

Qamet û bejn ‘er‘er e
Leb ji nebat û şekker e
Xalê ji misk û ‘enber e
Turre û zulf û lam û dal

5 Lamî‘eya hetavekê
Hate nezer me gavekê
Dil kire bend û davekê
Ma di dilî da ew xeyal

Tîtik û netrik û wereq
Daye semayê wan şefeq
Maye li sorgulan ‘ereq
Lu’lu’ û şebnemî mîsal

Sosin û lale û gul e
Taze binefş û sunbul e
Weku çi baġê kamil e
Ev heme çiçek in li bal

Deġdeġeya mehebbetê
Her çi cihê ku riyetê
Êdî çu kes vê der netê
Ma dibînit kesek cemal

Seyfî eger tesewwurê
Key di cemala wê sirrê
Dê bikevî tegeyyurê
Nayê derê ji heq bi qal

5¹⁴⁰

Mefa'îlun / Mefa'îlun
Hezec + - - - / + - - -

1 Bi husna dilberê mest im
Du çeşman dît û heyranim
Ez im sekranê elest im
Ji 'ehdê ney peşîman im

Peşîman nabim ez îro
Li ser textê giha mîro
Hemî 'alem me kir bîro
Me dêm mexmûr û sekran im

Ez im sekran ji wan lêvan
Ji gunça wan gul û sêvan
Hemî roj û hemî şêvan
Ez im pabendê zulfan im

Ji zulfa reş wekî 'enber
Ji miskê xoştir û enwer
Li kê xurşîd li kê xawer
L ser textê me sulţan im

¹⁴⁰ Ev murebba di çapa TÎD, di beşa helbestêb kurdî de rêza 7. de ye.

5 Li ser textî bû Belqîsa
Vejî hey kir wekî 'Îsa
Li vî dewrî giha dîsa
Sebaseb hat û ferhan im

Fereh min bû mufferreh dil
Wekî bagê tijî der gul
Bihar bêt û gihî bilbil
Bi derd û ah û efgan im

Di ah û cezbe her pirr tê
Ji wê bezma ku ew sirr tê
Mu'ella her wekî durr tê
Ji şu'la wê perîşan im

Perîşan im şeva tarî
Ji wan zulfêt reşemari
Bejn selwa li rûbarî
Li bin sayê bi xaban im

Çu xew nayê ji ber dînê
Tisojît dil ji êtûnê
Wekî Ferhad û Şêrînê
Bi xo find e û perwan im

10 Bi xo find e wekî meş'el
Ji rojê xoştir e her hel
Heme 'aşiq mirin têkel
Ez im kuştî ji 'eynan im

Ji 'eynan û ji wan rûya
Ji biskêt hûr û xemriya
Ji 'işwe'w naz û ebrûya
Çu bidê abê lerzan im

Dilerzim cezbeya dil da
Ji 'işqê cuz'ekî hil da
Vema peykan dilê kul da
Bi êş û derd û pir jan im

Ji ber janê ezê mest im
Du reşmara bi xo geztim
Bi zulfa qeydkirim bestim
Ez im yeqsîr di zindan im

Di zindana di Mişrê me
Ez im dayim di 'esrê me
Ne carek qeṭ li yusrê me
Bi ḥuzn im pîrê Ken'an im

15 Gehîşt Yûsif bi Ken'anê
Esîr derket ji zindanê
'Ezîzê bûyî der anî
Ezê bê çare bê an im

Ez im bê an ji teḥşîlê
Çi cayê şerḥ û tefşîlê
Disojim şubhê qendîlê
Ji ber qurbê û hîcran im

Ji ber hicrê tikem hicret
Gurabê da me kir rişlet
Bori **Seyfi** xilaş zehmet
Bi zîrê luţfê Yezdan im

6¹⁴¹

Mefa'îlun / Mefa'îlun
Hezec + - - - / + - - -

1 Dilo rabe bihar kamil
Xilaş bû feşlê nîsan e
Çemen şîn bûn hemî bûn gul
Çi xoş bû weqtê seyran e

Çi xoş bû weqtê dilsoj e
Gula sor dane bişkoj e
Enî sipêda şefeq roj e
'Erûsa textê sulţan e

'Erûsa textê newroz e
Hesûda çav bibûn boz e
Reqîb da'im bikird toz e
Reşandin durr û mercan e

Reşandin biskê Tatar e
Bi misk û 'enbera sar e
Bi 'etrîşan gulav dar e
Meşatê daye şadan e

¹⁴¹ Ev murebba di çapa TÎD, beşa helbestên kurdî de rêza 8. de ye.

5 Meşate karê zulfeyn in
Du ebrû mişlê qewseyn in
Siyehpoş in bi mabeyn in
Hilal'ul 'îd(i) pal dane

Hilal'ul 'îd li ser şadan
Bibîne xetîê ustadan
Du goşe girtin û badan
Elîf wa kirbû perjane

Elîf deyna du mabeyn in
Li xurşîd û hilaleyn in
Du nûn waw û du le'leyn in
Mirarî ne bi xo kan e

Bi xo zanim ezê kuştî
Mîşal nabit bi çu tiştî
Ji nûra wê hemî riştî
Muheyya 'erd û 'esman e

Muheyayên û ma fî der
Ji nûra wê hemî enwer
Çi misk e ew çiyê 'enber
Çi 'ûd û gul û reyhan e

10 Çi reyhan e ku dibêjim
Mîşal nayên qewî gêj im
Ez im muhtacekê j'mêj im
We naket bête e'yan e

We naket ez bikem şerhê
Kêşandim ez ji nîv ferhê
Nesax bûme ji ber cerhê
Dilim da ber du çewgan e

Du çewgan in qewî zehmet
Ji tirsax wan neyim rahet
Zebanê xo dikem temmet
Ke **Seyfî** b' derd û kovan e

7¹⁴²

Mus tef 'î lun / Mus tef 'î lun
Recez + - - - / + - - -

1 Ya Reb tu min qeṭ dûr nekey
Ender huzûr mehcûr nekey
Ez kaseya fexfûr nekey
Ji şerbeta kafûr nekey

Kafûr û ne wek zencebîl
Ez kewşer û ez selsebîl
Ez muḥbeta yara qetîl
Ez zikrê hû Menşûr neke

Ez zikrê wî yarê şepal
Ji cebhetê pir xet û xal
Çavêt belek zulfêt delal
Min j' sorgul û gulhûr nekey

¹⁴² Ev murebba di çapa TÎD, beşa helbestên kurdî de rêza 9. de ye.

Bihn sorgul û ma-werd e ew
Me'şûm e û pir derd e ew
Rûyet şifayê derd e ew
Ya Reb sirrê meşhûr nekey

5 Ya Reb sirra spî gerdenê
'Alem hemî rûhê denê
Dest 'ebyeđa reng da xenê
Min ji wî dêmê pir nûr nekey

Dêm enwera mişlî qemer
Hewce nîne qeṭ b'zîv û zer
Zulfêṭ di hûr ḥelqe li ser
Min ji lêv 'eqîqa sor nekey

Min ji lêv 'eqîqa wek şeker
Xunçedeheṭ badê seḥer
Xemlî bi libsê sor û zer
Min ji dîtîneṭ mexmûr nekey

Min dîtîna çavêṭ belek
Biskêṭ xelek rûyet melek
Bê ḥed ḥisab kuştin gelek
Min ji xidmetê me'zûr nekey

Bê 'uzr(i) min ew bikujît
Ew bê ḥed û ḥisab bijît
Ew wî avrûyê nerijît
Ew kerbê l'min qeṭ zor nekey

10 Zora di dil bê taqet e
‘Aşiq qewî bê muhlet e
Rûhê filhal ew tidete
Tu ji qedeḥa ferfûr nekey

Tu ji qedeḥa lêvêt nebat
Ji beḫçeya baḫê heyat
E‘ṭi lena¹⁴³ tu bik’y xelat
Da j’rehmeta meḫfûr nekey

Da ji rehmetê bê behr nebim
Da’im li pêş çavêt te bim
Hem serxoş û ferxûnde bim
Seyfî xulam e dûr nekey

Seyfî xulam e roj û şev
Goyed du‘a bi dest û dev
Belkî min carek xûnît hev
Min ji reqîba mezkûr nekey

g¹⁴⁴

Mefa’îlun / Mefa’îlun
Hezec + - - - / + - - -

1 Ji derdê ‘îşqê bedhal im
Ji ḥubba rengê re‘nayê
Şev û rojan heme nalim
Tebîb rabe bike rayê

¹⁴³ E‘ṭlena: ji me re bide.

¹⁴⁴ Ev murebba di çapa TÎD, beşa helbestên kuedî de rêza 10. de ye.

Bike rayê li ‘ebdalî
Ji derd û êşa wî nalî
Hilo carek bibîn halî
Çi derd ya Reb Xudê dayê

Çi derd e û çi mecrûh e
Çi me‘lûlem û meşhûh e
Ez im dil dayê meqrûh e
Wekî Mecnûnê Leylayê

Wekî Mecnûnî sermest e
Li pêşî mehmel raweste
Bi cuz dîdar nebû qeste
Ewî lew navê bir cayê

5 Bire ca werme îqrar na
Wîşala dost me dîdar na
Çira kuştin bi yek car na
Ruha j’ qelbê min kêşayî

Ruha ji qelbê min derîna
Bilinda ‘ûliya şîna
Nezer kir min bi dûrbîna
‘Eyûnan berqî vedayî

‘Eyûn û berq û birûs in
Meşhûb û taze ‘erûs in
‘Aşiqê pêxwes û rûs in
Wekî kelbê vewestayî

Wekî kelbê intîzarê
Bînim ku dêbînim yarê
Qeṭ têr nabim ji dîdarê
'Eks dabû Zuleyxayê

'Eks dabû mihr û mahê
Sehergeh dê biçim rahê
Belku ew bişînud ahê
Da bêt vê çend ruha mayî

10 Da bet vê çend ruhê qatî
Da qurban kem li wî zatî
Da xilaş bim'j emanatî
Da raḥet bim ji xewxayê

Da raḥet bim di vê dinê
Feraxet çû nik mirinê
Da bisojim ez bi tinê
Ji firqeta dilrubayê

Ji firqeta nazenînê
Bibîn çi kirye evînê
Dûre ney fersî kelînê
Têk bû *kesel* ji germayê

Ji germayê ji agirî
Disojit qelbê zakirî
Heke sax im hekey mirî
Qeṭ bîr nakem aşinayê

Qeṭ bîr nakem meḥebbetê
Hindî bidet ber min z'ḥmetê
Min ḥisab kir bi reḥmetê
Ene 'ebduk çi fermayê

- 15 Çi fermayî tu yî sulṭan
Min im derwîşê sergerdan
Hero carek tu min meyxwan
Bikêşim ez temennayê

Temennayê bi çehvan kem
Di medhekê ji dil û can kem
Serê xo xakê payan kem
Desta rakem ber du'ayê

Di du'ayê **Seyfî** xûnît
B'ehd û wefa her t'dibînît
Desta li wecha da t'înît
Amîn ya Reb ji fatîḥayê

2.1.2. Xezel

1¹⁴⁵

Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilatun/ Fa'ilun
Remel - v - - / - v - - / - v - - / - v -

- 1 Her kesê l'espî suwar bit ew bifikrî bû 'egîd
Hek ewê şemlik li ser bit ew tibêtin ez reşîd

¹⁴⁵ Ev xezel di çapa TÎD, beşa helbestên kurdî de rêza 3. de ye.

Bê ‘eqil dersek bixwînit ew bibûye munteha
Her wekî şûfî li nanê ew tibit ba şêx murîd

Her hekimê sed hizaran new’ nasî yek giyah
Serhilîn û fexr û kibr û fikrî haziq bû ‘enîd

Hek ‘elîl pirsê ji cahil ket: nizanim min çî ye?
Ew ti bêt: derman ev e hek tu nekî dê bit mezîd

5 Nasîhê ku yek cema’et guh bidet fayde nebû
Bê şekî qelbê wî reş bû hişk bû mislê hedîd

Xoş nebe medha xo qet hek tu bibêjî **Seyfî** ye
*Wallahî ‘indî hakeza min fî ‘uqb’îş şedîd*¹⁴⁶

2¹⁴⁷

Fa’ilatun / fa’ilatun / fa’ilun

Remel - v - - / - v - - / - v -

1 ‘Umrê min jarî biwarî *el-ferz*¹⁴⁸
Pêkve bûye gem û tehlî *el-ferz*

Ṭali‘ê fexunde û bextê se‘îd

Ḥaliya xo l’min veşarî *el-ferz*

Neynika mîratê dil tarîksud

Rûzê newroz buye tarî *el-ferz*

¹⁴⁶ Bi Xwedê li nik min wehaye: kî di encamek teng da be dijwar e.

¹⁴⁷ Ev xezel di çapa TÎD, beşa helbestên kurdî de rêza 5. de ye.

¹⁴⁸ El-ferz: teqez, mutlaq, muhaqqaq, zînhar

Mah(i)taba dewletê çû der xusûf
Ta'etê min buye yarî *el-ferz*

5 Af(i)taba ref'etê hat 'ewrê reş
Şubh(i) borî bû êvarî *el-ferz*

Mehweşa min da'imî hûb gel heyî
Sûnda înkare wa xwarî *el-ferz*

Ew bû da'im min şev û rojan li bîr
Gef û teşn bo min hinarî *el-ferz*

Da'ima ez ya di heq gafil şudem
Zikrê tewhîd min bijarî *el-ferz*

Mutme'in ke qelbê Seyfî da'ima
Zikrê tewhîd tewbedarî *el-ferz*

3¹⁴⁹

Fa'ilatun / fa'ilatun / fa'ilun
Remel - v - - / - v - - / - -

1 Tême sûka wî 'etarî *el-ferz*
Nafeyê miskê veşarî *el-ferz*

Mestê nafê me ku lew pîrbêj kirim
Abê heywan kirye tarî *el-ferz*

We çi resm û cewherim têne şîfat
Mir'n û jîn e perdedarî *el-ferz*

¹⁴⁹ Ev xezel di çapa TÎD, beşa helbestên kurdî de rêza 6. de ye.

Pîr û eţfal sa‘etî der Îremiyan¹⁵⁰
'Arîzeş ez kirdigarî el-ferz¹⁵¹

5 Ruzê nû tu xane xane mîdiwî¹⁵²
Ba edeb **Seyfî** bi yarî el-ferz¹⁵³

2.2. Beşa Helbestên ‘Erebî

2.2.1. Tercî’-bend

أرجو من عندك ربي

اغفر عصياني و ذنبي

بالعشيرة المشيرة

بـالنبي و آل النبي

لا إله إلا الله لا إله إلا الله

لا إله إلا الله اغفر لي ذنبي يا ربي¹⁵⁵

¹⁵⁰ Di nav biheştîyan de.

¹⁵¹ Wechê wî ji Yezdan e teqez

¹⁵² Tu roja nû mal û mal dibezî

¹⁵³ Bi edeb ey Seyfî ji bo pêşbaziye teqez

¹⁵⁵ **Tercî’-bend**

Ez ji cem te hîvî dikim ya Rebbî!
‘Îsyân û gunehê min bibexşîne,
Bi xatirê deh kesên mizgîndar,
Bi pêxember û alê pêxember,
La ilah e illellah lailah e illellah
La ilah e illellah, gunehên min bibexşîne ya Rebbî

بِالسُّمُوَّةِ ذَا بِي_____دا

بِالْمُرْشِدِ الرَّشِيدِ _____دا

بِالذِّكْرِ اللَّهِ قَاعِ _____دا

اغفر لي ذنبي يا ربي

لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

156 لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ اغفر لي ذنبي يا ربي

بِمَنْ قَلْبُوبِ عَالِي

مطمئن في الهدى

بِذِّكْرِ اللَّهِ

اغفر لي ذنبي يا ربي

لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

157 لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ اغفر لي ذنبي يا ربي

156 Bi zimanên daxuyanî,
Bi murşidê reşid,
Bi zikrê wek nişîn,
Ya Rebbî gunehên min bibexşîne,
La ilah e illellah lailah e illellah
La ilah e illellah, gunehên min bibexşîne ya Rebbî

157 Ji dilên bilind
Zelalbawer û rasterê
Bi zikrê Ellah Ellah
Ya Rebbî gunehên min bibexşîne,
La ilah e illellah lailah e illellah
La ilah e illellah, gunehên min bibexşîne ya Rebbî

بالشيخ ذنون المصري

بالشيخ حسن البصري

بالشيخ لهذا العصر

اغفر لي ذنبي يا ربي

لا إله إلا الله لا إله إلا الله

158 لا إله إلا الله اغفر لي ذنبي يا ربي

صل عدد الأتجار

حد نجوم الحجار

و المرید البر البحار

على النبي العربي

لا إله إلا الله لا إله إلا الله

159 لا إله إلا الله اغفر لي ذنبي يا ربي

158 Bi xatirê şêx Zenûn ê Misrî
Bi ya şêx Hesênê Besrî
Bi ya şêxê vê 'esrê,
Ya Rebbî gunehên min bibexşîne,
La ilah e illellah lailah e illellah
La ilah e illellah, gunehên min bibexşîne ya Rebbî

159 Selewatê bike tibabê daran,
Tibabê stêr û keviran,
Qasê murîd û bejahî û deryayan,
Li ser peyxemberê 'Erebî,
La ilah e illellah lailah e illellah
La ilah e illellah, gunehên min bibexşîne ya Rebbî

بشـيخنا البغـدادـي

بـالـقـطـب و الأوتـاد

اعـطـهـذا المـراد

اغـفر لي ذنـبي يا ربـي

لا إله إلا الله لا إله إلا الله

لا إله إلا الله اغفر لي ذنبي يا ربّي¹⁶⁰

مرادنا أعطانا

قلوبنا أحيانا

اغفر لنا خطانا

اغفر لي ذنبي يا ربّي

لا إله إلا الله لا إله إلا الله

لا إله إلا الله اغفر لي ذنبي يا ربّي¹⁶¹

160 Bi xatirê şêxê me yê Bexdayî
Bi xatirê qutb û ewtadan
Vê muradê bide
Ya Rebbî gunehên min bibexşîne,
La ilah e illellah lailah e illellah
La ilah e illellah, gunehên min bibexşîne ya Rebbî

161 Bide me murada me
Vejîne me û dilê me
Bibexşîne xetayên me
Ya Rebbî gunehên min bibexşîne,
La ilah e illellah lailah e illellah
La ilah e illellah, gunehên min bibexşîne ya Rebbî

طريقتي قـادـر

أستأذنا حاضـر

كن جرمنـا سـاتـر

اغفر لي ذنبي يا ربي

لا إله إلا الله لا إله إلا الله

لا إله إلا الله اغفر لي ذنبي يا ربي¹⁶²

سيفي عبـد يـنـام

جـدي مشـهور و عـام

أنـالـه غـلام

اغفر لي ذنبي يا ربي

لا إله إلا الله لا إله إلا الله

لا إله إلا الله اغفر لي ذنبي يا ربي¹⁶³

162 Terîqeta min Qadirî ye
Seydayê me amade ye
Çewtiyên me bipeçêve,
Ya Rebbî gunehên min bibexşîne,
La ilah e illellah lailah e illellah
La ilah e illellah, gunehên min bibexşîne ya Rebbî

163 *Seyfi* bendeyeke namdar e
Ceddê min bi giştî meşhûr e
Ez jê re xulam im
Ya Rebbî gunehên min bibexşîne,
La ilah e illellah lailah e illellah
La ilah e illellah, gunehên min bibexşîne ya Rebb

2.3. Beşa Helbestên Farisî

2.3.1. Terbî¹⁶⁴

بأمر پیر مغانش نه پیچی سر ز فرمانش
بشو هر روز قربانش بنوشی می که درمانش
اگر تو مرد مشتاقی بقول شیخ اشراقی
بنوشه می که شد باقی

ألا یا أیها الساقی ادر کأسا و ناولها¹⁶⁵

أدر کأسا تژی می بو ز نوشیدن پیایی بو
بعود و ساز و هی هی بو خرد آنجا بلاشی بو
ز لاشیء مه دیتی دل بشد تخت و بشد منزل
میان جائی بوود هائل

که عشق آسان نمود أول ولی افتاد مشکها¹⁶⁶

¹⁶⁴ Ev terbî' (her du bendên ewil texmîs in) di çapa TÎD di beşa helbestên farisî de rêza 1. de ye.

¹⁶⁵ **Terbî'**

Mefa'îlûn /Mefa'îlûn /Mefa'îlûn /Mefa'îlûn

Bi fermana wî pîrê Mûxanî serî banedî ji fermana wî
Her roj bibe qurbana wî meyê binûşe ku dermanê wî
Eger tu mirovê xwestiyar î bo gotina şêxê Îşraqî
Meyê binûşe ku bû baqî
"Hey lo meykedeyo, peyalekê bide û bigerîne"

¹⁶⁶ Peyalekê bide tijî mey be ji vexwarinê li pê hev be
Bi ûd û saz û hey hey be li wira hiş wek tine be
Me ji tinetiyê dil dîtibû bûbû text û bubû menzil
Di navbera cihekê de bi sawir
"Ku seretayî evîn hêsan diyar bû belê pişt re zor keft"

مرا هر دمه‌ی لرزم عملهای کسه شد قرضم

به تخم کاربردورزم فرس کش شد رخی فرزم

قیامت بود همیش و قالو اولنا بینش

ز تاب جعد مشکینش جو خون افتاد در دلها¹⁶⁷

که دنیا بود بی عهده نجم نحسه نیه سعده

به هیچ کسی نکر وعده اوی پیری طلاق برده

که خود با کس نه بسپارد بزیر خاک بگذارد

جرس فریاد میدارد که بریندید محملها¹⁶⁸

بین موسی که در بحرین خضر آنجا شده وعدین

گناه ظاهر شد اندر عین کرامات گشت آن مابین

مرید ار بی صبر نبود عملها بی اثر نبود

که سالک بی خبر نبود ز رسم و راه منزلها¹⁶⁹

167 Ez her demê dilerizim karên ku deynê min in
Cotyariya min bi tovê kar bû hespî kêşam bi lez
Her wiha bû hilvejîn û gotin “weyla li meyo” bibînin
“*Ji tava lûleya miska wê mîna xwîne kete dil de*”

168 Ku cîhan bê peyman bû stêrka reş pêpar nîne bext
Ji bo ti kesî peyman nekir ewê pîra telaq dayî
Ku xwe nasipêre ti kesê û derbasê li bin axê dibe
“*Zengil bi gazî û hewar e ku barê xwe girê dide*”

169 Mûsa bibîne ku li her du deryayan Xizir li wir bûye du soz
Gunah eşkera bû di çavan de gera keramet li navberê
Dê sebr nebe kar û pîş bê bandor nabin
“*Ku salik bê xeber nebe ji resm û rêyê menzilan*”

د دو دیوان در راهست و گردابی بدی خواهست
ز فرصت دست کوتاهست کسی از ما نه آگاهست
نه آگاهست سؤال ما نه همراهست مجال ما

کجا دانند حال ما سبکباران ساحلها¹⁷⁰

که سر باید درون باشد میان دل نگون باشد
بیالائی فزون باشد نفس در راه فتون باشد
دو لب هستند دروای گواه دارند چون سازی

نهان کی ماند آن رازی کزوس ازند محفلها¹⁷¹

چو حافظ هیچ کس شعری نگفتند درین دهری
که سیفی می برد مهری بده ما را از آن بهری
حضور القلب بالنهوا مراد الله و دع شهوا

متی ما تلق من تهوی دع الدنیا و أمهالها¹⁷²

170 Di du dîwaran de rê heye dê gerînek jî hebe
Derfet ji dest kutah e kesî ji me agah nîne
Agah nîne ji pirsî me mecal hevriyê me nîne,
“*Dê ji kû bizanîn rewşa me sivik barana qeraxan*”

171 Raz pêwîst e ku di hundur de be nav dil de veşartî be
Li jor zêde nebe nefis di rê de ketî bibe
Du lêv hene di wê de ji şahidan wisa dixebitin
“*Kî nepen ma ew raz ku civîngah ji wê çêkirin*”

172 Ti kesî mîna Hafîz helbest negotin li vê cîhanê
Ku *Seyfî* bibe muhrê bide me ji wê behreyê
Huzûra dil bi berbendan murada Yezdan bi hiştina xwestekan
“*Kengî tu ji pêlîstokên xwe vedigerî cîhanê bihêle û dest jê berde*”

2.3.2. Xezel

Xezel 1¹⁷³

یکی شعله بود در طورچو طوری طور سینا

چو سینا سینی موسی چو موسی عمرا¹⁷⁴

فدایش جان خود کردم به هر دو چشم شیرین را

چو چهشم چشمهء روشن چو روشن روشن اعلا¹⁷⁵

قدشرا چون صنوبر بود لبشرا چون شکرخورد بود

چو شکر شکر شیرین چو شیرین شیرین احلا¹⁷⁶

حکایت بردم هم بر گل که بود عاشق برو بلبل

چو عاشق عاشق مجنون چو مجنون مجنون لیلا¹⁷⁷

¹⁷³ Ev xezel di çapa TÎD, di beşa helbestên farisî de rêza 2. de ye.

¹⁷⁴ **Xezel 1**

Pertewek bû li tûrê mîna tûriyekê li Tûrê Sîna
Wek Sînayê singê Mûsa, mîna cûz'an Mûsayê Îmran

¹⁷⁵ Min canê xwe gorî wî kir bi her du çavên şîrîn re
Lew re çavên min kaniya rewşen, rewşena bilind wek rewşenê

¹⁷⁶ Bejn û bala wek 'er'erê bû lêvên wî mîna şekirxweran bû
Mîna qendê şekirê şîrîn şîrîniya wî wek şîrînahiya helewê

¹⁷⁷ Qise jî bikim li ser gulê ku bilbil li ser dildar bû
Dildar mîna dildarê dîwane, Mecnûn mîna dîwaneyê Leylayê

مرو سیفی تو در ظاهر حقیقت کانه نادر

چو نادر نادر لؤلؤ چو لؤلؤ لؤلؤ حفاوا¹⁷⁸

Xezel 2¹⁷⁹

تمامیت نوشت تم ختم کتاب

بتوفیق خداوند جهان کتاب¹⁸⁰

نوشت تم هم بتوفیق محمد

رسول خالق جبار و تواب¹⁸¹

رسول الله صلی الله علیه

عبابکر و علی عثمان و خطاب¹⁸²

که هر چار را بوند یار پیمبر

بگیر و کاتب در حشر رکاب¹⁸³

¹⁷⁸ **Seyfi** neçe tu di zahirê rasteqînê de kanekî nadîde
Mîna niqêma nadîde durra pir xwestekar

¹⁷⁹ Ev xezel di çapa TÎD, di beşa helbestên farisî de rêza 3. de ye

¹⁸⁰ **Xezel 2**

Min nivîsîna pirtûkê bi dawî kir
Bî piştgiriya Yezdanê cihanê bi tab

¹⁸¹ Hem min bi destegîriya Muhemmed nivîsî
Peyxamberê xaliqê Cebbar û Tewwab

¹⁸² Resûlullah sellellah û ‘aleyh
Ebûbekr û ‘Elî û Osman û Xettab

¹⁸³ Ku her çar jî yarên peyxamber bûn
Nivîskaro, li heşrê bigire dest bi rîkab

ألا أي مردم خـوانی ازین خط

که خطمرا بود هم شیب و هم شاب¹⁸⁴

گهی فرخنده بودم من بگلزار

گهی نالم ز طعن و قهر و عتاب¹⁸⁵

ندیده بودم و نشنیده بودم

نوشتم من ندانستم از این باب¹⁸⁶

خط خوش خوان بود انعام جنت

وگر ناخوش بود هم نار و عقاب¹⁸⁷

اگر بینی خطائی را درستی

بکن فضل از خدا جوی ثواب¹⁸⁸

184 Hey, ey ew mirovê ku tu vê nivîsê dixwî
Ku bervêderê min bûn hem pîr û hem şab

185 Caran ez kêfxweş bûm ez li gulzarê
Caran nalîme ji tehn û qehr û 'îtab

186 Nedîtî bûm û nebihîstî bûm
Min çî zaniye ew nivîsiye wek beşyab

187 Nivîsa xweşxwîn qenciya biheştê ye
Û eger xweş nebe agir û 'îqab

188 Eger xeletiyekê bibînî sererast
Bike ji raseriya Yezdan bibînî sewab

غلط کردیم ترسیدیم از این خط

همی لرزم چون بید بر لب آب¹⁸⁹

گهی سستی بکردم من از این خط

گهی او را نوشتم هم بشتاب¹⁹⁰

خط ما را نباشد از کتابت

ازین نو ابتدا بودست خراب¹⁹¹

مکن نقصان ازین خط داده ما

خداوند همه عالم و نواب¹⁹²

ولی لایق نباشم من بچیزی

که طاعتم بروز خوردن شب خواب¹⁹³

الهی کتابتی را بخششی ده

عفو کن تو گناه بگذر ز عذاب¹⁹⁴

189 Me xeletî kir em tirsan ji vê nivîsînê
Recifîna min jî mîna boka li ber lêva ab

190 Min caran sistî kir ji vê nivîsînê
Caran min ew nivîsî zivistan û şîtab

191 Destxeta min ji bo nivîsînê nabe
Ji ber vê destpêkirin hat xirab

192 Kêmasiyê neke derbar vî xetê me dayî de
wend hem zana ye hem newwab

193 Lêbelê ez şayanê tiştêkî nîn im
Ku ta'etê min ê rojê şevê dixwe xab

194 Xwedaya, ji bo nivîskarî bexişînekî bide
Tu efû bike gunehan biborîne ji 'ezab

یکمی روز از ربیع الأولی را

بمانده بود او ماه را بحجاب¹⁹⁵

تمامیت به پنجشنبه علی الصبح

که کم یک روز ماه آی ز نقاب¹⁹⁶

حساب من ز هجرت سنهء بود

که هشت کم بود از ترقیم غراب¹⁹⁷

خداوندا تو سویی را عفو کن

مگیری او عقاب بگذر ز حساب¹⁹⁸

بکن احسان خداوندا جهانرا

رود آبش بطویی حسن مآب¹⁹⁹

195 Rojekê ji rebîûl-ewwelê
Dimîne ew meha li ber hicab

196 Sergihayîbûn roja pêncşembê serê sibê
Ku ji mehê rojek kême ey ji niqab

197 Hesêbkirina min ji hicretê sal bû
Ku heşt kême bû ji jimartekirina xurab

198 Xwedawendo, tu *Seyfî* bibexşîne
Negerîne di 'ezabê de sedem hesab

199 Xwedawendo, qencyê ji cihanê re bike
Çemê ava wî bo tûbayê husnê me'ab

Xezel 3²⁰⁰

صاحبان دل برزند هر مشکلی را بر علاج
لؤلؤ صافی در آیند از میان مثل عاج²⁰¹
أمر ایشان را بود بر أمر یزدان و دود
گر بگویند بد بود را نباشد اختلاج²⁰²
مرغ ایشان می پرد تا هفت فلک یا نزد عیش
در میان آب دریا را بوند مثل دراج²⁰³
میکشند آن سترها از مشرق و مغرب زمین
حازقند اندر طبییی گرد بود بد را مزاج²⁰⁴
طالب دیدار آنان ذکر الله کن طلب
زانکه پاکانرا بود بر ذکر اللهش رواج²⁰⁵

²⁰⁰ Ev xezel di çapa TÎD, di beşa helbestên farisî de rêza 4. de ye.

²⁰¹ **Xezel 3**

Xwedanê dilan ji bo her kêşeyê derman birin
Niqêma xwerû di vir de ye li navberê mîna didanê filan

²⁰² Fermana wan bû li ser fermana Yezdan ê Wedûd
Eger bibêjin bibe teqez dibe perpitîn çênabe

²⁰³ Çivîka wan difire heta heft felekan an jî li nik erşî
Di nav ava deryayê de bûne mîna nerdiwanan

²⁰⁴ Dikişînin wan perdeyan ji rojhilat û rojavayê zemînê
Pispor in di nûşdariyê de eger pêwîst bû ji bo mîzacê

²⁰⁵ Bibe xwestekarê dîdara wan û zikrê bixwaze
Ji ber vê çendê ku ji qencan re zikrê digire rewacê

سیفیا گفتی صفت هرگز نگفتی تو بیان

لیک آنست سر به پیش افکنده است دل حراج²⁰⁶

Xezel 4²⁰⁷

هر چند که عاشقانند جز یک آه نگفتند

باشد که آه گفتند باشد که آه نگفتند²⁰⁸

آنکس که آه نگفتند همچون جامی و حافظ

وانکس که آه گفتند دو روز ماه نگفتند²⁰⁹

چون بگذرد ز ماهش چند روز و چند ایام

روند پیش سلطان سخن ز شاه نگفتند²¹⁰

جز حضرت الهی ایشان نه کرنگاهی

از بحر لا برفتند جز غیر الله نگفتند²¹¹

²⁰⁶ *Seyfiya*, te got rengdêrê ti car nabêjî tu beyan
Lêbelê ew e ku hatiye avêtin dil birîndar e

²⁰⁷ Ev xezel di çapa TÎD, di beşa helbestên farisî de rêza 5. de ye.

²⁰⁸ **Xezel 4**

Çi kesên dildar in ji yek ahê pêştir ti negotin
Dibe ku ah gotine dibe ku ah negotibin

²⁰⁹ Ew kesên ah negotine mîna Camî û Hafîz
Û ew kesên ah gotine du roj û mehan negotin

²¹⁰ Lew re diborin ji heyva wê çend roj û çend eyam
Çûne li ber siltên bêje ji şah negotin

²¹¹ Ji bilî hezretê Îlahî wan çavdêriyek nekir
Ji deryaya “la” direvin û ji bilî xeyrê negotin

گر صد کتاب بگویم آه از دهن نیاید

صد بار آه سیفی وصف راه نگفتند²¹²

Xezel 5²¹³

جد ما محمد ببود و اب من عبد اللطیف

پیر من اب باشد و همت که از جد شریف²¹⁴

در شریعت بحر علم و در طریقت معرفت

در حقیقت در کان و یار مرد ضعیف²¹⁵

کبر و از شهوت و هم اشتها و خواب گشت

نفس مرده تا سحر استاده بود همچون ألیف²¹⁶

یک سر موی ریا هرگز کسی از وی ندید

در دمی غافل نبود تا زنده در دنیای جیف²¹⁷

²¹² Eger ez sed pirtûkan bibêjim ji devî ahê naynin
Sed caran ah *Seyfi* wesfê rê negotin

²¹³ Ev xezel di çapa TÎD, di beşa helbestên farisî de rêza 6. de ye.

²¹⁴ **Xezel 5**

Bapîrê me Muhemmd bû û bavê min 'Ebdulletîf
Pîrê min bavê min e û himmet ji bapîrê şahnaz

²¹⁵ Di şerî'etê de deryaya zanistan û di terîqetê de me'rêfet
Di rasteqînê de çavkaniya duran û yarê mirovê bêhêz

²¹⁶ Quretî û azwerî û şehwet û dilbijî û xew jê vegeran
Nefsa wî mirî heta siharê çikilî bû mîna elifê

²¹⁷ Ti carî ti kesî tibabê moyekî riyakarî jê nedît
Di yek demê de kang nebû hingî li cîhana cîfe zindî

در فصاحت مرد قابل در حکومت حاذقش

در دلیری شیر بوده پیش یاران پر حریف²¹⁸

با مددگاهی مریدان حازرش همت رسید

دیده‌اند بسیار مردان زن کرامات و کثیف²¹⁹

بود پوششش بک عبائی کهنهء پرخشن موی

سیم و زر بسیار بوده اطلس و کمخا و قدیف²²⁰

من ندیدم التفاتش کرد روزی هم بدان

آخر الأمرش نصیب ما بگشته آن وضیف²²¹

علم با لکن قلب دائم الف الفت داده بود

دمبدم خانه گرفته در ربیع و در خریف²²²

218 Di xwerûbêjîyê de mirovekî behremend di hikmetê de pispor
Di qehremaniyê de şêr bûye li ber dostan xwekêmker

219 Caran bi hewara murîdan himmethazir û gihiştî
Gelek mirovan dîtine ji wî kerametên kurs

220 Cilên wî kevne'ebayek bû moyên wî zivir
Zîv û zêr gelek bûne etles û kixme û qedîfe

221 Bizane min nedît ew rojekê jî berê xwe bidetê
Dawiyê karê wî bû nesîbê wî ew wezîfe

222 Zana bû lêbelê dil elif elif dayîbû
Dem bi dem di mal de bû bihar û payîz

گر بگفتا خاک دواست خاک بی شک شد شفا

در ننگجد شرح وی از دست سیفی بر صحیف²²³

Xezel 6²²⁴

آن مشرب حیدر دلیل من رقصهء آنها زدم

خم شراب سلسبیل من فرعه در سحا زدم²²⁵

عوجر عراق و راست و چپ با نغمهای بالعجب

سرمست و حیران روز و شب پیراهن قبا زدم²²⁶

مغچه می بر کف نهاد ساقی بگفتا نوش باد

بیخود شدم دستار فتاد پوشی پا زدم²²⁷

تسبیح و دلوق بنهادام یاقوت رنگ دادهام

برون سر استادهام معنائی کبریا زدم²²⁸

²²³ Eger gotibûya ax derman e bê guman dibû şîfa
Ew bi destê *Seyfî* di rûpelan de nayite vegotin

²²⁴ Ev xezel di çapa TÎD, di beşa helbestên farisî de rêza 7ê de ye.

²²⁵ Xezel 6

Ew heyder meşreb delîl e ez govenda wan bikim
Xwehr bike meya selsebîlê ez yek qurtê sewîl de bikim

²²⁶ Xîramanê ‘ereqê û rast û çep bi lorîkên bil-‘eceb
Sermest û heyran roj û şev pîrahenî wek şaşîk wergirim

²²⁷ Muxbeçeyî mey danî li ser destan meygerî gotibû binûşe
Ji xwe çûm û şaşîk keft û şaşa serî li piyan wer bikim

²²⁸ Min tizbih û cubbe danîn û reng yaqût hilgirtîye
Min ser deraniye der ve wateya kibriyayê didemê

صوفی بیآگین جامی می غیبانه نوشی پی به پی

تا باز گردیدی بحی بزاهدان صلا زدم²²⁹

اول ببین معنا بدان الفاظ جمله سیغه دان

مستم ز عشق جاویدان معنائی بر حمرا زدم²³⁰

سیفی درین ره انتها فانی بود هرچی نما

فیهما و ما غیر السوی لا بر سرم إلا زدم²³¹

Xezel 7²³²

شاد شود ای دل غمدیده که کامت آمد

کلبن باغ جنان سرو خرامت آمد²³³

ساقیت یار شدو دلبر تو همزانو

بادهء عیش و خوشی جمله بجامت آمد²³⁴

²²⁹ Sûfi were ya cama meyê bi xef binûşe gav be gav
Heta ku tu dîsa bigerî zindî ji bo zahidan peywendiyê bikim

²³⁰ Seretayî bibîne û bizane arşa hemî şewezanan
Mest im ji evînê cawîdan im wateyekê li sorê didim

²³¹ *Seyfi* di vê rê de her çî diyar kir dawiyê tine bû
Di wê de û yên masiwa “la”yê li ser “illa”yê didim

²³² Ev helbest ji pirtuka “Bûjandnewey Mêjûyê Zanayanê Kurd” ya seyda Muhemmed ‘Elî Qeredaxî hatiye wergirtin. C. 2/341-342 (TÎD)

²³³ **Xezel 7**

Şad bibe ey dilê xemgîn ku mirazê te hat!
Kulîlka baxê biheştê ‘er’era tewza (xeml) te hat

²³⁴ Avdeyê (saqî) te yar bû dilber tu jî ji wê
Badeya xweş û kêfdar her tim di peyala te hat

ساغر باده بنوش و مکن اندیشه کس

235 که زمان بنده و ایام غلامت آمد

جغد اندوه زویرانهء دل شد پیران

236 بازکن دیده که شهپاز بدامت آمد

(ظلمت اباد رابیکمی لمعه ز دود)

237 از کدورات چو انماه تمامت آمد

کام جانرا شکرین دار تو ای طوطی دل

238 که ز قد نی شکران شکر کامت آمد

نوری از وادی ایمن بنظر می آید

239 سیفی ار داری زبان وقت کلامت آمد

235 Bi kêfa xwe qedehê vexwe endîşe neke ji kes
Ku dem bende û roj xulamê te hat

236 Rêya derdan ji dilê wêran bû rohnî,
Dîsa binêre ku şahbaz hatiye dava te

237 Tarîtiya bayê bi yek çiroskê ji dûmanê
Ji qirêjan wek paqijî temam hat

238 Mirazê giyanê wek şekir hebûyî tûtî-dil
Ku ji zarê şîrîn û şekir şukrê mirazê te hat

239 Rohniyek ji newala pîroz binêrin bîne
Ey *Seyfî* eger xwedî ziman bî dema axaftina te hat

Xezel 8²⁴⁰

از همه عالم مرا دیدن دلدار بس
ور ره عشق بتان بستن زنار بس²⁴¹
جنبش زلف دوتا جان و دلم در ریود
بر منی بیچان و دل این همه آزار بس²⁴²
بر در میخانه ام طالب پیمانیه ام
ساقی مزار و زغم ساغر سر شار بس²⁴³
دامن عقل و خرد از گفت من بر گرفت
خوب که در دست ما دامنی آن یار بس²⁴⁴
جسم مرا جان توی مرهم و درمان توی
چو نتو کسم در جهان دلبهر غمخوار بس²⁴⁵

²⁴⁰ Ev helbest ji destnivîsa Ebdulhelîmê kurê Şêx Ehmedê Şoşî hatiye wergristin. Daneya wê ya eslî di pirtukxaneya Bexdayê de, di bin jimara 17474an de wek destnivîs parastî ye. Ev helbest bi destê Ebdulhelîmê kurê Şêx Ehmedê Şoşî hatiye nivîsîn. (k.18.1.1266 sêşemb/z. 03.12. 1849)

²⁴¹ Xezel 8

Ji gişk heyûlayê dîtina yarê besê me ye
Û eger di rêya evîna seneman de girêdana zunarê tinebe
²⁴² Xemla zulfê du ta can û dilê min girêdayî ne
Li ber min pêçayî û dil ev hemî pêşcil bes e
²⁴³ Li ber derê meyhanê me, peymaneyê dixwazim
Meyger digere ji xem û derdê razan bajar bes e
²⁴⁴ Pêşê (damen) hiş û hedam ji gotina min bir û stand
Lê baş bû ku pêşa wê yarê di destê min de
²⁴⁵ Ji bo bedena me can tu yî melhem û derman tu yî
Ez di cîhana dîlberê de mîna kesê tinê xemgîn im

مست بر وی تووم ساکن کوی تووم

چشم بر وی تووم از تووم این کار بس²⁴⁶

سیفی گر عاشقی از همه بکسته باش

عاشق دلداره را دیدن دلدار بس²⁴⁷

Xezel 9²⁴⁸

باش تا امشب نهم بر سینه داغ تازه ای

بر فروزم زاه دل روشن چراغ تازه ای²⁴⁹

لحظه لحظه تشنه ای تازه دهد تا رستخیز

گر نپوشم از کفش زرین ایاغ تازه ای²⁵⁰

عبر افشان بر دماغم من وزد امروز باد

یافته ام از جانب دلبر سراغ تازه ای²⁵¹

²⁴⁶ Ez li ber wê girtî me rawestayî li kolanê wê
Çav li wê me her tim karê min ev e

²⁴⁷ *Seyfi* eger tu dildar î ji hemu tiştan bibe
Ji bo dildarê dîtina evîna wî jê re bes e

²⁴⁸ Ev helbest ji gotara Dr. Mesud Kitanî hatiye wergirtin. (Kovara Peyv, j. 7, 1998)

²⁴⁹ Xezel 9

Heta îşev neh şev in li dax li sing nû vedibin
Ey destê min ê pîroz ji ahê dil çira ji nû hil e

²⁵⁰ Dem be dem birînê nû dike û kûr dike
Eger wernegirim ji destê wê yê zêrîn cilê nû

²⁵¹ ‘Enberê li ber pozê min biwezîne ba îro
Ez ji aliyê dîlberê ve dabîn dikim gulxaneyek nû

هستی کامل گلستان حسن تو در چار فصل

این چنین اندر جهان گم هست باغ تازه ای²⁵²

از شمیم زلف در وقت هه سم ئاغوش یار

دم بدم باشد مرا سیفی دماغ تازه ای²⁵³

2.3.3. Murebba

Murebba 1²⁵⁴

بیچ آرام بیچ آرام

سلطان محی الدین امان

سرگشته و آرام

سلطان محی الدین امان²⁵⁵

²⁵² Lawîniya te tu kirî xwedî gulîstanek tekûz di çar demsalan de
Yên mîna vê baxê taze di cîhanê de kê m in

²⁵³ Ji bîna zulfan (gulalk) dema li himbêza yarê de
Dem be dem mejiyê *Seyfî* nû dibe

²⁵⁴ Ev murebba di çapa TÎD, di beşa helbestên farisî de, rêza 8ê de ye.

²⁵⁵ **Murebba 1**

Bêçare me bêçare me
Sultan Muhyedîn hewar
Sergerde û 'eware me
Sultan Muhyedîn hewar

بمن جسددارم پر خطا

آوردمام ای پیشوا

عفوش بخواه ای پیر ما

سلطان محی الدین امان²⁵⁶

دارد دل من آرزو

گاهی ببینم رویی تو

امید مکن خود تندخو

سلطان محی الدین امان²⁵⁷

فتاح قلب مشکلی

مرشد شیخ کاملی

نغمه و صدی بلبلای

سلطان محی الدین امان²⁵⁸

256 Min cesedek heye têt xeta
Min aniye ey pêşewa
Bexişandina wî bixwaze ey pîrê me
Sultan Muhyedîn hewar

257 Dilê min xwedî daxwaz e
Caran bibînim rûyê te
Bi xwe nebe hîvîdarê sermiyanê xwe
Sultan Muhyedîn hewar

258 Vekerê dil û kêşeyan
Murşidê kamilşêxan
Diyarî û lorîka bilbilan
Sultan Muhyedîn hewar

اول گناه پیر گران

آوردام بر آستان

بنهادام با شادمان

سلطان محی الدین امان²⁵⁹

پیشت شدم من اعتکاف

مزار تو کردم طواف

ارجو من الله لی عفاف

سلطان محی الدین امان²⁶⁰

سیفی پیامد صبجگاه

بوسه بداد بر خاک راه

این دم بکن با من نگاه

سلطان محی الدین امان²⁶¹

Murebba 2²⁶²

259 Seretayî gunahê pir giran
Min anî li ber şîpanderê
Datînim bi şadmanî
Sultan Muhyedîn hewar

260 Ez li ber te dikevime î'tikafê
Li gora te dikim tewafê
Zarî dikim ji ji 'efûkirinê
Sultan Muhyedîn hewar

261 **Seyfî** di serê sibê de tê
Ramûsanê bide ji xaka rê
Wê demê ji bo min bike nîgah
Sultan Muhyedîn hewar

²⁶² Ev murebba di çapa TÎD, di beşa helbestên farisî de rêza 9. de ye.

شـمـع شـبـسـتـان یـقـین

شاه ولایت محی الدین

محبوب رب العالمین

شاه ولایت محی الدین²⁶³

نامت از آن شد محی الدین

هستی کنی احیای دین

بودی ز نور المرسلین

شاه ولایت محی الدین²⁶⁴

بر همه شاهان آخری

با همه شیخان رهبری

ساقی حوض کوثری

شاه ولایت محی الدین²⁶⁵

263

Murebba 2

Finda şebistanê ye yeqîn
Şahê welîtiyê Muhyedîn
Mehbûbê Rebbil-'alemîn (e)
Şahê welîtiyê Muhyedîn

264

Navê te ji ber wê bû Muhyedîn
Tu xwedî vejîyandina dînî yî
Tu bûyî ji rohaniya murselîn
Şahê welîtiyê Muhyedîn

265

Li ser hemî şahan dawîn î
Bo hemî şêxan rehber î
Avdeyê hewza kewserê yî
Şahê welîtiyê Muhyedîn

سلطان بحر و بر توی

صاحب گنج و زر توی

بر رحمت أكبر توی

شاه ولایت محی الدین²⁶⁶

دانتدده راز جهان

هم آشکار و هم نهان

فتاح قلب و درگهان

شاه ولایت محی الدین²⁶⁷

بر گمراهان تو رهبری

بر مفلسان تو وانگری

بر ظالمان تو قادری

شاه ولایت محی الدین²⁶⁸

266 Siltanê derya û bejahiyê tu yî
Xwedyê gencîne û zêrî tu yî
Li ser piyariya ekber tu yî
Şahê welîtiyê Muhyedîn

267 Tu yî raza cîhanê
Hem yê aşikarê hem yê nihanê
Vekerê dil û dergahanê
Şahê welîtiyê Muhyedîn

268 Rehberê rêwendayan î
Li ser wêrkeran hêzdar î
Li ser zorkaran qadir î
Şahê welîtiyê Muhyedîn

محبوب شاه زانمن

غواث باشد پير من

فريادرس اي مير من

شاه ولايت محي الدين²⁶⁹

غواث اقطاب السورى

شمس الضحي بدر الدجي

جدمت بود هم مصطفى

شاه ولايت محي الدين²⁷⁰

به همه جهان حاضري

بر هر چه خواهي قادري

فرمان برنـداس پـري

شاه ولايت محي الدين²⁷¹

269 Dostê şahê herê dewlemend
Noqar e pîrê min
Li pê hewarê diçî ey mîrê min
Şahê welîtiyê Muhyedîn

270 Noqarê salîsên mawerayê
Roja tavê heyva tarîtiyê
Bapîrê te jî Mustefa bû
Şahê welîtiyê Muhyedîn

271 Li her cihê amade yî
Çi bixwazî jê re kara yî
Fermanberên xwe de zêde yî
Şahê welîtiyê Muhyedîn

آن شیخ صنعانی که بود
رمزی ز اسرارش شنود
آرام و صبر از دل ریود

شاه ولایت محی الدین²⁷²

گر با دل نورت بود
ره را مقصود میبرد
اسپش بمیدان می دود

شاه ولایت محی الدین²⁷³

وصفت چ گویم بر زبان
آمد ندا از آسمان
پایت بدوش اولیان

شاه ولایت محی الدین²⁷⁴

272 Ew Şêxê Sen'anî ku bû
Nîşanek ji razên te bihîstibû
Tebat û aram ji dil revîbû
Şahê welîtiyê Muhyedîn

273 Eger di dilekî de rohaniya te bibe
Dê ji bo mebesta wî rê bibe
Hespê wî li meydanê dibezî
Şahê welîtiyê Muhyedîn

274 Ez wesfên te çawa bibêjim li ser zimên
Ew hatine ji esmanan
Piyê te li ser milê weliyan
Şahê welîtiyê Muhyedîn

آزدهام و پیر خطا

عزرم بخواه ای پیر ما

در روز حشر از مصطفی

شاه ولایت محی الدین²⁷⁵

جز تو ندارم رهنما

جدم بود هم مصطفی

سیفی بود شاه و گدا

شاه ولایت محی الدین²⁷⁶

275 Şikestî û pîrxeta me
Lêborîna min bixwaze ey pîrê me
Li roja civînê ji Mustefa
Şahê welîtiyê Muhyedîn

276 Min ji bilî te beled nîne
Bapîrê min jî Mustefa bû
Seyfî bûye şah û geda
Şahê welîtiyê Muhyedîn

2.3.4. Ruba'î

Ruba'î 1²⁷⁷

الا ای مرد برخیز و ببین برف
به بردان تا بمردن کو کند صرف
بود دفتر قدیم است تعالا
ظهوری هست درو خواندن هم حرف

Ruba'î 2²⁷⁸

حوران بنظراره نگارم صرف زد
رضوان ز تعجب کف خود بر کف زد
آن خال سیه بران رخان مطرب کرد
ابدال ز بیم چنگی در مصحف زد

277

Ruba'î 1

Hey, ey mirovo, rabe berfê bibîne
Ji bo hilbergirtinê heta mirinê mezaxt
Bû lénûska mêjîn a te'ala
Eşkera ye direwxwendina hemî peyvan

278

Ruba'î 2

Horiyan bi nêrînê nîgar dikim wek sêwirkar
Ridwanan ji te'ccûbê destên xwe li hev dan
Ew xala reş li ser wan rûyan lêxistî kir
Ji tirs a penceyekê di mushefê de guhertin kir

Ruba'î 3²⁷⁹

فراموش کردم همه را جز الله
نگه کرد ما را درون سیه
الهی سیهایی بکن تو بدر
که ناپایداری کند جایگاه

Ruba'î 4²⁸⁰

نه زر خوارهم نه سیم عذار هم
که مشیت خاک را ما را کند کم
کنم اکفیی برزق روز روزی
که قوت و لایموت آید فراهم

279

Ruba'î 3

Mî ji bilî Yezdan hemî tişt ji bîr kirin
Berê xwe da me derûna reş
ya, tu reşatiyê bike heyîv
Ku nepayidar kiriye navend

280

Ruba'î 4

Ne zêran dixwazim ne zîvê bijare
Ku qemçek ax me dike kêr
Têra min dike jiyareyê roj rojê
Ku mirin û nemir hatine bi hev re

Ruba'î 5²⁸¹

کیست داند آن معما گر بیارم من صلاح
با پدر من جنگ سازم آن زمان باشد فلاح
دست و پایش را برشته من بگیرم در قفس
بآب زندان حی کنم هر دمبدم نیز هر صباح

Ruba'î 6²⁸²

دمبدم غافل نباش از ذکر وی
این نفس آری پیاپی تا بکی
در تأمل باش لبها بنده دار
کرده صد سال کند الله حی

281

Ruba'î 5

Kî vê muemmayê dizane ji min re baş tîne
Bi bavê xwe re şer bikim wê demê dibe felah
Dest û piyên wî girê bidem û bêxime rikehê
Deriyê zindanê vejînim tim dem bi dem nîzîkê sibê

282

Ruba'î 6

Dem bi dem xafil nebe ji zîkrê wî
Heta vê nefesê tînî li pêhev bikî
Di hûnêrînê de be lêv girêdayî
Miriye sedsale zindî dike Yezdan

Ruba'î 7²⁸³

وقتی که خداوند وجودم ز عدم داد
مادر ز دو پستان بمن شیر الم داد
باید که اگر زهر دهندم که بنوشم
چون کلك قضا از ازلی نقش قلم داد

2.3.4. Yekmalik

1²⁸⁵

سینه قند و ساق و بالاشکری
عین آبست و آیین بنگری

2²⁸⁶

یکی را بدادش یکی مشیت زر
که تا دشمنان را بسازند ز بر

283 **Ruba'î 7**

Dema wucûda min ji tinehiyê da
Dayîkê ji du memikan elem da
Pêwîst bû ku ew jariyê jî bide ez binûşim
Lew re pênuşka qezayê ji ezel nexşê jimarteyê da

285 **Yekmalik**

Sing qend û boqil û bala şekerîn
Av bi xwe ye û ayîn bi nîgarî

286 Kesek ji yekê re dide qemçek zêr
Ji bo ku dijminê wî bike zîr û zeber

3²⁸⁷

یکی مغز خوار و یکی پوست هم
یکی پوست تنها دیگر تلخ طعم

4²⁸⁸

یکی را بـدادش یکی مشتت سیم
که تا دشمنان را بسازند بیم

5²⁸⁹

ای خود شکر و لب شکر و بوسه شکر
شکر که بگلاب زنی شود گل بشکر

6²⁹⁰

تا که خنک جهان در یورش است
کس نگوید که دغ من ترش است

-
- 287 Yekê mejî xwar û yê din jî post
Yekî post tenê yê din çêja tehl
- 288 Kesekî ji kesek din re daye qemçek zîv
Ji bo ku dijminên wî bitirsîne
- 289 Ey ewê bi xwe şekir û lêv şekir û ramûsan şekir
Şekirê ku bi gulavê ve didî û dibe gulavşekir
- 290 Hetanê eblehê cîhanê di êrîşê de be
Kesê negotiye dewê min tirş e

وقت ایست خوش آنرا که بود ذکر تو مونس

گر خود بود اندر دهن حوت چو یونس

ENCAM

Seyfiyê Şoşî di mabeyna sedsalên 18-19an da jiyaye. Helbestkarekî edebiyata klasîk bûye. Ji malbata xwe bîr û baweriya tesewufê hilgirtiye û di van deveran de navdar bûye. Hem bi tesewifê re hem jî bi edebiyatê re mijûl bûye û ji bo edebiyata kurdî mecmû'eyeke (keşkûlek) hêja, ku helbestên wî jî tê de hene, hiştiye.

Helbestên Seyfî, cara yekem ji aliyê Tehsîn Îbrahîm Doskî ve ji destnivîsa wî hatine derêxistin û weke dîwançeyekê bi goreyê rêbaza dîwanê hatiye çapkirin. Du helbestên wî jî di nav destnivîsa Şair Xerîb de (Xerîb, nasnavê Mihemed Teyar Paşayê Amêdî ye.) cih girtine. Ev destnivîsa Xerîb, niha li Bexdayê ye û ev helbest, di sala 1821ê de hatine nivîsîn. Ev helbest, yek kurdî û yek jî 'erebî ye. Sê helbestên (xezel) wî yên Farisî ku di çapa TÎD de cih negirtine ji çavkaniyên cuda hatine peyda kirin û di vê xebatê de di beşa helbestên Farisî de weke xezelên 7., 8., 9. hatine dayîn. Xezela 7., ji pirtuka Dîroka Zanyarên Kurd ya Muhemmed 'Elî Qeredaxî hatiye wergirtin; xezela 8., ji destnivîsa Ebdulhelîmê kurê Şêx Ehmedê Şoşî hatiye wergirtin ku destnivîsa wê ya eslî di pirtukxaneyê Bexdayê de parastî ye; xezela 9., ji Mesud Kitanî hatiye wergirtin ku di Kovara Peyvê de hatiye weşandin.

Seyfiyê Şoşî helbestkarekî klasîk e û di dîwançeyê wî de çend cure helbest hene. Bi taybetî wî xezel û murebba nivîsîne. Di helbestên wî de, têgehên dînî û tesewufî di bin tesîra Melayê Bateyî û Hafîzê Şîrazî de cîyekî taybet hilgirtine. Ji ber ku ew jî kesayetiyekekî girêdayê terîqeta Qadiriye bûye, navê navdarên şêx û pîrên vê terîqetê jî di helbestên wî de weke mezmûnan hatine bikaranîn.

Tesîra edebiyat Farisan li ser Seyfiyê Şoşî aşîkar e. Bi tenê navên helbestkarên Faris (Hafîzê Şîrazî û Molla Camî) di helbestên wî de derbas dibin. Cih daye şexsiyetên tesewufî û namdar yên weke Muhyîdînê Erebi, Hellacê Mensûr, Zenûnê Misrî, Hesenê Besrî û Şêxê Işraqî (Suhrewerdî). Bi van kesayetiyan re cih daye lehengên çîrokên evîni yên weke Şêxê Sen'an, Leyla û Mecnûn, Ferhad û Şîrîn, Zuleyxa, Belqîsa.

Seyfîyê Şoşî bi sê zimanan helbest nivîsîne û bi vî awayî cihekî taybet di edebiyata kurdî de ji bo xwe wergirtiye. Hem ew ziman baş zanîne ku bi wan helbest nivîsine, hem jî, ji edebiyata wan zimanan agahdar bûye. Seyfî murebbayeke Mela Huseynê Bateyî tenzîr kiriye û bi şêweya wî helbest nivîsîne. “Terbî” kirina helbesta Hafîzê Şîrazî û cih dayîna navê Mela Camî jî dide nîşan ku Seyfîyê Şoşî, di helbestê de, di rêya Hafîzê Şîrazî û Mela Camî de şî’r gotine.

Di vê xebatê de me helbestên Seyfî yên ‘erebî û farisî dane wergerandin û di derbarê jîyan, malbat, kesayetî, fikr û ramanên wî yên edebî de gelek tiştên muhîm jê wergirtin. Ji bo ku ev helbestên wergirî baş bêne fêhm kirin di metnê dîwançeyê de me cih daye hemû helbestên wî yên bi herfên ‘erebî û wergera wan jî me weke jêrenotan daye nîşan.

Dîwançe bi goreyê şeklî û naverokî ve hatiye vekolandin û tehlîl kirin. Bi vê awayê derketiye meydanê ku Seyfîyê Şoşî bi vehandina murebba û xezelên xwe ve serkeftî ye. Bi taybetî di xezelên farisî de, bi bikaranîna têgeh û termînolojiya edebiyat û tesewufê ve pêşketî ye.

Bi vê xebatê derkete meydanê ku Seyfîyê Şoşî helbestvanekî hêja û serkeftî ye, lêbelê ji ber sedemên rewşa kurdan zêde nehatiye naskirin. Di derbarê jîyana wî de zêde me’lumat nînin. Tiştên ku me di derbarê wî de beyan kirine, ji destnivîs û bi taybetî ji helbestên wî hatine derêxistin. Me xwest em Mecmu’eya wî bi dest bixin û ji xwe re wê bikin bingeh, lêbelê fîrset negihayê ku em vê xwestinê bînin cih. Ji ber rewşa rojhilata navîn ya me’lûm me nekarî em Mecmu’eya wî ya bi destê wî hatî nivîsîn ya ku di kutubxaneyê Bexdayê de bi dest bixin.

Edebiyata klasîk îro jî li ser civaka kurdî tesîrdar e û zewq û rengên ciwakê dide nîşan. Dema kurdan ji xwe re statuyek bi destxistine (weke mîrîtiyên otonom), di warê aborî û rêvebiriyê de pêşve çûne, edebiyata wan jî geşbûye û berhemên hêja derketine meydanê. Bi vê awayê alim û hunermend jî hatine hîmayekirin û ilm û huner jî di vê rewşê de pêş ve çûye.

ÇAVKANÎ

- ADAK, Abdurrahman, **Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk**, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2013.
- ABDULLA, Nejat, **Împaratorluk, Sınır ve Aşiret**, (çev.), Mustafa Aslan, Avesta Yay., İstanbul 2010.
- ALAKOM, Rohat, **Kürdolojî Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)**, Weşanên Deng, İstanbul 1991.
- AMEDÎ, Sadiq Bahaeddîn, Hozanvanê Kurd, Çapxaneyê Zanyarê Iraq, Bexda 1980.
- BAKIŞ, Rıza, **Aşığın Tevhidi (Hallac'a Göre Varlık ve Dinî Tecrübe)**, İnsan Yay., İstanbul 2013.
- BATEYÎ, Mele Huseynê, **Jiyan, Berhem û Helbestên Wî**, amd. M. Xalid Sadinî, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2010.
- BİRİFKANÎ, Memdûh, **Dîwan/Laleşîn**, amd. Zahid Birîfkanî, Weşanên Apec, Stockholm 1997.
- BRUINESSEN, Martin Van, **Ağa, Şeyh, Devlet**, (çev.), Banu Yalkut, İletişim Yay., İstanbul 1992.
- Kürdistan Üzerine Yazılar**, (çev.), Nevzat Kırac, Bülent Peker, İletişim Yay., İstanbul 2005.
- CELÎLÊ CELÎL, LAZAREV, **Kürt Siyaset Tarihi**, (çev.), M. Aras, Pêrî Yay., İstanbul 1998.
- DİLÇİN, Cem, **Türk Şiir Bilgisi**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009.
- DEVELIOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2003.
- DOSKÎ, Tehsîn İbrahim Doskî & Doskî, Muhsin İbrahim, **Helbestvan Seyfiyê Şoşî û Berhemên Wî**, Weşanên Kovara Metîn, Çapa 1., Dihok, 1999.
- “**Helbestvan Mihemed Teyar Paşayê Amêdiyê**” Nûbihar, j. 73/74, Nîsan/Gulan 1999.
- “**Seyfiyê Şoşî û Pênasîneke Kurt**” Nûbihar, j. 66/67, Îlon / Çiriya Pêşîn 1998.
- D.S. MARGOLIOUTH, “Kadiriye” **İslam Ansk.**, c.VI, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- FARQÎNÎ, Zana, **Ferhenga Kurdî- Tirkî**, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul 2004.
- HAKAN, Sînan, “Rolê İsmail Paşayê Amêdî di Pêşketina Hişyariya Milletperweriya Kurdan da” **Kovara Dîrok**, J. 1, Dihok, Havîn 2013.
- HAFIZ-I ŞÎRAZÎ, **Divan**, 1.cilt, Farsça'dan (Çev.: Mehmet Kanar), Ayrıntı Yay., İstanbul 2011.

- HAMMER, Von, “İdris-i Bitlisî'nin Faaliyetleri ve Doğu Anadolu'nun Kesin Olarak Osmanlı-Türk Topraklarına İlhakı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. III, Üçdal Neşriyat, İstanbul 2010.
- HASSANPOUR, Amir, **Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil**, (çev.), İbrahim Bingöl, Cemil Gündoğan, Avesta Yay., İstanbul 1997.
- İŞİK, S. İbrahim, **A'dan Z'ye Kürtler**, Nûbihar Yay., İstanbul 2013.
- IZADY, R. Mehrad, **Kürtler**, (çev.), Cemil Atila, Weşanên Doz, İstanbul 2004.
- İPEKTEN, Haluk, **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz**, Dergah Yay., İstanbul 2013.
- İBN ARABÎ, **Harflerin İlmi** (El-Fütûhatü'l-Mekkiye 1., 2. ve 26. Bablar), Asa Kitapevi.Yay., Bursa 2000.
- İSEN, Mustafa, Osman Horata, Muhsin Macit, Filiz Kılıç, Hakkı Aksoyak, **Eski Türk Edebiyatı El Kitabı**, Grafiker Yay., Ankara 2005.
- JWAIDEH, Wadie, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi**, (çev.), İsmail Çekem, Alper Duman, İletişim Yay., İstanbul 2004.
- KURDO, Qanatê, **Tarîxa Edebiyata Kurdî**, Weşanên Ozge, Ankara 1992.
- MCDOWALL, Davîd, **Modern Kürt Tarihi**, (çev.), Neşenur Domaniç, Doruk Yay., İstanbul 2004.
- MIHEMED EMÎN ZEKÎ BEG, **Dîroka Kurd û Kurdîstanê**, (çev.), Ziya Avcı, Weşanên Avesta, İstanbul 2012.
- MISTEFA, Ebdulkerîm, “Diyalekta Behdînî dê Çewa Xwe Biselmîne?”, **Nîşana Hebûna Me: Ziman**, amd. Grûba Zimanperwer, Weşanên Pêrî, Stenbol, 2012.
- MISTEFA, Besam, Seyfiyê Şoşî: Jiyan, Berhem û Helbestên wî, **Hawara nû**, j. 25-26, Rêbendan-Reşemeh 2007.
- NIKITIN, Bazil, **Kürtler**, (çev.), Hüseyin Demirhan, Cemal Süreyya, Deng Yay., İstanbul 1994.
- ONAY, Ahmet Talat, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü**, Birleşik Yay., Ankara 2007.
- PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İstanbul 2005.
- SAGNIÇ, Feqî Huseyn, **Dîroka Wêjeya Kurdî**, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul 2002.
- SADİNÎ, M.Xalid, **Feqiyê Teyran**, Weşanên Nûbiharê, Stenbol 2012.
- SALIH, Warîn Dilşad, **Bekir Begê Erzî (Jiyan û Berhem)**, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Şaxa Makezanîsta Ziman û Çanda Kurdî, Teza Neçapkirî, Mardin 2015.
- SARAÇ, M.A. Yekta, **Eski Türk Edebiyatına Giriş**, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2009.
- SEVGEN Nazmî, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kürt Beylikleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1982.

- ŞAKIR, Mahmud, “Abbasî Dönemi”, *İslam Tarihi*, c. 4, Kahraman Yay., İstanbul 1995.
- SCHİMMELE, Annemarie, *İslam’ın Mistik Boyutları*, (çev.), Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yay., İstanbul 2004.
- ŞEREFXAN, *Şerefname*, (çev.), M. Emin Bozarıslan, Deng Yay., İstanbul 1998.
- TAHİRÊ ŞOŞÎ, *Gulzar*, Weşanên Yekitiya Nivîsarên Kurd, Dihok 2012.
- TEMÖ, Selîm, *Kürt Şiiri Antolojisi*, c. II, Agorakitaplığı Yay., İstanbul 2007.
- Tenik, Ali, *Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2015.
- KÛFE VE BASRA EVLIYALARI**, “Hasan-ı Basrî”, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul 2006.
- VARLI, Ebdullah, *Dîroka Dugelên Kurdan*, derpêç 1, Weşanên Sîpan, İstanbul 1997.
- YILDIRIM, Kadri, *Dîwana Ehmedê Xanî*, Weşanên Avestayê, İstanbul 2014.
- YÛSIF, Ebdurreqîb, *Dîwana Kurmancî*, Weşanên Diwan, Stenbol 2012.
- XEMGÎN Ethem, *Kürdistan Tarihi*, Doz Yay, s. 278.
- ZINAR, Zeynelabidîn, *Nimûne Ji Gencîneya Çanda Qedexekirî*, Yekîtiya Nivîskarên Kurd, Swêd 1991.
- ZIVINGÎ, Mela Ehmedê, *Gerdeniya Gewherî (Şerha Dîwana Melayê Cizîri)*, (wer. Emîn Narozî), Weşanên Avestayê, Stenbol, 2013.
- ZIVINGÎ, Necat, *Stêrkên Edebiyata Kurdî*, Weşanên Bangaheq, İstanbul 2014.

PÊVEK

Çend Wêne ji Destnivîsa Seyfî

طوریست

یکی تعلقه بود در طور چو لور

جوسینا بینی مویر چو کوه کوهرا

قدش بی جا خود کرم به هر چه در لورین را

چو چشم چشمه در روی صخره زین اعلا

قدش چون انوری بود لور چون

چو کوه کوه کوه کوه کوه کوه کوه

نکات برآمده بود کج بود کج بود کج بود

چو عاشق عاشق عاشق عاشق عاشق عاشق

مردیست تو در ظاهر حقیقت کانه نادر

چو نادر نادر نادر نادر نادر نادر

هر کسی بلا سبب سوز نیست ادب فکری در عباد

هر کسی بلا سبب سوز نیست ادب فکری در عباد

بگردی شمشک سر بر آفتاب از ریش

بگردی شمشک سر بر آفتاب از ریش

هر عقل در لورین از بود مسمی

هر عقل در لورین از بود مسمی

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

هر دلی صوفی زمانی از نیست با نیت

نوشتم من ندستم ازین باب	ندیده بودم نشیده بودم
وگر خوش بودم اود عقاب	خطی خوشی خوا بود انعام جت
بسی فضل از خدا جویدند	اگر بینی خطایراد رستی
مهر زیم چون بید بر آب	عظ کردیم نرسیدم ازین خطا
که او را نوشتم هم بنش آب	که هستی بگردم من ازین خطا
ازین تو ابتدا بودت خراب	خطی ما را نبالند از کتابت
خداوند همه عالم و نواب	مکن نقصان ازین خدا دلا ما
که طاعتم پرورد خود من بن خراب	و می لایق نباشم من بجزیر
عفو کن تو کاکاه بگذر خطا	الله کاتب را بخشش
بماند بود او ماه پنججرات	یکی روز از ربیع الاخری را
که کم یک روز ماه آن نقاب	نماز پنجشنبه علی الحج
که هفت کم بود از ترقیم غراب	حساب من زجهت من بود
ملکی او عقاب بگذر خطا	خداوند اندیش را عفو کن

سید محمد علی ندیم

بسی احسان خداوند به ما
رود آیش بطور حسن مآب

خدا بیا بر من تو را بنده را

دور ۱۱۵۵ ۲ ص ۱۱۲۵

درین کنگار و فرومانده و سپیریم
 دیریت که ز دلم هوای نو اسپریم
 از بیم غمی و ز غم خیر غم سپریم
 با هوای چو کافور و دل ز نامه چو شیریم
 مجروح چنانیم که مرهم نپذیریم
 جویب و غمی و غم که در خورد سپریم
 که کند از کارشرم کنه زار ملبسیریم
 در هر دو جهان چون تو معینی و نصیری
 عینت کیم چون سوی عالم قدم آرد
 اجناس کنه بر سر بازارشرم آورد
 سینه عصیان و مزاج شرم آورد
 از شرم کناهش چو فلک شرم آورد
 چون روی از دست کیم حرم آورد
 صد قافله از سرش و درد و الم آورد

فرمای ترتم که یکسج کرم آورد
 بیجا صلی مجز و کنه کاری و سپیری هم
 تمام شد در روز و شب نه پست
 و بیخیم ما و ذوا الحجه بدست
 حشر عبد الطیف
 بن شیخ بکبا
 مناقش در نومس و جنت کنی

ای تو که کس را در غفلت
 ای تو که کس را در غفلت
 ای تو که کس را در غفلت

ای تو که کس را در غفلت
 ای تو که کس را در غفلت
 ای تو که کس را در غفلت

در کتب و کتب

با هر چیز مناشئ نه پیچس ز فرماشی بشوهر روز تو شکل بنویسی که در مناشئ
 اگر تو مرد مشتاق بقول شیخ اسحاق بن علی که در ریغ الا یا ایها الساقی
 در کتب استوری میوز نوشتیدن پیاپی بود و ساز و مهر بود آنجا بلا شیخی بود
 ز لاشی می دیند دل بندت بشد منزل میان جا بود تا بل که عشق کاش نمود
 مرا هر دم هم لرزم علماء اثر که کند قرضم به تم کار بد و زرم فری کشی خرم
 قیامت بود همیش و قالو ولینا بینش ز تا جعد مشکینش خود افتاد
 که دنیا بود بر عملک نجم نخبه لبه لصفه بیچ کسی نکرد عمل اولی بر طلاق بود
 که خود با کسی نه بسیار د بزر خاکی بگذارد جرس فریاد میدارد که بر نبدید محله
 به بیاموس که در محرابی سخن آنجا شده و همه ای کناه ظاهر شد اندر آنکه گشت آن ماب
 مریدان بر سر هم نبود علماء بر اثر نبود که سا اگ بر خبر نبود ز رسم و بر منزلها
 دود دیوان در راهت و کرد آرزو و محبت خواهر ز فرقت دست کوتاهت که از مانده اکامت
 نه اکامت سوار مانده همراهت بجای ما کجا داند حال ما سبک باران ساحلها
 که سستی باید درون بند میان دن نکون بند بیای نش فرون بند نفسی در راه فتون بند
 هلبت مستند در و از گواه دارند چون ساز نهان که ماند آن ز ز کز و سازند بچغلهها

پرینانم شکاری زوان زلفت شمارای بزم سلوالمو باری لبی سایی بخوابانم
چو خونایت زبردینی نه هوزیت آیدنی وکی فرهاد و شیرینی بخوفند و پروانم
بخوفند وکی شعل ز روزی خوشتر برهیل همه عاشق من تیکل ازم کشتی ز عینانم
ز عینانو ژوانه رو با ز بسکت معطر تیا ز عشوه و ناز و ابرو با چو بیدار آیدانم

دل ز من جز یاد دل از عشقی جز رویی با فای بگادی کلدایا پشتو درد و پرانم
ز بر زانی ازی ستم دور کارانچو کز ستم بزلفا قید کرم بستم ازم بقصیر زندانم
وز نداناد مصری هم ازم دایم و عصری هم نه چار کف طایسری که به جز من بپر کنعانم
گفت یوسف بکنعانی اسیر در کت ز زندانی عزیز بود آنی از بر جان برانم
ازم بر آن ز خفیلی چه جای شرح و تفصیلی دهو ز من شبه قندیلی ز قبر بر و بجرانم
ز بر بجرانکم بجز غراب دلمگر رحلت بر دینی خلاص زحمت بزیر لطف بزندانم

چو
او کت آنتر می بود
ز نو شیده پای پی بود
عود ساز و موسیقی
زواج با بختی بود
بزمی بودی در
زیر زیند تو را
جای بود با بل